

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
БІБЛІОТЕКА УКРАЇНОЗНАВСТВА Ч. 5

ПАВЛО ГРИЦАК

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА

НЬЮ ЙОРК — 1958

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN
UKRAINIAN STUDIES
BIBLIOTHÈQUE D'ÉTUDES UKRAINIENNES
BIBLIOTHEK DER UKRAINEKUNDE
VOL. 5

PAUL HRYCAK

**THE DUCHY
OF
HALYCH-VOLHYNIA**

Published by Shevchenko Scientific Society, Inc.
and by "Obnowa" Publishers

Copyright — 1958
by Shevchenko Scientific Society in the USA, Inc.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
БІБЛІОТЕКА УКРАЇНОЗНАВСТВА Ч. 5

ПАВЛО ГРИЦАК

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА

diasporiana.org.ua

Видано
Науковим Товариством ім. Шевченка в ЗДА
і Видавництвом „Обнова”
Нью Йорк — 1958

Мовний редактор проф. д-р М. Тершаковець.

Павло Грицак

невіджалуваної пам'яті многонадійний і талановитий історик та дослідник, що згас передчасно
2. квітня 1958 р. на 33 році життя.

ПЕРЕДМОВА

Коли найбільший з учнів професора В. Антоновича (від якого в прямій лінії походить вся модерна українська історіографія), Михайло Грушевський працював над історією Галичини й Волині в 1890 рр., він не задумував дати монографічне наświetлення історії Галичини чи Галицько-Волинської держави. Його намір був — показати ті моменти з історії Галичини й Волині, що входили в цілість історії українського Середньовіччя. При всій глибині дослідницької роботи Грушевського, нема сумніву, що на історію Галицько-Волинської держави Грушевський дивився як на частину, не як на часову й фактову цілість; завдання писати монографічний огляд історії Галицько-Волинської держави він собі не ставив. Хоч сама Галицько-Волинська держава, та й Волинь і Галицька земля, діждалися дуже дбайливого вивчення в 3-му томі капітальної Історії України-Руси, все це не є ні формально, ні змістовно така праця, яку виконували саме учні проф. Антоновича для інших земель давньої Київської держави. Вистарчить пригадати, що в пляні Антоновича Грушевський працював над історією Київської землі, що вийшла друком 1891. у Києві та принесла її авторові золоту медалью.

Не мали багато щастя ні Галичина, ні Волинь, і в учнів Грушевського. З різних причин історики-вихованці Грушевського — це перш усього історики Козаччини. Час, коли вони працювали, це — літа перед першою світовою війною, доба визвольних змагань та ті роки, що слідували безпосередньо після них, де вже хочби з чисто сентиментальних мотивів не було місця для вивчання, як у нас загально думають, „регіональної” історії. Зрештою, чомусь саме історія „княжої” доби має дивно малу притягаючу

силу і для українського читача, і для наукового світу. Зайво говорити, чому, але так воно без сумніву є.

Наслідок, очевидно, такий, що про нас, про нашу історію, пишуть інші. Після появи капітальних праць Грушевського ініціатива в східноєвропейській історіографії — про це не може бути сумніву — перейшла в російські руки, а вбога українська медієвістика живе головно переживанням Грушевського.

Зате 1950 р. вийшла виданням Інституту Історії Академії Наук СРСР праця В. Т. Пашуто п. н. „Очерки по истории Галицко-Волинской Руси”. Поява такої книжки в 1950 р. — явище незвичайно симптоматичне. Бачимо цікаву вже самою концепцією студію з української історії, писану російським ученим, у російському дусі, працю, в якій король Данило, в нашому розумінні — символ західного культурного й політичного зорієнтування українського народу, представлений, неначе якийсь партнер володимиро-суздальського князя Олександра Невського, на ділі противника Данила і представника зовсім протилежної політичної концепції. Тимто „Очерки” Пашуто кваліфікуються як ще один наступ на українську справу, наступ саме на цьому відтинку, на якому від поколінь іде завзята боротьба між українською та російською науками, відтинку змагань за правильне розуміння формування трьох східноєвропейських слов'янських народів та історичних процесів кожного з них.

З української точки зору треба відрізнити Пашута-історика, і Пашута-режимового памфлетиста.

Пашуто має ерудицію, широке знання матеріалу, багато оригінальних думок. Та як історик він дискваліфікує себе не лиш тим, що обіруч черпає, нп., з Грушевського, не цитуючи (улюблена метода радянських російських істориків), але ще більше тим, що його, за відомим висловом, „партія веде”. Йому дано „наряд” довести, що і Галичина, і Волинь — „ісконі рускіє” землі, і це завдання він виконує статочно, солідно, нешвидким чвалом.

Цілком засуджувати людину, що пише, а ще й до того публікує написане в радянських умовах — щонайменше неосторожно. Багато думок Пашута — безумовно вартісні, і вони ввійдуть у науку, це ясне. У Пашута багато цікавих, хоч і не все сприйнятливих поглядів на справи, що вже від поколінь приковували увагу істориків, і про них нераз буде згадка нижче.

Пашутова книжка, як видно з тексту, виросла з меншої, чисто джерелознавчої, праці — розрібки питання про складові частини Галицько-Волинського літопису. Як відомо, цей літопис у доступній нам формі кінчається 1292 роком, і характеристичне, що автор закінчив свій огляд історії Галицько-Волинської держави — тим самим роком, мотивуючи це наївно тим, що продовження огляду геть у 14. століття вимагало б притягнення зовсім іншого круга джерел... Серед тих джерел, очевидно, нема нічого такого, що дозволяло б убгати галицько-волинську історію в общеруський, нехай і не знати, який еластичний котелок. Тому то й огляд тієї історії кінчився там, де урвався й як-не-як „руський” літопис... Але й сам Пашута мусів признати, що „в цілому, ізоляція від інших руських земель була найважливішою причиною зростаючого ослаблення Галицько-Волинської Русі”.

Пишучи свою працю, я поставив собі таке завдання: дати модерному читачеві короткий, але стислий огляд нашої історії в тринадцятому та в першій половині чотирнадцятого століттях, та ввести в науковий обіг низку дотепер невикористаних або замало використаних джерел.

Моя книжка не має тзв. наукового апарату, бо мені йшло передовсім про ясність та стрункність тексту. Читач із знанням предмету легко віднайде бібліографічну базу поодиноких поглядів. Там, де подаю найновіші думки дослідників, що займали становище до відповідної проблеми, все вказую в дужках, хто саме висловив ці думки; один погляд на список використаних праць дозволить знайти належну бібліографічну позицію.

Коли говорю про Галицько-Волинський літопис чи взагалі „літопис” чи „літописця”, маю на увазі в величезній більшості випадків тзв. Іпатієвський кодекс, вид. у Ст. Петербурзі 1908. р., як черговий том Повної Збірки Руських Літописів. У випадках, де висловлюю свої власні погляди, як правило, подаю коротеньку аргументацію. Таких випадків є цілий ряд; ось деякі з них: племінне підложжя Галицького князівства, політика Василька, напір Ольговичів на захід, „понад удільні” політичні системи, справа бродників, експансія на північ і Литву, східня справа, політ. історія Києва по 1240. р., абсорбція Галицько-Волинської держави Великим Князівством Литовським.

I.

НА ПОРОЗІ ІСТОРІЇ

Що таке Галицько-Волинська держава?

Коли говоримо про Галицько-Волинську державу, маємо на думці князівство чи королівство, що витворилося на переломі 12. та 13. віків у Західній Україні, з головними центрами на Волині й у Галичині, зусиллями князя Романа Мстиславича Великого та його синів: короля Данила й князя Василька, при активній співпраці княгині Анни Романової, жінки князя Романа.

Тому, що названа держава сформувалася не раніше 1199. р. та проіснувала до 1349. р., а в трохи зміненій формі й довше, ми маємо право поставити питання не тільки про те, при яких умовах почала існувати така велика державна організація, але й вивчити історію тих політичних формацій, що існували на території Галицько-Волинської держави ще до її створення. Вивчення історії Галичини й Волині до їх злуки в одне політичне ціле — це немов вивчення передісторії самої Галицько-Волинської держави. Тому докладне простеження окремих етапів розвитку державного буття на західних землях України є нашою першою задачею. Розвій подій зовсім безперечно каже, що Галицько-Волинська держава є продуктом органічного росту українського народу взагалі, не тільки його західньої вітки. Іншими словами, коли ми говоримо про Галицько-Волинську державу, маємо вже підсвідомо на думці ту суму державно-політичних прагнень, що виявилися до кінця 12. ст. в галицькій та волинській землях, плюс, очевидно, ту велику скількість багатющого політичного до-

свіду, що його нагромадив український народ, як творець, і довгі віки господар української версії східноєвропейської імперії — Київської Русі.

Останні археологічні дослідження професорів Пастернака та Смішка виявляють, що в західно-українських землях, у часі Різдва Христового, зустрілися дві важні, відомі ще довгі віки, а подекуди й до сьогодні, торговельні шляхи — один на захід, у Галлію, а другий у Мезію та Близький Схід, здовж Дністра. З надрайнських провінцій Римської імперії спроваджувалися на наші землі вина в дорогих посудах, фрагменти яких знайдено коло історичного Звенигорода. До того в різних місцях на Західній Україні знайдено великі скарби римських монет. Дані про жваві торговельні зносини з зовнішнім світом вказують на повільне витворювання вищих форм політичної організації; торгівля вимагає правних норм, апарату й тривкого миру, зате дає добробут, розширює політичний горизонт, нищить мури провінційної ізоляції. Під тим останнім оглядом можна порівняти торгівлю хіба тільки з мандрівками народів. Західно-українські землі зазнали й цього.

Анти

Відносно високий рівень економічного життя українського народу на наших західних землях — це, в якійсь мірі, підвалина першої поважнішої політичної організації на Україні, створеної місцевим населенням, — держави антив, що її знаємо з 4. ст. по Хр., але початки якої треба відносити вже до 2. віку (Вернадський). Ми додамо, що зріст політичної ваги західно-українських земель мусів бути прямим вислідом згаданого росту їхнього економічного потенціалу.

Про початки державної організації антив не знаємо нічого. Українська історична наука дотепер ще не дала синтези всіх, доволі вже численних даних про антську державу. Те, що публіковане дотепер, — це або відгрівання того, що 50 літ тому сказав Грушевський, або повторення ска-

заного недавно кимнебудь з радянських істориків. Тим часом антська держава — це перша слов'янська державна формація взагалі і дуже можливо, що населення її в якійсь мірі є в генетичному зв'язку з теперішнім населенням України. З другого боку, вже через те, що антська державність опиралася на простір між Дністром і Дніпром (Третяков), можемо добачати в ній своєрідного попередника Галицько-Волинської держави.

Дані про антську державу групуються довкола особи її князя Боза, що жив у 4. столітті, та низки подій 6. століття. Про територію, населення, а навіть про положення держави Боза знаємо мало. Можна думати, що вона була положена на північний захід від готської племінної групи, яка в 3-4. століттях по Хр. займала все чорноморське побережжя, від Дунаю по Дон.

Політична історія антів за часів Боза, наскільки її знаємо, така: вони попали в конфлікт з сусідніми готами, над якими панував тоді Вінитар. 375 р. готи полонили Боза з синами та, разом із 701ма вельможами, розп'яли на хрестах. На цьому, власне, вичерпується те, що знаємо про ранню добу антської державности. Вістки, які маємо про події 6. ст., далеко багатші змістом.

Як не могла антська держава створитися за одну ніч, так не могла вона щезнути після одної програної битви. Ми знаємо, що самих готів відтак розбив слов'янин у гунській службі, Велемир (Вернадський). З того можна вносити, що в 4. ст. в східній Європі було більше політичних центрів, не лиш один антський.

У 5. ст. не чуємо нічого про антів, але сам факт, що в 6. ст. антська організація була сильніша, ніж колинебудь, вказує, що вона мусіла існувати й тоді. Впродовж 5. ст. політична система східньої Європи зазнала великих змін: гунни, вихром вдершись в Європу, виперли готів на південь і захід. За готами пішли й іранські аляни, що до того часу жили в українських степах. Ранньоукраїнські племена

віч-на-віч зустрілися з тодішньою світовою потугою, — Візантійською імперією.

Недавні досліді проф. Вернадського виразно рисують нам картину, що заіснувала в Чорномор'ї на переломі 5. та 6. століть. Сама присутність східньоримської потуги в тих сторонах робила політичне положення скomплікованишим, вона ставила слов'янських князьків перед проблемою уточнення їхнього відношення до такої потуги; вона дозволяла виїнятковно здібним одиницям з-поміж слов'янської маси робити нераз справжню головокружну кар'єру в імперській армії та адміністрації. Період панування Юстиніяна (527-565) — це період могутньої візантійської експансії в Африці, Італії, Еспанії, — але також і на чорноморському побережжі. Відновлюється давнє Босфорське царство на Кримі, приблизно 544. р. анти на основі договору переходять на положення сателітів східньоримського цісаря. Юстиніан прибирає титул „Антикус”. Роля Візантії в побудові антської державности ніяк не могла бути тільки негативною; в багатьох випадках видно, що сам факт сусідства з Візантією був переважним стимулом, що змушував сусіднє слов'янське населення переходити на все вищий і вищий щабель політичного життя. Зносини з Візантією були для антської політично чинної верстви школою державного будівництва, міжнародньої політики та інтриги. Не дивниця, коли та школа деколи вимагала надто великої плати за право навчання...

Антська держава на початку 6. ст. робить враження більшої сили, ніж та, якою вона диспонувала за часів Боза. Перша третина 6. ст. — це час завзятої боротьби з Візантією за право колонізації Балканського півострова. Великі виправи слов'ян не могли, як завважив недавно Греков, бути ділом якогось одного племені, вони були продуктом діяльності певних політичних союзів чи комбінацій, таких, як саме антська держава, або дрібніших, що не лишили сліду в історії.

Нові досліді Третьякова вказують, що анти по суті бу-

ли, кажучи по-сучасному, правобережними й західньоукраїнськими племенами, їх держава була територіально першим політичним твором, — попередником Галицько-Волинської держави 13-14. століть.

Вона була розташована на просторі між устям Дунаю, Карпатами й Дніпром. Тільки ж осередок густоти населення не лежав у 6. ст. над Бугом, як це було в 13-14. ст., а далеко більше на південний схід; є підстави думати, що в половині 6. ст. такий осередок був при усті Дністра (Бромберг, Вернадський, Дворнік).

Після нападу аварів на Європу, якого першою жертвою впала саме держава антів, не чуємо з два століття нічого про якісь вищі форми політичного життя на західньоукраїнських землях. Спроба звести в певну систему дані про аварське панування на наших землях буде зроблена нижче. Тим часом остає ще одне нерозглянене питання, а саме, питання про племінну приналежність слов'янського населення західньоукраїнських земель. Історики давно відмітили, що дані „Повісти временних літ” про Волинь і Галичину — скупі й випадкові, що предметом зацікавлення літописців були зовсім інші території, а землі й племена, що їх заселяли, які нас тепер цікавлять, в очах авторів „Повісти” мали зовсім периферійне значення.

Племена Західньої України

„Повість временних літ” знає на Волині дулібів, над горішнім Бугом — бужан, за ними (послѣ же) — волинян. Про дулібів після 907 р. у „Повісті” нема згадки. Очевидно, ця племінна назва вийшла з ужитку. Дулібський племінний масив став відомий під двома іншими назвами — бужан і волинян. Літописець поміщав одних і других над Бугом. Треба думати, що бужани замешкували верхів'я Буга, з осередком у Бузьку, а волиняни — середній біг ріки. Їхнім центром був город Волинь. Заки перейдемо до далеко більше скомплікованої справи племені, що жило

в Галичині, для повноти образу варто згадати, що на північ від дулібів жили дреговичі, які замешкували ціле Полісся, а на схід — добре відомі з історії Київської Русі деревляни. З багатьох неясних справ у галицькій історії, нема, мабуть, менше ясної, ніж питання про племінну приналежність галицького населення. Першою причиною цього, є очевидно, та обставина, що племінне ім'я в Галичині скоро зникло. Племінні назви зникали найскорше там, де економічне життя було високо розвинене, де існувало жваве міське життя, та на окраїнах етнічної території, де з природи речі скорше приймалася загально-державна назва. Всі ці три умовини існували в Галичині; але можна думати, що мимо цього всього, відповідь на питання про племінну приналежність середньовічних „галичан” — можлива, зокрема після нового розгляду питання Пашкевічем. Ось хід його думок:

Автор „Повісти временних літ” згадує про плем'я хорватів при вичислюванні тих східнослов'янських племен, що „жили в мирі”: полян, деревлян, сіверян, радимичів, в'ятичів і хорватів; далше, при вичисленні західноукраїнських племен, що були більше або менше залежні від Олега на початку 10. ст., і під 993. р., коли на них ходив війною Володимир. Що ті згадки нам дають? Перш усього, всі вони разом вказують, що існувало якесь плем'я хорватів в нашому просторі: в першому випадку находимо хорватів у списку руських племен, від Карпат по Десну, рядом з полянами, деревлянами, сіверянами; в другому — бачимо хорватів у товаристві самих західних руських племен: дулібів, уличів і тиверців. Літописець розміщує дулібів над Бугом, уличів та тиверців між середнім і долішнім Дністром та Чорним морем (бодай в якомусь часі) і Дніпром. Коли взяти під увагу, що ті хорвати були одним із чотирьох західноукраїнських племен і що літописець з правила поміщує східнослов'янські племена в басейнах значніших рік, ми побачимо, що хорвати мусіли жити над горішнім і середнім Дністром, у теперішній Галичині.

На північ від них жили бужани, на схід — деревляни й тиверці.

Ці дані добре доповнює вістка про Володимирів похід на хорватів 993. року: територія хорватів мусіла бути по-ложена в такий спосіб, щоб вона, чи плем'я, яке її замешкувало, могло бути предметом походу. Тому не могли бути хорватами 993. р. ні балканські, ні чеські хорвати, одні й другі добре відомі з тогочасних джерел. В 981. р. Володимир ходив у похід на Перемишль і Червень, т. є, в басейн Дністра-Сяну-Буга, і дуже можливо, що похід 993. р. був якимсь відгомонам попереднього походу, лиш тим разом мова йде не про окремі племінні центри, а про саме плем'я хорватів чи взагалі підкарпатсько-подністрянське плем'я, як цілість. Західня границя хорватів мусіла пробігати між Вислоком та Дунайцем. Їхніми західними сусідами були польські висляни (Пастернак).

Що „ляхи”, згадані в поході Володимира 981. р., не могли бути поляками в сьгоднішньому, політичному сенсі, це в світлі доступних даних є зовсім певне і це недавно ще раз дуже основно виказав проф. Андрусак у своїй синтетичній статті „У 700-ліття Львова”, в розділі про Червенські городи (в збірнику „Наш Львів”, Нью-Йорк, 1953, ст. 37-8).

Розглядаючи ті речі, треба признати, що і з українського, і з польського боку все існувало намагання довести прадавню „українськість” чи „польськість” населення Побужжя та Посяння. Не може бути більшої похибки, ніж модерні критерії національної та політичної свідомости на події і відносини 9. та 10. століть. Так само не можна серіозно навіть твердити, що населення даних земель було етнічно „східньослов'янське” чи теж „західньослов'янське”, як це з великим вкладом енергії та ерудиції недавно пробував довести проф. Пашкевіч, бо ж ми зовсім не маємо підстав думати, що „східні слов'яни” свідомо гуртувалися в одну, Руську державу, так само, як первісна територія польської держави не витворилася на основі доосередних стремлінь її всього населення, а була наслідком експансії

польських полян. Навпаки, можна допускати, що саме поняття „східніх” слов’ян немислиме без об’єднуючого й нівелюючого впливу саме тої Руської держави. Нам вистарчить сказати, що населенню західніх українських земель приналежність до політичної системи, залежної від Києва, була самозрозуміла, бажана й вигідна, а філологічні дані вказують ясно на те, що населення Побужжя й Посяння з правіку говорило мовою, ближчою до мови басейну середнього Дніпра, ніж наприклад басейну Висли.

Авари в Західній Україні

Розгляд присутності хорватів у Галичині дозволить перейти до справи аварського володіння на західньоукраїнських землях.

Що існувала якась північна батьківщина хорватів, добре відомо з балкансько-хорватської традиції, в основному збереженої Константином Багрянородним, візантійським цісарем і письменником 10 ст. Можливо, що саме Галичина була тою північною батьківщиною, бо з того, що знаємо про розміщення племен на Україні в тому часі, видно, що територія хорватів лежала саме на південно-західніх українських землях, скорше всього на Підкарпатті. Як виходить із згаданої хорватської традиції, деяка частина хорватського населення вийшла з північної батьківщини в 7-му віці. В цьому часі, як що вірити літописцеві, на західньоукраїнських землях панували авари. Ці авари, як часто бувало з основниками кочових імперій, були зліпком народів з турецьким ядром, і можна думати, що хорвати, хоч були військовою й політичною частиною аварської орди, етнічно представляли собою іранський елемент у аварському конгломераті народів.

Після появи низки праць модерних хорватських істориків, зрештою дуже різної вартости, можна допустити, що первісні „оригінальні” хорвати були іранським плем’ям, що скоро послов’янилось. Проф. Сакач виводить назву „хор-

ват” від перського „гарагваті”, а Фасмер — від „гаурватар”, сторож худоби. Є дані, що дозволяють бачити країну походження тих первісних хорватів в Арагозії, на пограниччі теперішньої Персії та Афганістану (Сакач). Звідти вони перейшли через Кавказ у Подоння, де відомі в перших століттях по Хр. Можливо, що саме звідти пірвала їх з собою аварська орда. Бодай не можемо вказати на жадний інший рух населення з Подоння на захід у обговорюваній добі.

Авари рушили на захід у 550. рр. і вже 560. р. розбили антів. Трохи пізніше (568) вони на запрошення візантійської влади перейшли до Паннонії (тепер. Угорщина), щоб допомогти грекам знищити германських гепідів, і вже там осіли надовго. Коли прийняти, що в загальному русі на захід брали участь і хорвати, та що вони не перейшли семигородських Карпат з головною ордою, а прямували на захід здовж північних схилів Карпат, як далеко пускав їх степ, можна дійсно допустити, що, будучи степовиками-кіннотчиками, вони, не хотівши йти задалеко в лісову й гористу територію, осіли в Галичині, де співжили з місцевим слов'янським населенням і оснували паразитарну кочівничу державу, до певної міри залежну від аварської орди. Головною базою їхньої економіки був, очевидно, грабіж — отже, увага орди мусіла бути звернена на південь і захід.

В 7-му столітті частина хорватського населення перемандрували на Балкан (Дворнік), хоч якась частина напевно осталася бодай у Галичині. 8. та 9. століття найтемніші в історії західноукраїнських земель. Можемо тільки прийняти а пріорі, що тоді племінна організація була виразником політично-військових потреб місцевого населення. Так саме оцінив зміст і характер племінної організації проф. О. Оглоблин. Але й тут треба дуже рано рахуватися з можливістю понадплемінних політичних формацій, що постали, може, підо впливом політичного ферменту серед зах. слов'ян, чи для здійснення якихсь зовнішніх політичних потягнень місцевих правлячих кругів.

Одною з таких вищих організацій, уже державного типу, що включила в себе частину українських земель, була держава Аскольда й Дири. Після недавнього опублікування студії Тавбе про Аскольда знаємо, що він був шведським лицарем-васалем півд. шведського князя Олафа з Б'єрке і брав участь у виправі на східне побережжя Балтицького моря, яка відбулася в 854. р., звідки Німаном, Прип'яттю та її допливами (головно Ясьолдою — „рікою Аскольда") та Дніпром дістався до Києва. Київська традиція в'язала з Аскольдом визволення полян від хозарів.

Аскольд і Дир

З грецьких джерел знаємо, що перед звісним походом Руси на Царгород 860. року ця Русь підбила собі сусідні племена. Знаємо, що похід 860. року відбувся під проводом Аскольда і Дири чи, як воліє Тавбе, самого Аскольда. Якби знати, які племена підбила собі Русь, ми знали б межі Аскольдової держави. Які це були племена? В джерелах скупих і непевних згадано, що Аскольд воював у різних часах і з різним успіхом з деревлянами (дуже впертим і войовничим плем'ям, з яким воювали по черзі всі київські князі аж до кінця 10. ст.), уличами й тиверцями, та кривичами. Так отже знаємо, якими племенами Аскольд не володів: це були вище вичислені племена, бо про ніодне з них не сказано, що Аскольд зумів їх підбити. Очевидним є також, що не володів Аскольд і новгородськими словенами, які належали до зовсім іншої політичної системи, не володів він і західньоукраїнськими племенами, бо дорогу до них загородили йому деревляни й уличі. Остає п'ять можливих племен: дреговичі, поляни, сіверяни, радимичі й в'ятичі. Поляни, очевидно, саме й були базою Аскольдової держави, а що ж до дреговичів, Тавбе виявив, що через землю дреговичів Аскольд саме попав до Києва. В Києві, що до того часу залежав від хозарів, зв'язували прихід Аскольда з емансипацією з-під хозарської зверхности. Про конфлікт Аскольда з хозарами традиція не зберегла жадних

вісток, видно, вони легко погодилися з утратою непевної та нерегулярної дані з подніпровських племен. З того бачимо, що до держави Аскольда належали дреговичі, поляни, сіверяни, радимичі. Подібно описує наш літописець державу Аскольдового наслідника, Олега: „і володів Олег полянами й деревлянами, і сіверянами, і радимичами, а з уличами й тиверцями воював”. Щодо в’ятичів, то бодай частина їх не належала до Київської держави ще в 11. ст. Це — Подніпров’я. Щож діялося тим часом на території будучої Галицько-Волинської держави?

Західня Україна в 9. ст.

Ми диспонуємо лиш малою кількістю даних про ті землі, але знаємо одне: західньоукраїнські племена творили в тому часі якусь очевидну політичну цілість. Чи то була племінна спілка, чи та організація постала наслідком підбою групи племен мілітарно сильнішим, не знаємо. Але вістки про якусь суцільну державну організацію повторяються вперто в фізних джерелах, і, в кожному окремому випадку, автори виразно кажуть, що на захід від подніпровських племен існувала якась політична система. Константин Багрянородний називає українські племена на захід від деревлян та степової полоси „лензенінами”. Наш літописець каже, що греки називали їх країну „Велика Скитія”. Араб Масуді говорить про першого слов’янського короля, сусіда Чехії, на ім’я аль-Дир або Дин. В його державі було багато міст та густе населення. До столиці приходили мусулманські купці. Масуді говорить про нього, як свого учасника; ім’я його прикладали до співправителя Аскольдового, Дира, згаданого в нашому літописі. Та сучасником Масуді на київському престолі не був Дир, а Ігор. . . З того видно, що тут мова йде про якусь державну формацію між Чехією (як каже Масуді, „король Іфраг” — Прага) та київською Руссю. З новіших дослідників ніхто вже не бачить в „аль-Дирі” Дира, Аскольдового співправителя. Вернадський шукає в тій назві племінне ім’я деревлян, Тав-

бе бачить тут Мала, деревлянського князя, а Пашкевіч — знов таки племінну назву ляхів. Чи не мова тут про Тура, що, згідно з літописом, нібито заложив Турів?

Галичина й Волинь у складі Київської Русі

Десь у 10-му столітті західні українські землі ввійшли в склад Київської держави. Правда, походи Володимира на „ляхів” 981. р. та на „хорватів” 993. р. вказують, що бодай серед частини прикарпатського населення все ще були якісь відосередні тенденції, що могли виходити від місцевої торговельної верстви, здавна зорієнтованої на центральну й західню Європу. Та включення Галичини в могутню й простору Київську державу, рідну під мовним, культурним та етнографічним оглядом, напевно відкривало і широкий східноєвропейський ринок для галицької соли, що все 11. та 12. століття йшла з підкарпатських соняних покладів. Через те, що попри без сумніву вже тоді існуюче почуття приналежності до спільної, української, а не нпр. польської вітки слов'янства, політична приналежність до могутньої Київської держави давала очевидні користі саме західноукраїнським землям, користі політичного й економічного характеру.

Не знаємо нічого про заведення християнства в західноукраїнських землях. Християнство саме тут скорше, ніж в інших українських землях, могло бути східного обряду, і сюди, радше, ніж куди інакше, могли прийти учні св. Кирила й Методія (Ковалевський, Кох, Дворнік). Але, чи християнство прийшло сюди рівночасно з рештою українських земель, чи скорше, очевидним є, що заведення християнства в східному обряді, з слов'янською богослужбовою мовою, для жадної частини українських земель не мало такого значення, як для Західньої України.

І Галичина, і Волинь, за часів Володимира Великого, творили одну область Київської держави, з центром у Володимирі, де сидів Володимирів син Всеволод. Можливо, що за Ярослава сидів у Галичині син його Володимир, деякий

час новгородський князь, що керував останнім (невдачним) походом Руси на Царгород. Є підстави думати, що Ярослав Мудрий перед своєю смертю 1054. р. надав Галичину синові того Володимира, Ростиславові, але сам Ростислав Володимирович, здається, ніколи в Галичині не сидів. Зате його трьом синам удалося засісти в Галичині в 1080. рр. Тим часом Галичина разом із Волинню дісталася Ігореві Ярославичеві (синові Ярослава Мудрого), що княжив коротко, 1054 — 1057, батькові князя Давида Ігоревича, відтак великого ворога Ростиславичів. Та 1057. р. Ізяслав Ярославич київський взяв Волинь для себе, а по його смерті 1077. в Володимирі Волинському засів син його Ярополк (до 1087). Таким чином, Давид Ігоревич і Ярополк Ізяславич одідичили по батьках претенсії на Волинь і Галичину. Три Ростиславичі натомість, Рюрик, Володар і Василько, мали по батькові якісь претенсії на саму Галичину. Так постав трикутник амбіцій, претенсій та змагань, що коштував Україні багато крові та нещастя. Не знаємо добре, як це сталося, але в 1080-тих рр. Рюрик Ростиславич уже сидів в Перемишлі, що тоді вважався старшим галицьким городом, а 1084. р. його два брати вже займають галицькі волості, Володар — Звенигород, давній галицький торговельний осередок, а Василько — Тербовлю, звідки дорога в чорноморські степи, Болгарію та Візантію стояла відкрита. Все це — важні фактори в політиці Василька. Треба думати, що головною базою сили Ростиславичів було саме місцеве населення, кермоване його політичною та торговельною верхівкою. Ми не знаємо сьогодні імен тих галицьких вельмож, боярів і купців, але ми можемо зрозуміти, що їх непокоїло й казало оглянутися за солідним оборонцем інтересів землі: присутність сильного сусіда за Карпатами, що саме в 11. ст. зачав уважно приглядатися тому, що діялося на північних схилах Карпат; це були мадьяри. Досвід із західним сусідом, поляками, так ласими захопити собі при нагоді хоч кусок Галичини, — додавав турбот галицькій полі-

тично активній верстві. Політична ситуація Галичини все була важча, ніж Волині, що взагалі не зазнала загрози з півдня, а з заходу сусідувала лиш з провінційними польськими осередками. Тому не дивно, що галицька верхівка оглядалася за такими князями, які погодилися б зв'язати свою долю нероздільно з долею цієї найдалі на захід висуненої української землі, які не мали б деінде ні територіальних, ані політичних зацікавлень, щоб не мали, сказати б, куди втікти з Галичини. Їхньою метою було — вести активну протипольську та протиугорську політику, а разом, як можна менше ангажуватися у внутрішньоукраїнських справах, мати все вільну руку на заході. Це було незвичайно тяжко робити, і трагедією Галичини все було те, що доля поставила її на форпостах України, де в неї все було забагато ворогів.

II.

ГАЛИЦЬКЕ КНЯЗІВСТВО. МОНОМАХОВИЧІ НА ВОЛИНІ

Ростиславичі в Галичині

Ростиславичі, Рюрик, Володар і Василько, були синами енергічного батька (князь Ростислав був отроений грецьким намісником Криму, затіваючи якусь ширшу політичну акцію на Тмуторокані) та внуками Володимира, вождя останнього українського походу на Царгород 1043. р. Самі їх імена — це ціла політична програма: Рюрик — ім'я основоположника династії, бодай згідно з офіційною традицією, Василько — грецьке Басилевс, володар, і, врешті, Володар, одинок в своїй формі слов'янське княже ім'я. Не диво, що значення Ростиславичів в українській історії таке велике. Вони не тільки основоположники галицької династії, вони — творці Галицького князівства, дарма, що воно ще тоді так не називалося, „добрі” галицькі князі, що одинокі з усіх галицьких князів ніколи не мали жадних конфліктів з галицькою верхівкою, буйними, непокірними індивідуалістами, в чиїх рядах не бракувало й таких, що самі не вагалися захопити собі галицький престіл.

Про Рюрика знаємо мало, про Володаря далеко більше, але ж найбільша постать між Ростиславичами — це князь Василько. Вражає нас його здрібніле ім'я. Воно може й личить довголітньому ізгоєві, вигнанцеві, осліпленому політичними противниками, але воно зовсім не підходить до того Василька, образ якого нам малює історія.

Говорячи про Василька, ми маємо перед очима своєї уяви малого (Василько!), тяжко скаліченого князька, що перед боем виїздить з хрестом у руках перед свої війська,

і військо, зворушене таким видом, кидається в бій та перемагає. Тим часом — це не правдивий Василько, хоч він і міг часом використовувати факт свого скалічення для пропагандивних цілей. Правдивий Василько — це володар з візією просторої галицької чи взагалі — західньоукраїнської мархії, що боронитиме Руської землі перед поляками, перед наступом з заходу чи південного заходу з Угорщини.

Ми залишили Ростиславичів 1084. р., коли вони розподілили між собою підкарпатські волості. Галичина дісталася Ростиславичам, бодай теоретично, коштом Ярополка Ізяславича, в уяві якого володіння Володимиром (волинським) в'язалося з пануванням над Підкарпаттям. 1087 р. Ярополк іде походом на Галичину під Звенигород, де сидів Володар, з очевидним наміром відібрати собі Підкарпаття. Одначе до конфлікту не дійшло. По дорозі Ярополка вбив якийсь Нерядець (не знати, чи це ім'я, чи епітет), але вбивник утік до Ростиславичів. Смерть Ярополка була їм щонайменше вигідна, хоч з того ще не можна робити висновку, що Нерядець був агентом Ростиславичів. Але хто знає, чи це не був початок різкої антипатії до галицьких князів, яка характеризує багато політичних потягнень супроти них, роблених сучасниками. 1094. р. помер Рюрик, а Володар перейшов княжити до Перемишля. Тим часом у наддніпрянських волостях між князями з трьох різних ліній Ярославичів ішла усобиця за право володіти Чернігівщиною. Боротьба не приносила тривких вислідів, а половці, які в 2-ій половині 11. століття надобре розпаностилися в українських степах, користали з того, що князі були зайняті собою, й нищили Лівобережжя, то як вороги, то як „союзники”. Тому, що введена Ярославом ідея родового старшинства, за якою старший у роді Ярославичів усе мав сидіти в Києві, зовсім очевидно завела, серед князів зродилася думка — поставити міжкняжі відносини на нову, тривкішу підставу. Головним носієм такої думки був князь Володимир Всеволодович Мономах, син розумного батька,

що знав п'ять мов, та візантійської царівни. Концепція Мономаха була така: на покоління після смерти Ярослава поодинокі землі вже так зрослися були з тими князями Ярославового коліна, що в них володіли, що і князі, і керівні круги окремих земель зрозуміли, що в їх власному інтересі лежить пряме дідичення даної землі в одному роді, а не безпереривна зміна князів у міру того, як вони переносяться на „старший”, чи й на київський престіл. Далше думалося, що коли відпаде безглузда на перший погляд боротьба за землі (в дійсності вона мала свій політичний і соціальний сенс), можна буде присвятити розв'язану в той спосіб енергію на оборону Руської землі від половців. Вирішення таких і подібних питань було надто важне, щоб його полишити поодиноким князям. Тому з ініціативи Володимира Мономаха справу нового устрою Руської землі мав рішити княжий „снем”-конгрес, що зібрався 1097. р. в Любечі під Києвом, при благословенні церковних кругів та участі дружини й боярства. Там були присутні члени всіх галузей Ярославичів: Святославичі чернігівські, Володимир Всеволодович, Святополк Ізяславич, Давид Ігоревич, син Ігоря волинського, що помер у 1060. р., та Василько від Ростиславичів. Мимоходом можна додати, що не було там білоруських, полоцьких князів, волості яких не були теж влучені в розподіл руських земель у заповіті Ярослава Мудрого, і це можна вважати своєрідним визнанням правної окремішності білоруських земель найвищим органом Київської держави, конгресом її князів, хоч у практиці те визнання не раз відкликалося. Рішення Любецького з'їзду було таке: тому, що система старшинства виявилася нездійсненою, при розрості княжого роду й скріплення індивідуальності й окремих інтересів різних волостей, єдність Руської землі не можна опирати на авторитеті старшого в роді, а на солідарності назовні цілого княжого роду і праві кожної галузі Ярославичів дідично володіти своєю „отчиною”. Таким чином, Київська Русь одержувала своєрідну колегіальну систему правління, а найвищим державним законодатнім

органом мав стати, так би мовити, „концерт” князів, система рівноваги сил поміж поодинокими відламками Ярославового племені.

Конфлікт з Давидом і Святополком

Щодо розподілу земель, то постанови Любецького з'їзду, головним чином, легалізували існуючий стан: Давид Ігоревич одержав Володимир і з ним Волинь, а Ростиславичам признано Галичину. Одначе Давид не хотів погодитися з такою розв'язкою, вважаючи цілу Галичину своєю отчиною. Для переведення в життя своїх плянів він порозумівся з київським князем Святополком Ізяславичем, братом давнього ворога Ростиславичів — Ярополка, що то згинув у 1087. р. з руки вбивника, буцім то насланого Ростиславичами. Давид твердив, що Василько має в пляні побудувати велику „державу в державі” на заході Київської Русі, в яку хоче включити Волинь, звідки задумує прогнати його, Давида, та захопити ще собі ціле Берестя й Полісся, що тоді належали до Київського князівства Святополка. Коли глянути на мапу, видно, що всі, вичислені Давидом землі, творять очевидну територіяльну цілість, а при цьому не можна не замітити, що Давид приписував Василькові намагання заволодіти саме тими землями, що 100 літ пізніше творили ядро Галицько-Волинської держави. До того, Давид нібито мав якісь відомості, що Василько є в контакті з Володимиром Мономахом; вже ж бо Мономах був сином Всеволода, київського князя, що княжив зараз перед вступленням Святополка на київський престіл.

Згідно з підшептами Давида, виходить, що Володимир Мономах і Василько хотіли поділитися всією Україною, за винятком Чернігівщини, а Василькові мала б припасти величезна територія, від степу, вздовж Карпат і польської границі, аж по Полісся. Чи дійсно були такі пляни в Мономаха й Василька?

Як відомо, інтрига Давида коштувала Василька дорого. Святополк, зрештою, одна з найменш симпатичних поста-

тей нашої історії, дав віру Давидові. Він запросив до себе Василька, нібито відсвяткувати іменини, і його люди тоді вхопили Василька та разом з слугами Давида осліпили його. Давид ув'язнив тоді Василька. Це й є відома історія Василькового осліплення.

Така подія, безпосередньо після княжого конгресу в Любечі, де багато говорилося про згоду між князями, сколихнула публичною опінією. Сам Володимир Мономах, совість українських князів того часу, сказав, що такого в Руській землі не бувало ще, та що існує небезпека, що почнеться загальна громадянська війна, в якій брат заколе брата, а половці заберуть всю землю.

Акція князів не дуже відповідала тим розумним поглядам Мономаха. Спершу князі вирішили, що винен усьому Давид, а тому повинен стратити свою волинську волость у користь Святополка, також винного, як і Давид. Та на черговому княжому з'їзді перейшли князі самих себе, зажадавши від Володаря, щоб Ростиславичі сиділи тільки в Перемишлі, а Василько, щоб зрікся Теревовлі (в Увітичах, 1100). Тут знов Мономах своїм авторитетом вплинув на дрібничкових князів, і похід на Ростиславичів не відбувся, але тенденція зовсім очевидна: Ростиславичі не мали симпатій серед своїх княжих співбратів. Яюсь так склалося, що положення Ростиславичів розумів лиш той Володимир Мономах, якого Давид обвинувачував у плянах завести двоєвладдя в Україні, разом з Васильком, як фактичним співправителем...

Симпатій своїх „братів”, за яких уважалися всі члени Ярославового коліна, Ростиславичі не дуже потребували, а вже зовсім не шукали, бо мали — дипломатичну зручність і силу. Коли князі відсудили Давидові Волинь (гл. вище), Святополк її відразу захопив собі та рішив згаряча забрати собі ще й Галичину. Та галицькі війська розбили Святополка, що не відзначався військовими здібностями, а Ростиславичі, холодні реалісти, в хвилі смертельної небезпеки забули про все, що трапилося між ними й Давидом,

— і заключили з ним союз проти Святополка. Давид Ігоревич був тоді зовсім пожаданим союзником, бо ще з молодечих літ мав добрі зв'язки з половцями, і тепер використав їх у тій міжусобній боротьбі. Святополк, як уже не раз передтим, передав провід військової кампанії чернігівським Святославичам, які намовили мадярів заатакувати Галичину з півдня. Мадяри прийшли, як не раз опісля, шляхом через Карпати на Перемишль, і над рікою Вігrom, допливом Сяну близько Перемишля, дійшло до вирішного бою. Була це, в основному, битва степовиків-половців з півстеповиками мадярами, яка закінчилася погромом мадярів. Мадярські хроністи відчули її як правдиву національну катастрофу.

Таким чином, Ростиславичам зайво було боятися погроз князів, зібраних на конгресі в Увітичах. Правда, не враховуючи Василькового каліцтва (політично престиж Василька ніскільки не стратив), найбільш пошкодованим вийшов, як це не раз буває в подібних випадках, сам інтригант — Давид: не допомогло йому ні дідичне право, яке мав на Волинь, ні факт, що Святополк, все таки київський князь, був спільником і в інтризі, і в злочині. Святополк саме й захопив собі Волинь, а по його смерті вона дісталася його синові Ярославові. Давид же доживав віку в провінційних волинських містечках.

Як, отже, малася справа з Васильковими плянами — побудувати сильну „західньо-руську” мархію, за тихою згодою Мономаха, що сам своє життєве завдання вбачав у боротьбі з половецьким степом?

Політичні погляди Василька

Знаємо з літопису, що безпосередньо після свого осліплення, Василько побоювався, що Давид видасть його полякам. Він говорив своєму сповідникові: „Це Бог покарав мене за мої горді думки”. А далі, він вияснив, які це були думки: в 1097. р. Василько стояв саме перед походом на Польщу, а для довшої боротьби з Польщею задумував ство-

рити собі в Галичині не тільки військову, але й популяційну базу. Він вів переговори з останками дрібних степових орд, (що з-поміж двох лих, українського молота та половецького ковала, рішили вибрати менше і були готові йти на співпрацю з Васильком), берендичами, печенігами й торками, а також, що дуже цікаве, хотів перевести в свої посілості дунайських болгарів. З інших джерел знаємо, що саме тоді серед болгарів, від початку 11. століття поневолених Візантією, існувало глибоке невдоволення, національний фермент (про це говорить кореспонденція Теофілакта, архієпископа охридського 1084-1108), і нема сумніву, що Василько знав, що на болгарів можна числити. Російський історик та географ Барсов ще при кінці минулого століття довів, що в півн. Басарабії досьогодні існують назви осель, повстання яких слід зв'язувати з Васильком. Однак в славнозвісній (бо це одне з найкращих, найживіших місць літопису) сповіді Василька є місце, яке вказує на деякі відношення Волині до Василькових плянів. Василько, згідно з власними словами, думав просити собі у Володаря й Давида Ігоревича їхньої молодшої дружини і з нею йти „мститися за Руську землю”. Отже, Галичина, ціле Подністрів'я та Волинь мали стати базою протипольських походів, а може й якихсь інших зовнішньополітичних потягнень Василька.

Комплекс земель, які мали стати базою Василькових плянів, зовсім нагадує територію, змальовану Давидом у його підшептах Святополкові. Бачимо тут Галичину, Волинь, ті самі землі, з яких пізніше, в 1200. році, Роман Мстиславич почав будувати свою державу.

Ясніша справа щодо Давидового обвинувачення Мономаха, як спільника Василька. Нам відомо з історії, що Василько (та взагалі Ростиславичі) були політичними сателітами Мономаха. Це цілком природне, бо і Володимир Мономах, і Ростиславичі, боялися надмірного зросту сили Волинської землі. Ростиславичі пам'ятали, що Галичина, в очах волинських князів, рахувалася частиною їх отчини. Моно-

мах же знав, що, крім слабого Давида, самотнім кандидатом на пана Волині був Святополк київський або хтось з його нащадків, а тоді Мономах, якому в Україні належала лиш Переяславська волость, втратив би правдоподібно назавсім можливість потрапити на київський стіл, де колись сидів його батько Всеволод. Як довго Мономах сам не сидів у Володимирі, він був ідеальним союзником Ростиславичів. І пізніше, коли Київщина й Волинь мали об'єднатися під спільним князем, галицькі князі, як правило, протривали такої комбінації.

Про співвідношення Мономаха й галицьких князів свідчить не тільки шлюб його сина Романа з донькою Володаря, але й спільна боротьба проти Ярослава Святополковича. 1113. р. помер Святополк київський, старий грішник, що добре дався в знаки киянам. У Києві почав княжити Володимир Мономах. Син Святополка, Ярослав, пішов княжити у Володимир. В тому часі Волинь була лиш механічною дочіркою до Київщини. Дідичне право Ярослава на Київ було безспірне та кияни не хотіли Святополковича, а Мономаха. В кожному разі, на тому тлі, конфлікт з Мономахом був тільки питанням часу. 1117. р. Володимир Мономах ходив на Волинь проти Ярослава. З ним бачимо Василька й Володаря Ростиславичів. Російський історик Насонов недавно висловив гадку, що коли 1116. р. Мономах послав воеводу Івана Войтишича і свого сина В'ячеслава на долішній Дунай, щоб зайняти для себе північно-східній кут Болгарії, він також діяв у спілці з Васильком.

Підсумовуючи вищесказане, ми можемо ствердити, що підозріння Давида щодо далекоїдучих та амбітних плянів Василька, назагал, не були позбавлені підстав. Головна різниця між дійсним станом речі й Давидовими закидами була в тому, що Василько уявляв собі західню маршію руську, як військовий союз, з собою самим, як полководцем галицько-волинських збройних сил, а Давид бачив у Василькові імперіяліста, небезпечного, в першу чергу, для Давидового володіння Волинню. Думки Василька, певне, не бу-

ли незнані Володимирові Мономахові; Мономах, мабуть, не без причини стримував інших князів від усяких, надто радикальних акцій проти Ростиславичів, а бодай після 1100. р. активно з ними співпрацював.

Насліддя перших Ростиславичів

Діяльність Ростиславичів, що померли старими 1124. р., довела до створення окремого підкарпатського князівства та зробила його стійким фактором в українській історії. Ця ж діяльність положила основи під питому галицьку політику, політику спротиву Польщі й Угорщині та мирної експансії на південний схід.

Треба ще згадати про остаточний кінець Ярослава Святополковича. Після походу 1117. р. наступив мир між Володимиром Мономахом та Ярославом, та він довго не тривав. Війна вибухла наново, і Володимир прогнав Ярослава з Волині. Ярослав ще не давав за виграну. Йому допомагав його шурина, польський князь Болеслав Кривоустий. Болеславу ще недовго перед тим, в рр. 1102-1107, помагав Ярослав проти брата, Збігнева. Волинські князі не раз користали з польської допомоги, в противенстві до галицьких, яким польська допомога легко могла принести страту політичної незалежності.

Запанувавши на Волині, Мономах посадив там свого сина Романа, а потім, Андрія. Було це 1120. р., і від тоді Волинь на довго (в прямій лінії, до 1323. р.) попала в руки Мономаховичів. Тому це була велика подія в історії України, хоч спершу ніяк на таку не виглядала. В роді Мономаховичів Волинь стала базою, з якої скоро розпочалася політика збирання українських земель та будова української національної монархії типу, прикметного в пізньому середньовіччі для всіх європейських народів.

Спираючись на війська Болеслава, Ярослав виступив остаточно проти Мономаха 1123. р. До протимомахової коаліції тим разом приступили й Ростиславичі, бачачи, що Мономах, як київський князь, надобре всадився на Волині.

Коаліція розпалася, як Ярослав Святополкович згинув з рук двох скритовбивців, а Мономаховичі остали на Волині на довго.

По смерті Ростиславичів у 1124. р. ситуація в Галичині була така: Володар залишив по собі двох синів, Володимирка й Ростислава, Василько — Івана й Юрія. Природно, що Володаревичі сиділи в містах західньої Галичини, в Перемишлі й Звенигороді, а Васильковичі — східньої, Теревовлі й Галичі (що тоді стає вперше княжою столицею і взагалі політичним фактором у Галичині). Галичина тоді, та й взагалі історична Галичина, — це довга, вузька смуга вздовж Дністра, що на півночі не включала навіть таких міст, як Белз і Броди. Натомість, чотири княжі столиці, згадані вище, існують і до сьогодні. Ту роллю, що її сповняв давно Звенигород, сьогодні перебрав Львів, Теревовля існує, як провінційне містечко, але Тернопіль сповняє функцію модерного адміністративного й економічного осередку для західнього Поділля. Існує сьогодні й Галич, але з упадком значення Дністрового торговельного шляху, чим давно був Галич, тим тепер є — Станиславів. Тільки один Перемишль зберігав своє становище значного міського осередку по наші часи, та ампутація Посяння від українського материка робить і його провінційним містечком типу Галича чи Теревовлі.

Володимирко й об'єднання Галичини

Васильковичі повмирали скоро. Не знаємо, як вони княжили й яку вели політику. 1141. р. Володимирко Володаревич захопив собі спадщину Васильковичів і переніс свою столицю до Галича, що відтоді надовго переріс усі інші галицькі міста, а по об'єднанні всього Підкарпаття в руках саме галицького князя надав ім'я всій країні.

В 1140. рр. Володимирко мав уже певний досвід у захоплюванні спадщин, — коли його брат Ростислав, з яким ще в 1120. рр. Володимирко вспів і пересваритися, і повоювати, помер десь 1133-4. р. Володимирко не дав його си-

нові Іванові засісти в батьківському Перемишлі, а сам забрав його собі. Іван Ростиславич пішов до ще недавно Володимиркового Звенигорода, але й там не вдалося йому довго посидіти.

1140. рр. — це час якихсь поважних, хоч ближче не знаних, соціальних рухів у Галичині. Ми знаємо, що Галич, усе таки головне місто країни, не бажав собі Володимирка. Галичани воліли Івана Ростиславича. Чому?

Треба сказати, що найкращу дотепер аналізу соціальних відносин у тогочасній Галичині, прихильно відмічену українською критикою (проф. Крупницький), подав Пашуто в своїх „Очерках по Истории Галицко-Волинской Руси”. Та ще перед ним українські вчені, розвиваючи погляди Грушевського, займали становище в тій справі. Сьогодні можна собі вияснити галицькі події половини 12. ст. так: вже вище сказано, що саме вокняження Ростиславичів у Галичині відбулося за згодою місцевої політичної та економічної верхівки. Існування такої політично сильно активної галицької аристократії відмітили з недавніх дослідників Іван Холмський та росіянин Насонов. Можна думати, що бодай спершу Ростиславичі були щирими прихильниками співпраці з „землею”, репрезентованою боярсько-торговельною верствою населення. Та ледве чи був таким і Володимир. Зв'язки з Візантією, і його батька Володаря, і Володимиркові власні (він продовжав ідею союзу з Візантією проти Угорщини, що була в союзі з небезпечним для Володимирка князем волинсько-київським Ізяславом), напевно, розбуджували в нього намагання забезпечити собі княжу владу вищого, візантійського, типу, таку, де княжа воля, а не голос землі й земських інтересів, були б міродайним чинником державної політики. Ми знаємо, що Володимирко 1144. року три тижні облягав Галич, де заперся був Іван Ростиславич, на запрошення самих таки галицьких горожан. Видно, Іван Ростиславич, щиро або під примусом обставин, був представником інших поглядів, консервативніших, на відношення між землею та княжою вла-

дою, або будучи просто слабшим партнером, був іграшкою в руках галицької міської аристократії. Остаточно Володимирко переміг і, взявши Галич, правда, без Івана, що завчасу втік, багато людей вирізав, а багато покарав тяжкими карами, за висловом літописця. Знаємо теж, що 1145. р., коли Звенигород, недавню базу і столицю уділу князя Івана, облягав київський князь Всеволод, горожани на вічу рішили піддатися Всеволодові, лиш лояльний супроти Володимирка воевода Іван Халдіїв (ще Грушевський звернув увагу на це дивне ім'я; може це був чужинець) придав бунт.

З того ясно, що влада Володимира була тяжкою для міст, з яких правдоподібно він стягав тяжкі грошеві контрибуції на фінансування, головно, своїх, не надто щасливо ведених, воен. Цілком правдоподібно, що при тому, з природи речі, вплив наверх лояльний до князя військовий елемент, служебне боярство, яке очікувало від князя земельних наділів, як матеріальної бази для несення військової служби. Ще по смерті Володимирка, за його сина Ярослава, згадували Володимирові бояри його, як князя, „що нас любив і кормив”. Так захитувалася рівновага між поодинокими станами населення, а придушення міст, хоч, мабуть, не ослабило економічної сили краю, довело до того, що боярство вже в другому поколінні після описуваних подій виросло князям понад голову, і аж король Данило зумів величезним зусиллям відбудувати силу й вплив міста в галицькому суспільстві.

Ми залишили Івана Ростиславича при перебранні Звенигорода по смерті його батька Ростислава. 1144. р. стався згаданий епізод з покликанням Івана до Галича. З Галича Володимирко його вибив, не без великого зусилля, а відтам Іван утік „на Дунай”, звідти до Києва.

Галицько-київський конфлікт. Ізяслав на Волині

У Києві володів тоді Всеволод Ольгович, з князів чернігівських, безсумнівний політичний талан, але наскрізь

від'ємного типу, що, до того, мріяв про захоплення Волині для свого сина, а також задумував викинути Володимирка з Галича й посадити там Івана Ростиславича, як свого сателіта. Тоді він, чернігівський князь, зміг би залишити Мономаховичів, зненавиджених чернігівськими Ольговичами, при самій Переяславщині або й взагалі виперти їх у їхні смоленські володіння.

Та Всеволод, що хотів у тій чи іншій формі опанувати цілу Правобережну Україну по польську границю й Карпати, не мав солідної бази навіть на Київщині, де все таки просидів 7 літ. Коли Всеволод помер у 1146. році, кияни не тільки повстали проти Всеволодового адміністраційного апарату, але й заявили категорично, що не хочуть бути спадщиною Ольговичів (чернігівських князів). Київ перейшов тоді до внука Володимира Мономаха, Ізяслава Мстиславича, від 1135. р. князя володимирського (волинського). Зміни на княжому київському столі того часу для Галичини мають мале значення: всі київські князі, як правило, попадали в конфлікт з галичанами, що просто панічно боялися об'єднання Волині й Києва в одних руках, бачачи в тому перший крок до проковтнення Києвом невеликої, але багатой галицької землі. Щодо Волині, то вона в ті часи не грала самостійної ролі, хоч її потенціально значення все було дуже велике (вистарчить сказати, що людські й матеріальні ресурси Волині нераз дозволяли нащадкам Мономаха здобувати собі Київ проти сильних княжих коаліцій) і, кінець кінців, таки з Володимира вийшла та політична концепція, що зреволюціонізувала зовсім політичні відносини в східній Європі, — ідея — створити чисто вже українську державу, не втрачаючи сили на захват Києва, а з'єднати сили Волині з силами Галичини, а тоді вже йти на схід. Та до того всього далеко ще було в половині 12. століття.

Конфлікт Володимирка галицького з Ізяславом волинсько-київським розпочався ще за життя Всеволода Ольговича, але розгорівся надобре, коли тільки Ізяслав одержав Київ по смерті останнього. Суть конфлікту лежала в тому,

дою, або будучи просто слабшим партнером, був іграшкою в руках галицької міської аристократії. Остаточо Володимирко переміг і, взявши Галич, правда, без Івана, що завчасу втік, багато людей вирізав, а багато покарав тяжкими карами, за висловом літописця. Знаємо теж, що 1145. р., коли Звенигород, недавню базу і столицю уділу князя Івана, облягав київський князь Всеволод, горожани на вічу рішили піддатися Всеволодові, лиш лояльний супроти Володимирка воевода Іван Халдіїв (ще Грушевський звернув увагу на це дивне ім'я; може це був чужинець) надавив бунт.

З того ясно, що влада Володимира була тяжкою для міст, з яких правдоподібно він стягав тяжкі грошові контрибуції на фінансування, головно, своїх, не надто щасливо ведених, воен. Цілком правдоподібно, що при тому, з природи речі, вплив наверх лояльний до князя військовий елемент, служебне боярство, яке очікувало від князя земельних наділів, як матеріяльної бази для несення військової служби. Ще по смерті Володимирка, за його сина Ярослава, згадували Володимирові бояри його, як князя, „що нас любив і кормив”. Так захитувалася рівновага між поодинокими станами населення, а придушення міст, хоч, мабуть, не ослабило економічної сили краю, довело до того, що боярство вже в другому поколінні після описуваних подій вирросло князям понад голову, і аж король Данило зумів величезним зусиллям відбудувати силу й вплив міста в галицькому суспільстві.

Ми залишили Івана Ростиславича при перебранні Звенигорода по смерті його батька Ростислава. 1144. р. стався згаданий епізод з покликанням Івана до Галича. З Галича Володимирко його вибив, не без великого зусилля, а відтам Іван утік „на Дунай”, звідти до Києва.

Галицько-київський конфлікт. Ізяслав на Волині

У Києві володів тоді Всеволод Ольгович, з князів чернігівських, безсумнівний політичний талан, але наскрізь

від'ємного типу, що, до того, мріяв про захоплення Волині для свого сина, а також задумував викинути Володимирка з Галича й посадити там Івана Ростиславича, як свого сателіта. Тоді він, чернігівський князь, зміг би залишити Мономаховичів, зненавиджених чернігівськими Ольговичами, при самій Переяславщині або й взагалі виперти їх у їхні смоленські володіння.

Та Всеволод, що хотів у тій чи іншій формі опанувати цілу Правобережну Україну по польську границю й Карпати, не мав солідної бази навіть на Київщині, де все таки просидів 7 літ. Коли Всеволод помер у 1146. році, кияни не тільки повстали проти Всеволодового адміністраційного апарату, але й заявили категорично, що не хочуть бути спадщиною Ольговичів (чернігівських князів). Київ перейшов тоді до внука Володимира Мономаха, Ізяслава Мстиславича, від 1135. р. князя володимирського (волинського). Зміни на княжому київському столі того часу для Галичини мають мале значення: всі київські князі, як правило, попадали в конфлікт з галичанами, що просто панічно боялися об'єднання Волині й Києва в одних руках, бачачи в тому перший крок до проковтнення Києвом невеликої, але багаті галицької землі. Щодо Волині, то вона в ті часи не грала самостійної ролі, хоч її потенціально значення все було дуже велике (вистарчить сказати, що людські й матеріальні ресурси Волині нераз дозволяли нащадкам Мономаха здобувати собі Київ проти сильних княжих коаліцій) і, кінець кінців, таки з Володимира вийшла та політична концепція, що зреволюціонізувала зовсім політичні відносини в східній Європі, — ідея — створити чисто вже українську державу, не втрачаючи сили на захват Києва, а з'єднати сили Волині з силами Галичини, а тоді вже йти на схід. Та до того всього далеко ще було в половині 12. століття.

Конфлікт Володимирка галицького з Ізяславом волинсько-київським розпочався ще за життя Всеволода Ольговича, але розгорівся надобре, коли тільки Ізяслав одержав Київ по смерті останнього. Суть конфлікту лежала в тому,

що Володимирко заєдно тримав сторону Ізяславового ворога, конкурента в київських справах, сина Володимира Мономаха, Юрія Довгорукого, князя суздальського. Володимирко боявся зросту сили князів волинсько-київських, хто б вони не були. Таку політику одідичив він по своїх предках, і зайво його за те винуватити, бо тяжко міряти політичні потягнення наших князів у 12. столітті модерною мірою. Зрештою, Ізяслав прийняв поведінку Володимирка, як щось зовсім нормальне, і змістя вступив у союз з угорським королем Гейзою. З черги, Юрій Довгорукий був у союзі з чернігівськими Ольговичами, що здавна ненавиділи Мономаховичів і мали свої власні претенсії на Київ, і з Володимирком. Син Володимирка, відомий пізніше Ярослав Осмомисл, одружився з дочкою Юрія, Ольгою.

Угорський король Гейза II. був спершу прихильний Володимиркові, але ставши зчасом шурином Ізяслава київського, змінив політику. Він відбув два походи на Галичину, традиційним шляхом на Перемишль: раз у 1150. р., коли Володимир не дав його військам з'єднатися з військами Ізяслава, і другий, у 1152. р. Тут виразно йшло про те, щоб Володимирка знищити, зліквідувати Галичину як окрему волость та поділити її між Угорщиною й Києвом. Це була б дуже радикальна спроба розв'язати галицьке питання, і не диво, що Володимирко боронився, як міг, від такої „розв'язки”; боронився, зрештою, зовсім успішно.

В 1943. р. появилася в журналі „Зоря-Гайнал”, видаваному Карпатським Науковим Обществом, під мадярською окупацією, велика праця карпатоукраїнського історика Гарайди, присвячена галицькій політиці угорських королів 12-13. століть, Арпадовичів. На основі багатого джерельного матеріалу він довів, що угри намагалися придбати територіальні здобутки на українському боці Карпат та створити мадярську секундогенітуру в Галичині, побічне королівство, де володіли б молодші члени королівської династії Угорщини. Тому для Володимирка співпраця з Суздальцем була справа життя й смерти, бо проти нього Ізяслав, постать,

належно звеличена в українській історіографії, змовлявся з його традиційним ворогом, навіть не-слов'янином і неправославним. В літописах є дані, які дозволяють думати, що Володимирко був дуже низької думки про Юрія, як політика чи військовика, але йому був потрібний союзник, і він знайшов собі такого в особі Юрія, який він і був. Однак треба признати галицьким князям з роду Ростиславичів одне, а саме, що вони ніколи не намагалися розширити своїх володінь коштом своїх же українських сусідів. Вони могли воювати вперто й завзято за вигідний їм уклад політичних сил, але ніколи — за чужу територію. Одинокий напрям галицької експансії — це південний схід, Пониззя, теперішні Молдавія й Басарабія. Раз тільки Володимирко відхилився від тої традиційної галицької політики і в розгарі боротьби Юрія з Ізяславом захопив собі Погорину, землі на пограниччі Волині й Київщини, над горішнім і середнім бігом Горині. Було це 1151. р. 1152. р. наступив другий похід Ізяслава на Володимирка. Ізяславові допомагав Гейза, угорський король. Хоч Володимиркові противники зібрали, як на ті часи, велетенську армію, Володимирко перекупив угорських вельмож і похід закінчився перемир'ям. Володимирко присягнув, що він поверне забрані Ізяславові городи (Погорину) й буде його досмертним союзником.

Та як тільки небезпека минула, Володимиркові й не в голові було звертати забрані міста чи коритися Ізяславові. Цей пробував декілька разів переговорювати з Володимирком про виконання умови, але нічого не виходило. Врешті Ізяслав вислав до нього нове, спеціально урочисте, посольство, під проводом Петра Бориславича, що відбирав від Володимирка присягу послуху в Перемишлі рік перед тим. Петро віз з собою виготовлені тоді присяжні грамоти, з інструкцією „покласти” їх перед Володимирком, якби він і на цей раз не схотів виконати присяги. Це означало б, згідно з руською дипломатичною практикою, зірвання переговорів та виповідження умови. Літописець дуже докладно

передавав зміст переговорів Петра з Володимирком. Взагалі ця частина літопису донині вдаряє нас своєю кольоритністю й близькістю до реального життя, своїми драматичними портретами українських державних мужів 12. століття. Повний зміст її поданий у 2-му томі „Історії України-Руси” Грушевського та на стор. 222-3. в „Великій Історії України” Крип’якевича-Голубця. Тут подам лиш 2 місця, що вказують, ким був Володимирко, як людина. Коли Петро передавав Володимиркові докори Ізяслава ізза недотримання присяги, цей відповів: „Скажи йому так: брате, висте-ріг ти час на мене й навів на мене короля (угорського, Гейзу II.). Але я хіба б не жив, то або не наложив би головою, або не пімстився за себе”. Тоді Петро закинув йому зломання присяги, недодержання „хресного цілування”. На те Володимирко глумливо відповів: „І що може мені вчинити хрест той малий?”...

Кінець Володимирка галицького. Його значення

Щоб зрозуміти дійсну ролю Володимирка в галицькій історії, а через те і в українському історичному процесі, треба порівняти Галичину в третьому десятку 12. століття з тою Галичиною, яку залишив Володимирко своєму синові Ярославові після смерті 1152-3. р., зараз після посольства Петра Бориславича.

Після смерті Володаря й Василька Галичина була поділена на 4 дрібні уділи, її значення в східноєвропейській політиці було ніяке. При Володимирку Галичина стала могутнім, об’єднаним князівством, що могло ставити опір цілій коаліції залежних від Ізяслава руських князів й угорського короля. Володимирко продовжав політику боротьби за цілість і силу свого князівства і з західними, і з східними сусідами: ходив на поляків у 1126. і 1135. рр., з київськими князями воював, у 1140. рр. з Всеволодом Ольговичем, і в 1150. р. — з Ізяславом Мстиславичем. Цю політику започаткували ще перші Ростиславичі. Володимирко продовжав теж традиційний союз з Візантією проти Угорщини і був знаний

в візантійських кругах, як союзник — гіпоспондос (Вернадський перекладає це слово як васаль). У внутрішній політиці Володимирко — це прихильник втягнення фінансових ресурсів, особливо замітних у Галичині, міського промислового та купецького населення, в процес державного будівництва. Це зрештою довело до найбільш негативного висліді його панування, захитання рівноваги між містом і боярством, служебним елементом, яке в оперті на земельні наділи скоро переросло свою природну роллю в державі й перейшло в опозицію до князя. Галицькі міста, правда, не знаємо, чи всі, підтримують власного анти-князя, Володимирового брата, Івана Ростиславича. Дуже можливо, що й село, яке поволі узалежнюється від землевласницької верстви — боярства, попало також в опозицію до князя. Ми знаємо, що коло Івана Ростиславича збиралися опозиційно настроєні „берладники” й смерди. Володимирко, очевидно, через свої своєрідні відносини до міщанства, ввійшов в історію, як великий багач, що вмів й може відкупитися, як треба, і вмів дати хабара, де треба. Про перше свідчить те, що він, не моргнувши оком, „купив” собі мир з Всеволодом Ольговичем у згадуваній війні 1144. р. за 1200 (або 1400) гривень, про друге — його взаємини з впливовими угорськими магнатами в подіях 1150. рр., де інтриги Володимирка й дари в угорському штабі перешкодили Ізяславові остаточно розправитися з ним.

Поведінка Володимирка в 1152. р., після зложення присяги Ізяславові та королеві, вказує може не так на низькі моральні якості того князя, як на його практичний зміст, що в державних справах перше місце віддавав не етичним, а політичним моментам. Володимирко під кожним оглядом був тільки людиною своєї доби: зломивши присягу й поглумившись з Ізяславового посла, що нагадував йому про хресне цілування, він пішов просто — співати вечірню...

Зібравши вищесказане разом, ми можемо прийти до такого висновку: постать Володимирка як людини — доволі несимпатична. Про таких людей, як Володимирко, говори-

мо, що це деспот, грошолоб, кривоприсяжник; але як перед нами стоїть Володимирко — державний діяч, тоді можна сказати лиш одне: це — володар...

Ярослав Осьмомисл

Володарем, хоч і зовсім іншого типу, був і самотній син Володимирка, Ярослав. По батькові він одіичив не тільки добрі наслідки його панування, але й лихі, не тільки багате, сильне, добре зорганізоване князівство, але й непевне зовнішньополітичне положення, напружену внутрішню ситуацію. Під безпосереднім вражінням смерті батька Ярослав запропонував Ізяславові не тільки мир, але й тісний союз, що властиво означав би для Галичини зворот від політики союзу з суздальськими князями в сторону співпраці з князями київськими; це могло б мати далекосяжні наслідки для цілої української історії, але охолонувши, Ярослав сам не схотів мати Ізяслава ні за союзника, ні за протектора. Війна розпочалася наново в 1154. р. та велася із змінним щастям і нечуваною жорстокістю з боку київського князя. Назагал Ізяслав мав право уважати себе переможцем, але ж він помер ще того самого року, а наступником його на київському столі став брат його Ростислав, з смоленських Мономаховичів (1154-1167, з перервами). Всупереч правилу, та зміна на київському столі мала значення для Галичини: смоленський князь не цікавився галицьким простором і, взявши під увагу, що Ярослав на сусідні землі теж не зазіхав, Галичина мала з того боку відносний спокій. Ярослав був діячем мирних часів і не даремно писав про нього літописець, що він, сам не ходив у походи, але посилав своїх воеводів.

Південна справа. Берладники. Іван Ростиславич

За панування Ярослава набрала великого значення для галицької держави південна справа, — проблема доступу до гирла Дунаю й Чорного моря. Як славнозвісне Східне

питання (про розподіл та контролю турецької імперії) зганяло сон з очей дипломатам європейських великодержав у 18-19. століттях, так вплив „південного” питання слідний в усій зовнішній політиці Ярослава. Короткий перелік історичних фактів виразно викаже, як тісно в’язалася з галицькою політикою справа володіння північно-західним кутом чорноморських степів, доступу до Чорного Моря та давного торговельного шляху з Галичини вздовж Дністра, звідки вже лиш крок до устя Дунаю. Ми знаємо, що вже Василько теребовельський звернув увагу на південно-східні простори своєї волості, ба навіть мав на оці болгарів, як можливих колоністів у тих просторах. Знаємо також, що 1116. р. Володимир Мономах інтересувався тим самим простором і післав туди своє військо під проводом свого сина В’ячеслава, пізнішого турівського князя, і воеводів Івана Войтишича й Тому Ратиборовича. Мономах помагав тоді саме своєму зятеві, Левові Діогеновичеві, захопити собі бодай північно-східню частину Болгарії, що тоді належала до Візантії. Левів батько, Роман Діоген, через свою першу жінку, міг мати деякі права на болгарську спадщину. Руські війська не йшли вгору Дунаєм далі дунайської пристані Дристри, і це цікаве остільки, що в тому місті правив у тому часі якийсь місцевий незалежний князьок, на ім’я Татуш. Подібний князьок Всеслав володів у сусідньому Вичині чи Дичині, що містивсь десь між Дристрою та устям Дунаю. Видно, руські князі добре розуміли вагу доступу до Чорного моря, а устя Дунаю давало базу для живих економічних взаємин з краями Балканського півострова, ба — середньої Європи. Опанування земель над долішнім Дунаєм, слабо зв’язаних з Візантією, з болгарським населенням, принесло б теж очевидні економічні користи, бо знаємо з одного документу (тзв. грамоти Івана Берладника, датованої 1134. р., мабуть помилково замість 1144.), що в тому просторі зустрічалися каравани купців руських, угорських, чеських і грецьких. Російський історик Татищев, що жив і писав у 18. ст. і мав доступ до багатьох

джерел, що сьогодні невідомі, занотував у своїй „Історії Російській”, т. II, ст. 274, цікаву вістку: князь Володимирко, у 1143. р. буцім то воював з греками й болгарами, й заключив мир з ними, на основі якого всі міста „до Дунаю” перейшли в його посідання. Ми знаємо, що з греками Володимирко не воював, а з болгарами й не міг воювати, бо болгарська держава тоді не існувала. З ким воював Володимирко? Тут відповіддю є, здається, згадка про міста „до Дунаю”. Можна думати, що в тих містах, у число яких міг входити й той Дичин, де покоління перед тим княжив якийсь Всеслав, сиділи дрібні місцеві вельможі, що багатіли з транзитної торгівлі і тим притягнули увагу Володимирка, все ласого на гроші. Що було саме так, вказує другий факт: ці місцевості стали пристановищем кн. Івана Ростиславича, що по конфлікті з Володимиром у 1140. рр. втік на Дунай і був зв’язаний з подунайськими областями до пізніх 1150. рр. Іван Ростиславич осів у Берладі, старинному місті, назва якого нагадує ще Геродотових паралатів, і вів своєрідну партизанську війну проти Ярослава Осьмомисла (сина Володимирка). Зокрема літопис занотує, що Іван грабив каравани, які йшли до дунайських міст вниз Дністром. У половині 12. ст. слово „берладник” набрало значення „пірат” — берладники були моряки, річні й морські. В тому ремеслі Іван набрав такої слави, що коли 1158. р. Ярослав Осьмомисл зажадав від протектора Івана Ростиславича, князя Ізяслава Давидовича київського, видачі кн. Івана, мадярський король і деякі польські князі приєдналися до того домагання. Видно, кому шкодила діяльність берладників.

Політично Іван Ростиславович був сателітом київських князів, і то по черзі: Всеволода, Ізяслава Мстиславича, та Ізяслава Давидовича. Видно, їм було вигідно мати віддану людину, все готову атакувати Галичину з півдня. Можна сказати, що в середині 12. ст. галицький Низ — простір від устя Серету в Дністер аж по Чорне море — був більше залежний від Київ, ніж Галича.

Іван Ростиславич помер у Солуні в Греції в 1161. році, і можна думати, що відтоді Ярослав володів уже без зайвих труднощів наддунайськими містами. Однак треба ствердити, що в рр. 1144-1158. у Подунав'ї існувало руське князівство під бічною лінією галицької династії, політично зорієнтоване на Київ, хоч і з дещо непевною тяглістю правління.

Бродники

Вільно думати, що після остаточного опанування Низу, Ярослав надав місцевому населенню нову форму організації, — форму, що виросла, мабуть, з місцевої традиції. Як виходить з цілої низки історичних та мовних фактів, населення було зорганізоване в „броди”, адміністраційно-військову одиницю, з певно означеним полем діяння такого типу, як славнозвісні уходи в 15-16. ст. київського та сіверського пограничного населення. Знаємо, що броди часто були зав'язками осель (пор. київську легенду, варіант про Кия-перевізника; сербський Царіброд; Оксфорд, воловий брід в Англії, Швайнфурт, свинячий брід в Німеччині, і багато інших).

Саме слово „бродник” означає функціонера і є такого типу, як мечник, мостник, осьмник, стольник, покладник, городник і т. д. Воно не походить від „бродити” (і мабуть не від „бродячи волочити за собою рибацькі сіті” — Вернадський), а від „брід”. Про бродників чуємо в перше в 1147. р., а в останнє — 1353. р. Вже з того видно, як тісно термін „бродники” мусів бути зв'язаний з галицькою землею*).

*)Багато уваги бродникам присвятили різні румунські історики (Болдур, Сачердоцяну, Ончул, Попа-Лисяну, Гіка). Їм, очевидно, зовсім не йшло про висвітлення походження бродників, а про те, щоб доказати світові... їхню споконвічну румунськість. Та вистарчить сказати, що грецьке джерело кінця 12. ст. Никита Акомінат, виразно говорить, що бродники — це галузь русів (ориг. тавроскитів, що в грецьких джерелах все означає русів) — Тіхоміров, Міллер.

Що держава Ярослава Осьмомисла сягала до Дунаю, на це ми маємо докази своїх та чужих джерел. З наших треба вказати на „Слово про Ігорів Похід”, де поет звертається до князя Ярослава так:

„Галицький Осьмомисле Ярославе,
високо сидиш на золотокованому столі,
підпер Угорські гори (Карпати, П. Г.) своїми
[залізними

полками,
заступив шлях королеві,
замкнув Дунаєві ворота,
суди рядячи до Дунаю.
Слава про тебе тече землями
Києву відчиняєш ворота,
з золотого батьківського престола
стріляєш султана (Салядина?) за землями..”

Тут згадано два рази в рішучій формі, що володіння Ярослава простягалися аж до Дунаю. Що про це добре знали і в Західній Європі, свідчить згадка про це саме в Готфріда з Вітербо (ок. 1190. р.), Лондонському Псалтирі 13. ст., тзв. Герфордській мапі (ок. 1280. р.) та в енциклопедиста кінця 13. віку, Вартоломея Англійця — (Лозинський, Дворнік).

Але наведене місце „Слова” таке цікаве, що до нього мусимо ще раз повернутись, щоб зрозуміти, яке саме положення займала держава Ярослава в тодішній східній Європі.

Галичина часів Ярослава

Слова про те, що Ярослав відчиняє Києву ворота, зовсім зрозумілі — 1158. р. Ярослав допоміг Ростиславові смоленському надовго засісти в Києві. В часі написання „Слова” в Києві сидів Святослав Всеволодович, а з ним тісно співпрацював Рюрик Ростиславич, син цього смоленсько-київського Ростислава. Видно, сучасні добре знали, що рівновага сил у східній Європі залежала від доброї волі Ярослава-

ва, тоді без сумніву найсильнішого українського князя. Та Ярослав, вірний політиці галицьких князів, не мав жадних експансійних намірів щодо своїх українських сусідів. Слова про султанів, яких Ярослав „стріляв з свого престола” за якимись землями, здавна інтригували дослідників. Зокрема давно висловлено думку, що тут мова про участь Ярославових військ у третьому хрестоносному поході (1189-1192). Тоді саме християнські війська воювали з єгипетським султаном Салядином. Він володів тоді й Палестиною. Та події, описані в „Слові про Ігорів Похід”, відбувалися перед походом, і сам Ярослав помер, мабуть, перед початком того походу. З другого боку, ми добре знаємо, що руські війська таки брали участь у хрестоносних походах, бо про це згадують такі сучасні джерела, як: Історія Танкреда і Французька Історія Єрусалиму та Антіохії. З того можна зробити висновок, що українське лицарство дійсно брало участь у боротьбі за Святу землю, але це не була участь такого формату, як участь французів або німців. Тому, хоч Ярослав сам міг інтересуватися боротьбою хрестоносців, свідоцтв про участь Русі в тих походах не зберіг нам літопис, а лицарський епос. Що участь Русі в таких походах не можна зв'язати з жадним відомим хрестоносним походом, про які говорить історія, не має значення, бо відомо, що хрестоносці приходили до Святої землі безпереривно, в групах і поодинці, і безпереривно відходили, не журичись станом оборони Єрусалимського королівства...

До накресленого образу Галичини за Ярослава Осьмомисла маємо ще мало що додати. Найважніше тут — це внутрішні відносини за Ярославового панування. Буйні галицькі бояри, серед них і княжі дружинники, що перемилися в „родову й земельну аристократію” (Томашівський), вже зайняли ту позицію в державі, що стала такою небезпечною для самої незалежності України за малолітності Данила небагато пізніше. Відома історія втручання боярів у приватне життя князя, спалення його другої жін-

ки Настасі Чагрової, винищення роду Чагрових, насуває питання, що відбувалося в дійсності за кулісами того подружжя і його розбиття сторонніми чинниками? Чи князь Ярослав зв'язався в той спосіб з біднішим боярським родом, щоб опертися на бідніше, служебне боярство проти галицької аристократії? Чи, може, Чагрови були половці, як гадав проф. Крип'якевич? Таке прізвище відоме й між болгарами, і це насуває думку, чи ті Чагрови не походили з дунайського Низу, з його етнічно різнородним населенням, і чи не пробував Ярослав найти собі таким способом опори проти боярської олігархії, яка своєю поставою починала загрожувати самим основам княжої влади.

Володимир II. Кінець династії Ростиславичів

Родинне життя Ярослава крило в собі загрозу для держави, бо обі його жінки, Ольга Юріївна, і Настя Чагорова, мали престолонаслідників, Володимира й Олега. Перед своєю смертю Ярослав рішив справу компромісово, — передав молодшому Олегові Галич, а старшому Володимирові Перемишль. Що вийшло б з такого поділу Галичини на довшу мету, годі сказати, бо він, як це часто буває з компромісами, довго не вдержався. Як тільки Ярослав замкнув очі, почалася боротьба за галицьке наслідство. Була та боротьба доволі драматична, але, як на українські відносини 12 ст., не надто довга. Галицьке боярство було за Володимиром, думаючи, що під ним легше буде здобути рішальний вплив на державні справи. Олег спершу опирався на Польщу, Володимир на Мадярів, бо з боярами зірвав скоро й основно. Олегові вкоротили віку самі бояри, а мадяри, що зайняли Галич під заслоною оборони Володимира Ярославича, схопили свого „союзника” й передали Галич угорському королевичеві Андрієві. Пробували щастя й такі князі, як: Ростислав Іванович, син Івана Берладника, якого та спроба коштувала життя, і Роман Мстиславич, князь волинський, пізніший Роман Великий, що одначе тоді ще

не мав успіху та мало не стратив при цьому свого власного, володимирського князівства. Остаточно, переможцем вийшов таки Володимир. Він забезпечив собі політичну піддержку німецького цісаря Фридриха Барбаросси, та військову — його васалю, польського князя Казимира Справедливого краківського, і 1189. р. викинув мадярів з Галичини. Володимир Ярославич — безбарвний, мало активний володар прокняжив у Галичі до 1199. р., забезпечившись протекцією Всеволода суздальського, так само, як його багато розумніший дід Володимирко Володаревич мав за союзника Всеволодового батька, Юрія Довгорукого. Цікаве в тій галицькій війні за спадщину те, що Роман Мстиславич, князь володимирський, зацікавився Галичиною.

Володимир помер, не залишивши законних наслідників, 1199. р. Він був останнім з Ростиславичів і на ньому закінчилася та династія в мужеській лінії.

Коли кинути оком на тих 120 літ, під час яких Ростиславичі правили в Галичині, ми можемо поробити такі підсумки: Володар і Василько очолили генерацію будівничих князівства, за їх почином та за часу їхнього панування Галичина почала **існувати** як окрема політична одиниця, свідомо своєї ролі на форпостах України — боронити „Руської землі” з заходу й південного заходу. Генерація Володимирка Володаревича **об’єднує** чотири галицькі уділи в одне ціле і робить Галицьке князівство першорядним фактором в українській та східноєвропейській політиці. Сам Володимирко — це князь зовсім особливого типу, який мало дбав про публичну опінію, етику чи мораль, коли в гру входило добро держави, так, як він його розумів. Син його Ярослав, розумний, добрий, **князь-господар**, що, за словом літописця, „розбудував усю землю”, та вже він терпів від тих вод, що їх одідичив по батькові. Зате Володимир Ярославич — уже тільки **епігон** великих предків, за панування якого держава не трималася його індивідуальністю, а традицією, щоб не сказати — інерцією.

Ш.

РОМАН. ВОЛИНСЬКА МОНАРХІЯ, ГАЛИЦЬКА АНАРХІЯ

Волинь у 12 ст.

Востанне про волинські справи згадували ми під 1135. р., коли Ізяслав Мстиславич, пізніший князь київський та ворог Володимирка галицького, остаточно засів у Володимирі на Волині. Зайво було б оповідати про події, що діялися на волинській землі так, як можна й треба говорити про галицьку історію. Подібної історії Волинь не має*). Нічого тут нема образливого чи понижуючого для політичних здібностей волинської вітки нашого народу, навпаки, може це й добре, що воно так склалося. Волинь не мала драматичної зовнішньої історії галицького типу, вона вірно йшла слідом за своїми князями, яких велика, ба — єдина амбіція була — засісти на київському престолі. В той спосіб державнотворча енергія, політичне вміння волинян, так би мовити, накопичувалося, консервувалося — може пасивно, щоб вулканом вибухнути в 1-ій половині 13. ст., в добі Данила Романовича, який у боротьбі за свою спадщину, користувався в великій мірі саме волинським людським матеріалом, чи то в доборі безпосередніх співробітників, чи то в наборі військ, чи розбудові економічного стану країни. Можна сказати ще більше: відколи Волинь дісталася Мономаховичам, що заєдно мріяли про Київ, волинська провідна верства неначе відмовилася від власної

*)Про волинську історію в 12. ст. гл. Нарис історії Волинської землі І. Левковича, Вінніпег, 1953, розд. II і III.

політики, вона політично утотожилася з своїми князями. Це відчуття нерозривності інтересів княжої династії Волині та інтересів землі — дуже характеристичне. Не треба його ані узагальнювати, ані ідеалізувати, бо виїмки були й мусіли бути. Але треба думати, що на довшу мету саме в цьому приязному відношенні між династією та землею лежало пояснення великих успіхів Романа та Данила.

Територіяльно Волинь у міжчасі навіть дещо зросла. Коли турівці (поліщуки) запросили собі на княження потомків згадуваного вище Ярослава Святополковича, коло половини 12. століття, Берестя перейшло до Волині. Це сталося через зріст ваги торговельного шляху здовж Буга. Берестя було тісно зв'язане з рештою Волині економічно.

Треба звернути увагу на обставину, що слідити історію Галичини й Волині перед злукою в одну державу доволі важко. Історичні процеси обох земель ані не схожі на себе, ані не пливають поруч себе, а проти себе.. У всіх поважних політичних комбінаціях, що мали місце на Україні в 12. ст., Галичина й Волинь, як правило, знаходяться по протилежних сторонах барикади. Та діло Романа, об'єднання в одне політичне тіло Волині й Галичини, дотепер ворожих собі, саме й є одним з тих наглих, непередбачених зворотів, що роблять студії історії такими принадними...

Після смерті Ізяслава Мстиславича в 1154. р. у Володимирі засів син його Мстислав, у Луцьку — другий син, Ярослав. Володимир став центром західньої Волині з Побужжям, Луцьк — південносхідньої. Оба брати погодилися, що їх волинські волості будуть ділитися прямо в родині кожного з братів. І справді, Мстислав поділив свою волость між своїх 4-ох синів, надавши найстаршому Володимир, Всеволодові — Белз, Святославові — Червень, Володимирові — Берестя. Після смерті Ярослава Ізяславича (ок. 1180. р.) Луцьк дістався спершу Всеволодові, відтак — Інгварові Ярославичеві, а третій Ярославич, Мстислав, званий Німим, дістав Пересопницю.

Мстислав Ізяславич був одружений з польською княжною Агнесою, дочкою Болеслава Кривоустого. Як взагалі Мономаховичі, була це людина великих здібностей і великих амбіцій. Коли Ростислав київський помер 1167. р., кияни запросили до себе Мстислава, що, по своєму батькові, мав ділчине право на Київ. На київському престолі Мстислав сидів до смерти, зрештою дуже скорої (1170. р.). В часі свого перебування в Києві післав він свого сина Романа княжити в Новгороді. Було це перше самостійне княження Романа. По смерті батька Роман скоро повернувся до Володимира.

Роман Мстиславич на Волині. Спроба захопити Галичину

У 1188-9. рр., після смерти Ярослава Осьмомисла, Роман пробував захопити Галичину. У Володимирі, зокрема після короткого побуту в Новгороді, мусіло Романові бути затісно, бо ж решта Волині була повна Мстиславичів і їх стрічних братів. Тому зовсім природно, що зір Романа звернувся на Галичину, де династичні відносини після смерти Ярослава були доволі непевні. Батько Романа, Мстислав, був останнім Мономаховичем із волинської лінії, що за ціль свого життя вважав київське княження. Київ мав давно за собою свої найкращі часи. Відоме зруйнування 1169. р. суздальськими, смоленськими та чернігівськими військами завдало тяжкий удар і матеріальному добробутові, і політично-моральному авторитетові Києва. Та все таки, під кінець 12. ст. Київ мав своє значення і свою ціну серед українських князів. За нього завзято змагалися, після смерти Романового батька Мстислава, князі з смоленської лінії Мономаховичів і чернігівських Ольговичів. Роман легко міг вмішати в розгрівки довкола київського престолу, тим більше, що робив це не без успіху його дядько Ярослав Ізяславич у 1170. рр. Та замість того Роман зацікавився сусідньою Галичиною. Вибираючись до Галичини, Роман зрікся на користь брата, Всеволода белзького, рідного Володимира,

і ще й присягнув, що ніколи не домагатиметься звороту Володимирської волости. Очевидно, Роман був певний успіху, бо в нього були зв'язки з групою бояр у Галичі. Замало знаємо про ту групу, хоч цікаво було б знати, яка була її політична й соціальна програма, але вона не могла бути надто сильна. Партій у Галичині після смерти Ярослава було багато, а неуспіх Романа у 1189. р. вказує, що сильних прихильників у Галичі він не мав.

Не змігши засісти в Галичі, Роман заходився повернути собі легкодушно відступлений Всеволодові Володимир. Всеволод, покликуючись на умову, не звертав Романові його давньої волости, і Романові прийшлося втерти багато поту, щоб повернути собі свій володимирський уділ. Вирішну допомогу подав був йому при цьому його тесть, Рюрик Ростиславич, київський князь з смоленської династії. Рюрик — це була замітна особистість на тлі тодішньої української дійсності. Від 1194. р. він був безконкурентним авторитетом між українськими князями (перед тим він ділився владою з Святославом чернігівським), і ролю зверхника, бодай теоретичного, руських князів, брав незвичайно серйозно. Вже 1195. р. він скликав у Києві конференцію Ростиславичів смоленських та Ізяславичів волинських та надав представникам обох відламів роду Мономаха уділи в „Руській землі” (т. є, в границях властивого Київського князівства). Самому Романові, зятеві Рюрика, припав Торчеськ і землі над рікою Россю, в південній Київщині. З різних причин ту часть Романа в „Землі Руській” треба мати на оці. Характеристичною рисою з'їзду 1195. р. було те, що на нього не був запрошений Всеволод Юрієвич суздальський. Процес органічного розвою володимиро-суздальських земель пробігав зовсім іншими шляхами від українського, і в тому часі Суздаль жив зовсім окремим життям.

Галицько-Волинська держава в українському історичному процесі

1919. р. проф. Томашівський, у своїй Історії України, що обіймала старинні й середні віки, висловив думку, що сама Київська Русь була не українським, а загально-східньослов'янським державним твором, і що першим дійсно українським державним твором слід уважати Галицько-Волинську державу. Погляд дуже цікавий, бо ж Галицько-Волинська держава витворилася виключно українським зусиллям й обіймала українську територію в майже модерних межах. Але він неточно схоплює суть історичного державотворчого зусилля українського народу, а сьогодні можна сказати, що він перестарілий.

Сьогодні, після появи праць російських протоісториків: Рибаківа, Третьякова й ін., ми можемо тільки краще оцінити погляди Грушевського, сформовані на переломі 19. та 20. віків, згідно з якими вислідом першого державотворчого підйому українських слов'ян була держава антів 4-7. ст. Історик Аскольда й його доби, Тавбе, прямо написав про державу Аскольда в рр. 860-882, що це була українська держава. Російський історик Насонов у своїй оригінальній праці про Руську землю і формування території Руської держави, при допомозі зовсім нових метод, довів, що первісна Руська земля — це земля полян і частинно сіверян, що стала ядром і до кінця бодай 11. століття, єдиним центром східноєвропейської імперії, що ввійшла в історію, як Русь. Його думки розвинули й доповнили Рибаків та Пашкевіч. Тому український народ у цій „Руській” імперії, через своїх предків полян, сіверян і ін., не був чинником тільки рівнорядним протобілоруському та суздальсько-московському (проторосійському), а рішуче надрядним, правдивим носієм історичного процесу Київської Русі. Зате в 12. ст. культурно-політичний клімат хочби Ростово-Суздальщини яскраво виступає як антитеза київського. Інші тут основні культурні складники. Етнічний підклад, економіч-

не зорієнтування, світогляд та ідеологія тут не ті, що в Києві. На це треба звернути особливу увагу (подекуди зробив це недавно Л. О-ч, Дворнік і ін.), бо всі ті чинники робили „суздальців” з таких південних своїм походженням княжичів, як Мономахович Юрій. Ворожнеча Суздаля, відтак Володимира Заліського, з Києвом, така слідна вже в 2-ій половині 12. ст., — це ворожнеча двох зовсім виразно сформованих політичних систем — суздальсько-володимирської та київської. В боротьбі Ізяслава з Юрієм по стороні першого в 1150-тих рр. стоять Київ, Волинь, Полісся, Смоленськ, часами — Переяслав. Хоч покищо не бачимо тут Галичини, ні Чернігівщини, ця Ізяславова ліга саме й є вищою формою політичної організації українського народу в ті часи. Коли назва „Русь” набирала чимраз більше просто географічного значення, Ізяславова ліга ставала понадудільною політичною системою, якої дещо скромнішим продовженням була згадана тількищо співпраця смоленських та волинських Мономаховичів за Рюрика Ростиславича, а потім перехід керми українського державного життя в руки самих волинських Мономаховичів, що, в оперті на матеріальні й духівні засоби Галичини, призбирані галицькими Ростиславичами, створили Галицько-Волинську державу, відтак Руське королівство. Така є логіка заплутаних нераз історичних подій на Україні в 9-12. століттях. Вона вказує, що від антив до галицько-волинської державности йде слідна, хоч не все однотайна лінія розвою. Все це виразно говорить за те, що не слід вважати Галицько-Волинського князівства за першу українську державність, бо українська державність, в різних формах, які зрештою далеко не все виростили одна з другої, існувала від половини першого тисячоліття по Хр.

Роман у Галичині

Але вернімся до подій кінця 1190. рр. на Україні. Всеволод Юрієвич, побачивши, що віднова згоди волинських Ізяславичів і смоленських Ростиславичів, це відродження

грізної політичної системи Ізяслава, затіяв хитру інтригу, щоб їх порізнити. Опираючись на своє походження від Мономаха, Всеволод зажадав від Рюрика своєї частини в „Руській землі”, і то саме тих городів, що дісталися Романові володимирському. З різних причин Рюрик вдоволив те прохання Всеволода, не зриваючи через те з Романом, якому в відшкодування дав Полонне на волинсько-київському пограниччі. Але вже сам Всеволод тоді передав Торчеськ і Поросся... Ростиславові Рюриковичеві. Не був би Роман Мстиславич людиною 12. століття, якби не обурився за те смертельно на тестя. Дійсно, виглядало, що Рюрик Всеволодовими руками відібрав Торчеськ від Романа і надав його сам собі, через свого сина Ростислава.

Відтоді тесть і зять — вороги. Десь 1196. р. Роман розвівся з своєю жінкою, Рюриківною. 1199. р. помер Володимир Ярославич у Галичі і Роман захопив собі остаточно Галичину. На Волині ряди Ізяславичів у міжчасі сильно прорідли, і Роман з своїм володимирським уділом був безперечно найсильнішим князем Волині. Не дивниця, що тоді Рюрик звертається проти дуже вже сильного Романа до чернігівських Ольговичів за союзом. Ігор Святославич новгородсіверський був одружений з сестрою Володимира галицького (дочкою Ярослава Осьмомисла), і його сини вважали себе за правних спадкоємців Галичини. В самій Галичині Ігоревичі мали впливову партію серед місцевого боярства, під проводом роду Кормильчичів. Романові було ясным, що Ігоревичі й Рюрик ззовні, а прихильні їм обом бояри внутрі — є його першою проблемою. Кормильчичів він прогнав з своєї держави, а на Рюрика пішов війною, десь у 1201. р. Війна закінчилася Романовим тріумфом, — до 1205. р. Роман нещасливих воєн взагалі не вів. У Києві Роман посадив Інгвара Ярославича, свого стриччяного брата, сина Ярослава Ізяславича, що сидів у Києві в 1170. рр. Тепер уже три основні українські землі об'єдналися в руках одного володаря. Що по опануванні Галичини Роман за-

праг Києва, було зовсім природним. Поперше, він тим способом вибив базу з-під ніг свого противника Рюрика та пересунув східню границю своїх володінь за Дніпро, а подруге, захопивши Київ, Роман вплив на широкі води східноєвропейської політики, вже хоч би з огляду на факт, що Київ був місцем осідку руського митрополита.

В ті роки Роман вів гарячкову дипломатичну діяльність. Його зносини з краківським князем Лешком були давні і приязні, і король угорський Андрій не бачив сразу можливости противитися Романові, хоч і один, і другий скоро знайшли таку можливість по смерті Романа. Вже 1200. р. Роман, згідно з традиційним напрямом галицької політики, заключив союз з Візантією. Можливо, що в зв'язку з тим союзом стоїть доволі загадочне друге подружжя Романа, що мусіло статися десь у тому саме часі.

Анна Романова

Нам дуже мало відомо про другу жінку Романа. Лиш недавно проф. Н. Полонська-Василенко опублікувала джерельну студію про неї. В наших джерелах є натяки на те, що вона була споріднена з угорськими, польськими та візантійськими пануючими родами. Відомий генеалог Баумгартен вважав її візантійською княжною. Пашуто, без глибшого обґрунтування такої думки, каже, що вона вийшла з кругів волинського боярства. Ту думку поділяє й проф. Полонська-Василенко; та зовсім мало правдоподібним є, щоб людина з такими широкими родинними зв'язками походила лиш з боярського роду. Зрештою, відомо, що до 1218. р. Романова вдова провадила всю політику за своїх малолітніх синів, а сам факт, що вона вважалася рівною головам сусідніх держав, вказує, що вона мусіла бути княжого роду. На підставі одної замітки літопису знаємо, що ім'я її було Анна. 1218. р. Данило, старший син Романа з другого подружжя, оженився з донькою тодішнього галицького князя, Мстислава Удатного, і щойно тоді Анна пере-

дала провід династії в Данилові руки, а сама вступила до монастиря. Якого? Знаємо, що в 1253. р. Анна, очевидно, тоді вже людина глибокої старости, згадана в числі осіб, що намовляли Данила прийняти корону від папи. Чи Анна була з роду католичкою, чи українське православ'я було тоді на стільки узахіднене, що православна монахиня не бачила нічого незвичайного в коронації сина короною від папи?

Одне можна вважати певним: якби ми знали більше про походження Анни, неодне, сьогодні неясне, особливо з подій по смерті Романа, було б сьогодні нам зрозуміліше та ясніше.

Політичні зв'язки з Візантією мали, очевидно, ехо у походах Романа на половців. Кожний київський князь мусів організувати такі походи. Це була справа престижу для нього, як старшини Руської землі, і життєва справа для його князівства, головне для самих киян, бо ж їх місто все ще було тоді великим промислово-торговельним осередком. Успіхи Романа на протиполовецькому фронті відмічалися в Візантії призначенням за ним титулу великого князя — ігемон, коли Рюрика називали лиш правителем — діеппон (Прісьолков, Пашуто). Можна думати, що місцевість, Романів Торг, у галицькому Пониззі завдячує половецьким походам Романа своє повстання або бодай ім'я.

Політика Романа. Завихвост

На заході Роман розпочав політику вмішування в середньоевропейські справи, яку продовжували успішно Данило й Лев. Роман був у якомусь контакті з Филипом, німецьким імператором. Він допомагав йому в боротьбі з Вельфами, представниками іншої політичної орієнтації, та папою Інокентієм III. Яку ціль мала та Романова політика, сьогодні можна лиш здогадуватися. Чи не думав Роман уже тоді про королівську корону, яку в його добі було природним очікувати або від папи або — від римського імператора?

Ще в половині 14. ст. в Європі була відома традиція про Романів союз з німецьким орденом меченосців, про який також нічого більше не знаємо. Можливо, що цей союз впливав з Романової протилитовської політики, дуже енергійної та безоглядної, що знайшла собі відгук і у фольклорі*).

Сила і вплив Романа досягли вершка в 1202. р., коли він посадив Ингваря Ярославича в Києві. Та Рюрик, що в міжчасі порозумівся з половцями, не дав за виграну і вже слідуючого року зайняв Київ і страшно зруйнував його. Всеволод суздальський вплинув на Романа, щоб той залишив Рюрика в Києві. Для Романа Київ не представляв якоїсь цілі сам собою, база сили Романа лежала деінде. Та Рюрик не переставав кнувати проти Романа, у спілці з чернігівськими князями та половцями. У відповідь на це Роман післав у Київ свого воеводу В'ячеслава, що скинув Рюрика, якого Роман зневолив постригтися в монахи, а в Києві посадив Ростиславича Рюриковича.

По таких п'яти роках невсипущої діяльності, коли клалися підвалини під побудову національної монархії такого типу, який був прикметний для цілої Європи в лізньому середньовіччі, приходить катастрофа: в червні 1205 р. Роман вибрався походом на Польщу, щоб, як знали в Німеччині, пробитися до цісаря німецького, Филипа Гогенштаффена. Під Завихвостом, на польській території, Роман у сутичці з поляками цілком несподівано загинув і твір його політичного генія опинився на краю пропасти.

Огляд діяльності Романа не був би повний, якби він не включав Романової внутрішньої політики. Ми знаємо, що Роман і його наслідники були божищами для міського населення, а ворогами боярської верстви, наскільки вона не

*)Щодо народньої творчости, то образ Романа відбився в ній незвичайно сильно. До останнього часу співалася в Галичині гагілка „Воротар”, де мова про „Романа, нашого пана”. Про фолклорного Романа, існує ціла література.

співпрацювала з княжою владою. Населення Києва було так само прихильне Романові, як і міщанство його одіди-ченої володимирської волости. В Володимирі ще під кінець 13. ст. згадували, що Роман освободив володимирське міщанство від гніту княжої адміністрації. Ми зачуваємо, хоч і в дуже непевній формі, що Роман не ладив і з володимирським єпископом. Судячи з того, що знаємо про подібні конфлікти Данила з галицькими владиками, це зовсім можливе. Знаємо також про суворі репресії Романа проти галицьких бояр, що не присягли Романові в 1199. р. На відповідному місці побачимо, що всі ті елементи Романової політики продовжали його наслідники, Данило й Василько.

Значення Романа

Значення Романа в українській історії велитенське, не так через безпосередні успіхи його політичної праці, — для того вони були надто короткотривалі, — як висуненням чисто революційної концепції перебудови політично-державного життя України і вказанням шляху, як ту перебудову здійснити. Говорячи сьогоднішньою мовою, можна сказати, що гаслом Романа було — „через Львів на Київ”. Сам Київ не мав спеціальної притягаючої сили для Романа. Західньоукраїнські землі тоді вже довгий час були популяційним осередком України, і нема сумніву, що коли Роман опер границі своєї держави об Карпати й Дніпро, він володів великою більшістю українського населення. В 2-ій половині 12. в. один з чернігівських князів так описував свою волость: Чернігів і сім порожніх міст, а в них псарі (т. є, княжі функціонарі) та половці (погранична міліція з тюркських кочовиків). З того видно, де були головні осередки українського населення в ті часи. Не могли вони існувати на Лівобережжі, а на західньоукраїнських землях, про які потім нераз чуємо, як відносно густо населені.

Як мало хто з українських державних мужів, Роман мав власну політичну концепцію та поєднував її з дуже посту-

повою соціальною політикою. Він передбачав такий устрій держави, в якому аристократія мала б можливість кар'єри („служби”) в княжій адміністрації та війську, а місто служило б базою економічного розвитку краю та опорою княжої влади всередині держави. Роман мав усі дані перевести свої пляни в життя. Був у силі віку, перед собою мав ще десятки літ. Тяжко собі уявити, щоб володар типу Романа пішов на нещасливу війну 1205. р. задля примхи. Не знаємо нічого про конкретні його пляни в зв'язку з тим походом. Володарський приписує причину походу інтризі польського князя Володислава Лісконогого; його гадку прийняв теж Кордуба.

Західня Україна по смерті Романа

Смерть Романа створила зовсім нову ситуацію: об'єднання Галичини з Волинню було чимсь, що тоді не виростало з нутра обох країн, органічно, стихійно. Воно було накинуте згори далекозорим політиком, людиною великої сили волі. Ми можемо думати, що в часі творення централізованих національних монархій, які в 14. - 15. століттях приходили на зміну державам феодалного типу, до об'єднання українських земель дійшло б скорше чи пізніше; але за панування Романа такої тяги до інтеграції в самих землях ще не слідно. Ми відчуваємо справжню, свідому волю українського населення — належати до одної, великої держави з сильною великокняжою владою, і в Галичині, і на Волині, одно покоління пізніше, — і мається враження, що та воля стихійна, вислід чисто місцевих обставин, може тільки частинно здраматизована відчуттям, що, мовляв, уже раз „ми”, маса західньоукраїнського населення, за Романа творили одну цілість. Тим часом, у ранніх 1200. рр. об'єднуючим чинником був сам Роман, його залізна воля створити великодержаву з західніх земель давньої Русі, його загартована в походах армія, оперта на волинський людський матеріал та дружини залежних князів. Після 1205. р.

того об'єднуючого чинника забракло, і створена Романом політична система просто розлетілася на окремі складові частини, з яких була побудована.

Ворогами централізму Романа були, очевидно, ті верстви, що від об'єднання країни в одне могутнє ціле могли тільки втратити політично, престижево, матеріально. На Волині такою групою невдоволених були нащадки Ізяславичів, як з лінії Мстислава, так Ярослава. Це були місцеві удільні князі, немов володарі в мініятурі, дарма, що їхні держави обіймали, як правило, одне-два міста, кілька містечок та околицю. Знаємо, що по 1205. рр. такі князі виступали вороже проти Романовичів: Інгвар Ярославич, пізніше його син, Ярослав Інгваревич, у Луцьку, а в Белзі — Олександр Всеволодович з сином Всеволодом, якого відтак бачимо в службі Данила; на Поліссі — це Володимир і Ростислав Святополковичі, яких Данило включив у сферу впливів аж у 1230.рр.З другого боку, треба додати, що пересопницький князь Мстислав Німий до того полюбив Данила, що вмираючи, передав йому в опіку Луцьк і свого сина (1225. р.). З того бачимо, що ідея сильної великокняжої влади не була чужа і дрібним удільним князям.

Інші були відносини в Галичині, де принциповим ворогом сильної княжої влади була не групка князів, а ціла суспільна верства, земельна аристократія. Волинських князів було не так то уже й багато, один чи другий з них міг згинути на війні, вмерти природною смертю чи змінити переконання. Не те в Галичині. Земське боярство становило видатну групу галицького населення, що відзначалася високою культурою, розвиненою становою солідарністю, матеріальною незалежністю, і, попри те все, ненавистю до Романовичів, носіїв принципу сильної княжої влади. Ці бояри легко могли вступити в союзи з сусідніми володарями, головно уграми, або творити з-поміж себе такі різні партії для піддержки всіляких претендентів на Галичину: Ігоре-

вичів, Михайла і Ростислава чернігівських, дрібних волинських князів, тощо.

Перші роки Романовичів. Регентство Анни

Коли Роман згинув у бою під Завихвостом, він залишив вдовою княгиню Анну та двох сиріток: 3-літнього Данила й однорічного Василька. У відсутності великого батька, коли твір його життя розпадався на безліч дрібних частин, цій трійці, в оперті на вірних сторонників Романа, прийшлося репрезентувати Романову династію та стати збірним пунктом для всіх тих, надиво численних, сил, що зв'язали свою будучність з ідеєю Галицько-Волинської державности. Оба Романовичі були тоді безпомічними хлопчиками, і тим важливіша була роля, яку прийшлося відіграти їхній матері, що на 14 літ по смерті свого чоловіка була не тільки матір'ю-опікункою своїм дітям, але й регенткою, висловлюючись по модерному, створеної ним держави, хоч існуючої після 1205. р. тільки в ідеї та в великому хотінні тих, що розуміли задуми Романа.

Коли поглянути на сторінки Галицько-Волинського літопису, нас ударає перш усього його династично-державний характер. В центрі уваги літописця та й читача його твору стоїть княжа родина, Анна і два молоденькі княжичі, по одному боці, по другому, всі ті, „проти-князі”, представники зайшлих княжих родів, чужинці, ворожі Данилові бояри. З хвилиною, коли Данило приходить до літ, він сам стає осередком драматичної повісти про відбудування Галицько-Волинської держави. Здається, літописець не розвиває перед нами картини політичних подій, що швидко заміняли одну одну, а малює біографію свого героя, Данила. Держава й монарх — в літописця одне. Як Данило поростає в пір'я, так відроджується й кріпне держава створена його батьком, князем Романом.

Метода літописця досьогодні добре надається до описування подій, що сталися на Україні по смерті Романа.

Вона, перш усього, pomoже поставити в центрі подій те, що нас цікавить більше, ніж усе інше, тобто процес побудови Галицько-Волинської держави прямо з нічого, бо всі підвалини, положені Романом, з його смертю провалились. Все, що остало, було: двоє престолонаслідників, енергічна вдова та жменька вірних співробітників. Переферійні події, зміни в політичних поглядах галицького боярства, епізодичні вокняжування, все те в літописця має поверховне трактування. Воно, може, несправедливе з точки зору окремих земель, але зовсім закономірне з погляду галицького державотворчого процесу.

Перше, що зробила Анна, довідавшись про смерть чоловіка, була зустріч з угорським королем Андрієм II, під час якої Анна дістала визнання як регентка. Видно, і в самій державі становище Анни було доволі міцне, бо війська Анни відбили спробу Рюрика, що, довідавшись про смерть Романа, скинув чернечу рясу, щоб завододити Галичем. Але до краю вернулися проти-Романові бояри, на чолі з відомим пізніше Володиславом Кормильчиком, які давно виступали за переданням Галичини Ігоревичам, синам сестри Володимира Ярославича галицького. Опираючись на свою боярську партію серед галичан, старші Ігоревичі зайняли Галичину: Володимир засів у Галичі, а Роман у Тереховлі.

Ігоревичі

Тоді саме княгиня і двоє дітей покинули Галич і подалися на еміграцію, чекаючи зміни політичної ситуації. Покищо положення було погане: Анна пішла до Володимира Волинського, старого столичного міста Романа, але Ігоревичі й тут дали про себе знати. Вони зажадали від володимирців, щоб ті прийняли до себе княжити Святослава Ігоревича. У Володимирі була вже партія прихильна Ігоревичам, і княгиня Анна рішила покинути місто та шукати захисту в Кракові, у польського князя Лешка, недавнього ворога Романа. Лешко до Анни віднісся прихильно, очевидно,

не з сентиментальних мотивів, а тому, що розраховував на можливість, прикриваючись авторитетом Романової династії, загізнитися на Волині. Надалі Лешко вважав себе опікуном Василька, а через це оборонцем вигідних йому претенсій Романовичів на Волинь, а Данила „передав” в „опіку” Андрієві II. угорському. Данило переїхав до Буди і 6 літ не бачився з матір'ю.

Така політика Анни мала на меті зв'язати династію Романовичів з обома сторонами, заінтересованими в будучині Романової спадщини, щоб у випадку політичних перемін відкрити можливість бодай одному з синів засісти в одній чи другій частині їхньої „отчини”. Як пише в своїй праці про княгиню Анну проф. Полонська-Василенко, в цьому випадку сильна воля, тверда влада Анни-політичного діяча, виявилася дуже яскраво. Вона відірвала від себе старшого сина, щоб зберегти для нього максимум політичного успіху на випадок змінених обставин. Тим часом Ігоревичі надобре розпаностилися в Галичині. Ми бачили Володимира в Галичі, Романа в Тереховлі (відтак у Звенигороді), а тепер ще причвалав Ростислав і примістився в Перемишлі. З того бачимо, що Ігоревичі відродили в Галичині таку саму систему, яка існувала ще за часів Володимира Володаревича, заки він розпочав свою політику об'єднання Галичини: поділ на три уділи, а один Ігоревич — у Володимирі Волинському. Це не тільки доказувало наявність таких політичних сил у Галичині ще в ранніх 1200.рр., яким не поперу була вся діяльність галицьких князів, що змагала до централізації держави і посилення княжої влади, але відкривало ворота для старої язви західньоукраїнських земель, ворожнечі Галичини й Волині, що було притихла в 2-ій половині 12. століття. Коли десь у 1207. р. посварилися Роман та Володимир Ігоревичі, Олександр Всеволодович белзький викинув Святослава Ігоревича з Володимира. Очевидно, волинські князі також не хотіли, щоб Волинь входила в політичну систему керовану з Гали-

чини. Сам Олександр у Володимирі довго не посидів: звіттам його викинули два Ярославичі, Інгвар луцький та Мстислав пересопницький. Оба вони тоді були до деякої міри залежні від Лешка краківського, що 1209. р. зайняв Волинь, ані не думаючи про те, щоб посадити тут Василька, до чого був нібито морально зобов'язаний. Але Лешко був одружений з Гремиславою, дочкою Інгвара та братаницею Мстислава, і допомагав тому, кому хотів. Характеристичне, що Анна зуміла використати для себе боротьбу Ярославичів з Олександром белзьким, а сталося це так: 1209. р. звернулися до Лешка доволі несподівано берестяни, щоб він дав їм Анну та Романовичів на княження. Це була подія великої ваги, бо Берестя було тоді великим торговельним містом на шляху, який лучив порти Чорного моря з портами Балтійського. До Берестя переїхала Анна з Васильком, а бачали ворожнечу Лешка до Олександра белзького, запропонувала першому, щоб він змусив Олександра віддати Василькові ще й Белз, вказуючи, що, мовляв, Олександр і так має досить... Белз так перейшов до Василька. Тому треба відмітити, що всього 4 роки по смерті Романа, на третьому році вигнання, завдяки розумові Анни, бодай клаптик „отчини” Романовичів був відвойований. Та княгиня-вдова і хлопчик Василько не вистарчили, щоб оборонитись від Олександра белзького. Було це, як кажуть, добре зіллячко, що ще багато лиха мав накоїти Романовичам. Під натиском Олександра Анна й Василько перейшли до Кам'янця на Волині, звідти до Перемиля і Тихомля в південносхідній Волині, де вже долучився до них і Данило. Там сиділи Романовичі, з матір'ю, повторюючи заєдно, як пише літописець, „чи так, чи так, а Володимир буде наш”. З тих слів, що їх повторювали два хлопчаки-недолітки видно, що вирішну роль у формуванні їхнього світогляду мала Анна, вперта княгиня, яка впоювала в своїх літей ідеологію їх батька, ставлячи перед ними положення, в якому опинилася їх „от-

чина”, в першу чергу Волинь, старий уділ їхнього батька Романа.

Данило в Галичі; акт перший

Данило злучився з рештою родини (бо від літ жив у Будапешті, на Угорщині) в дуже драматичних обставинах. У міжчасі Галичина пережила ще одну малярську окупацію. Ігоревичів малярі виарештували або прогнали, та малярська окупація так не подобалася галичанам, що вони порозумілися з Ігоревичами, думаючи при їх таки допомозі прогнати малярів. Це вдалося вповні але Ігоревичі не хотіли бути вдячними галицьким боярам. Скоро наступив відомий конфлікт Ігоревичів з боярами, який проф. Томашівський назвав галицькою ніччю св. Вартоломея: Ігоревичі вирізали до 500 боярів у всіх містах Галичини, таким чином підтинаючи й ту галузь, на якій самі сиділи. Бояри вирішили раз на все покінчити з орієнтацією на Ігоревичів (сам Роман ніколи не робив нічого подібного до різни, зробленої Ігоревичами), і звернулися до Андрія II, щоб дав їм Данила на княження. Цікаво, що делегацію очолював славнозвісний ворог Романовичів, Володислав Кормильчич. Очевидно, що Андрій погодився, вітрячи при цьому нагоду спекти власну печеню, і вислав Данила з угорським військом у Галичину. Бояри й угри прогнали Ігоревичів, при допомозі військ Василька, Олександра белзького, Інгвара луцького та брата його, Мстислава. Карта Романовичів стояла так високо, як ще ніколи. У вересні 1211. р. Данило засів у Галичі, де побачився вперше з матір'ю, якої не пізнав навіть, не бачивши її п'ять літ...

Галицькі бояри тим часом викупили в угрів двох Ігоревичів, Романа та Святослава, і повісили їх, „пімсти ради”, як каже літописець; так скінчився політичний романс галицької аристократії з Ігоревичами, що зовсім не були іншими від інших князів, хоч такими хотіли їх бачити галицькі аристократи...

Як тільки Данило, тоді 10-літній хлопчик, засів у Галичі, виринуло питання, кому бути регентом за неповнолітності князя. І тут знову виразно бачимо зудар двох принципів, великокняжого з місцево-боярським. Для княгині Анни було очевидним, що це вона має бути регентом, бояри ж хотіли правити самі. Не вдаючись у перелік дотичних історичних фактів, скажу лиш, що 1212. р. Анна втікла на Угорщину з Данилом, а Василько подався знов на Волинь. Андрій не міг допомогти, бо він сам знаходився в безперервній боротьбі з власними магнатами, а саме в тому часі та боротьба досягала вершка. У Галичині ж сталося тим часом щось зовсім небувале — 1214. р. вокняжився боярин Володислав Кормильчич. Цей випадок не мав на Русі ні прецеденсу, ні імітаторів. Можна тому думати, що Володислав, у часі свого побуту на Угорщині, познайомився з подробицями болгарського повстання проти Візантії, що мало місце 1185. р. і довело до створення тзв. II. Болгарського царства. Воно було організоване вельможами, „чельниками”, братами Асенями, Іваном і Петром, що дали початок новій болгарській династії (до 1258. р.). Володислав, який собі добре запам'ятав їхній досвід, просидів у Галичі до слідуючого року. В міжчасі його доля була вирішена: Андрій угорський і Лешко польський рішили створити в Галичині королівство для своїх дітей, Кольомана й Саломеї, яким було тоді 4 та 2 роки, під спільною управою Андрія та Лешка, справді ж самого Андрія. Угорські війська рушили на Галичину 1215. р. та схопили Володислава, що й помер на Угорщині. Рівночасно Романовичам колишні опікуни присудили Володимир, без Берестя й західніх берегів Буга. Таким чином, у Галичині мало повстати окреме католицьке королівство, подібно, як Латинське цісарство в Константинополі, в рр. 1204-1261. Уграм у Галичині ніяк не везло.

Вже 1215. р. повстання проти них було в повному ході, хоч вони й мали серед галичан сильну, але дивно нерухливу партію, під проводом Судислава.

На тлі управи Галичиною скоро почалася сварка між Лешком і Андрієм. Лешко з новоствореного стану не мав жадних користей, — бо Галичина перемінилася в угорську секундогенітуру, то й не хотів мати жадних зобов'язань. Даремно просив його Андрій допомогти здавити галицьке повстання. Честь галичанам приносить факт, що сам Лешко побачив неможливість завідувати Галичиною через „іноплеменника”. Він рішив шукати „руського” князя, який зумів би убрати в шори Андрія, але, по суті, був би залежним від Лешка.

Мстислав Удатний

Такого князя він знайшов в собі Мстислава Удатного, князя торопецького й новгородського, з смоленських Мономаховичів (отже, далекого родича Данила), що, вганяючись за воєнними лаврами, саме дістав був собі Торчеськ на Київщині від своїх смоленських собратів, що тоді боролися за Київ з чернігівськими князями. Було це 1215. р.

Мстислав переїхав у Галичину доволі пізно, — у 1219. р. Цей рік дуже важний в історії Галичини й Волині: галичани, як колись при Ігоревичах, довідавшись, що в Галичину йде Мстислав, пропонували Галич Данилові, але Данило рішився на мирну політику щодо Мстислава й держав себе стримано. Та всі ці події „пригадували” Данила галичанам. Сам Данило навіть одружився з Анною, дочкою Мстислава (це, очевидно, плян його матері), в надії, що в такий спосіб одного дня дістане Галич шляхом спадку. Карта Романовичів знову йшла в гору. Задруживши так Мстислава, Данило порозумівся з Олександром белзьким і викинув з Забужжя Лешка, теоретичного протектора Мстислава. Рівночасно Данило заключив вигідний договір з литовцями, які в міжчасі ожили після довгої боротьби з Романом, батьком Данила. Данилові литовці були ідеальними союзниками проти поляків. Мимоходом треба додати, що сам Мстислав був зятем половецького хана Котяна і все мав добрі зв'язки

з половцями; користав з того й Данило, в війську якого були половецькі частини.

Повнолітність Данила. Об'єднання Волині

І так 1219. рік став переломовим роком у житті Данила: він досягнув повнолітність, чого зовнішнім знаком було його одруження, що відкривало перед ним світлі політичні перспективи. Він врешті станув сильною ногою в західній Волині, весь біг ріки Буга, від Володимира по Берестя, був його власністю.

Княгиня Анна Романова могла відітхнути по п'ятнадцятилітніх трудах. Вона вступила до монастиря черницею. Скінчилася ера Анни, почалася ера Данила, якій судилося тривати до 1264. р.

Першою проблемою, яка лежала перед Данилом, було, очевидно, об'єднання Волині. І ту переважну проблему протягом кількох найближчих літ він успішно розв'язав.

Після 1219. р. західня Волинь була кріпко в руках Романовичів; першому з них, Данилові, належав Володимир, другому, Василькові, — Берестя. Олександр Всеволодович усе ще держав Белз, хоч Белз на протязі історії нераз займав окреме становище від Волині, і вже не був типовою складовою частиною Волинського князівства в ті часи. Східня Волинь з осередком у Луцьку була в руках Ярославичів, Інгваря та Мстислава. У Ярославичів була жива традиція київських заінтересувань, по батькові Ярославі та дідові Ізяславі. Сам Інгвар сів у 1212. р. на київському столі в боротьбі смоленських князів з чернігівськими за столицю Руси. Мстислав пересопницький сам два рази пробував осісти в Галичі, але ж він не мав до того матеріяльних засобів та, очевидно, не був такою особистістю, що могла б справитися з обов'язками, які накладав на даного князя галицький стіл. По смерті Інгваря Мстислав, як старший у роді, перебрав Луцьк. Син Інгваря, Ярослав, про якого ще почуємо, нишком думав, як дістати собі Луцьк.

Олександра белзького Данило міг легко підчинити собі, однак сам Мстислав стримував його від того, бо, як галицький князь, під впливом галицького середовища, скоро схопив одну з основних засад галицької політики — не допускати до зайвого скріплення Волині. Але 1225. р. помер Мстислав Німий луцький-пересопницький, перед смертю передавши Данилові своє князівство й опіку над малолітнім сином Іваном. Цей факт, що дуже гарно свідчить про політичний розум Мстислава, вказує також, що тодішні удільні князі добре розуміли значення й потребу сильної княжої влади й не все кермувалися лише своїми політичними чи родинними інтересами. Іван Мстиславич помер 1227. р. і Данило забрав собі його волость на основі Мстиславового завіщання. Однак тоді Ярослав Інгварович, що вважав себе більш управненим до луцького наслідства, кинувся на Луцьк і захопив собі його. Данило легко вигнав його з Луцька і дав йому Перемиль у півд. східній Волині, де колись ми бачили Василька. Потім дав йому Данило й Межибожжя, де зчасом сидів Борис, Ярославів син (Баумгартен). Можливо, що тут грало певну роль споріднення Ярослава з краківським двором (через Гремиславу Інгварівну, сестру Ярослава). Цікаво, що самі лучани не підтримували Ярослава й „предашася” Данилові, як тільки його військо появилось під містом. Це й є початок того стихійного змагання до створення одної великої держави між Дніпром і Карпатами, про яке була мова вище.

Волинське князівство було тепер поділено так, що Берестя було приєднано до Володимира (шлях вздовж Бугу!), а Василько перейшов до Луцька. Данило володів у західній Волині, Василько, в східній. 1227. рік — це великий рік в історії дому Романовичів: волинська „полуотчина” була кріпко в руках Данила й Василька, і було очевидним, що боротьба за другу половину Романової спадщини була лиш питанням часу.

Ще остало тільки відібрати один город Луцької волости,

Чорторійськ, який захопили собі пинські князі, можливо, на основі порозуміння з Ярославом Інгваровичом, що розумів потребу сильних союзників, коли готовився до своєї луцької авантюри. Для характеристики Данила цікаве, що заки він вступив у війну з пинянами, просив дозволу Мстислава: „Пиняни безправно тримають Чорторійськ, не могу їм того стерпіти”, писав Данило; Мстислав відповів: „... про Чорторійськ прав еси”. Данило легко побив пинян, захопив у полон їх князів Володимира й Михайла, та обернув їх у своїх підручників. Ці факти цікаві, бо вони вказують, що Данило почав виростати в могутній чинник східноєвропейської політики ще задовго до того, коли засів надобре в Галичині. Нижче побачимо, що Данило в 1230. рр. здобув собі великі впливи на Київщині. Коли галицьке населення свідомо бажало собі Данила на князя, це було не тільки з династичних причин, але й тому, що Данило був князем, якого варто було мати. Становище пинських князів у системі політики Данила було змінне: коли Данило був близько, а ще до того коли був сильний, вони були його, коли ні, — воліли триматися осторонь або дружитися з чернігівськими князями чи й литовцями.

Галицькі справи. Данило в Галичі; акт другий

Ми лишили галицькі справи 1219. р., коли Мстислав Удатний появився в Галичині. Подружжя Данила з його дочкою на свій спосіб відтворило загублену єдність Галичини й Волині під теоретичним проводом Мстислава, і хто знає, чи надалі така ситуація не привела б була до зовсім здорових наслідків. Та Мстислав назагал не був князем, що надавався б до скомплікованих галицьких обставин. Проте, вояк з нього був добрий: до 1221. р. він вибив угрів з Галича, користаючи при цьому з допомоги Данила, і вспів захопити в полон галицьку „королівську пару”, Кольомана й Саломею, та ще Судислава, галицького мадярофіла. 1222. р. Мстислав заключив союз з угорським королем, со-

юз, який вповні насвітлює брак політичного розуму в того князя: Мстислав забув про свої відносини до Данила і заключив союз з побитим угорським королем на тій основі, що Андрій зрікався претенсій на Галичину, а Мстислав зобов'язався видати заміж за угорського королевича, також Андрія, свою дочку та визнати цього Андрія своїм наступником у Галичині. Лешко краківський пережив також цілу політичну метаморфозу: побачивши, що бояри ніколи не дозволять своєму князеві стати польським васалем, Лешко погодився з Андрієм. Очевидно, при такому стані речі відносини між Данилом та його тестем уже ніяк не могли бути сердечними. До того, злий дух тодішнього українського політичного світу, Олександр белзький затіяв цілу інтригу між тестем і зятем, впевняючи Мстислава, що Данило хоче його вбити. Та Данило встиг переконати Мстислава, в своїй невинності. Маємо багато доказів на те, що Мстислава взагалі не трудно було переконати в чому небудь... Тоді Данило вже опирався на союз з Лешком та його братом, Конрадом мазовецьким, який має сумну славу в польській історії за спровадження хрестоносців до Польщі... Основною умовою союзу Мстислава з Угорщиною було, що до смерті Мстислава ні Андрій, ні ніякий інший член угорської королівської родини не сміють вмішуватися в галицькі справи. Та королевич Андрій уже 1226. р. зібрав військо та заходився, щоб викинути Мстислава з Галичини. Похід закінчився справжньою катастрофою військ Андрія. Мстислав не раз мечем виправляв ту ситуацію, серед якої знайшовся капризом долі й намови свого „брата” Лешка. Та тут знову галицькі бояри намовили Мстислава таки дотримати умову з угорським королем і передати Галич його синові. Казали бояри: „Коли віддаси Галич королевичеві, то коли схочеш, можеш відобрати; коли ж віддаси його Данилові, ввік не твій буде Галич...” Розумування характеристичне і для тогочасної політичної ситуації, і для ментальности галицьких союзників Мстислава.

Мстислав віддав Галич Андрієві 1227. р., а сам пішов на Пониззя. При такій поставі боярів, видно, сам Мстислав не бачив іншого виходу. Пониззям називалися землі над середнім Дністром на південний схід від галицької волости, близькі столичному городові Мстислава, Торчеськові над Россю. По тяжкому досвіді своїх галицьких років Мстислав побачив вкінці, хто йому друг, а хто ворог, і передав таке Данилові: „Сину, завинив я, не давши тобі Галича, а чужинцеві. Але коли на це буде Божа воля, ще піду походом, наберу половців (хан половецький Котян усе помагав Мстиславо-ві, якому приходився тестем), а ти підеш з своїм полком і візьмеш собі Галич, а я Пониззя”. Та на те було вже запізно: 1228. р. помер Мстислав у Торчеську, перед смертю постригшися в ченці. Поховано його в Києві.

У 1229-30. рр. Данило допомагав Конрадові мазовецькому в боротьбі за краківський престіл. Лешко помер був ще в 1227. р. і Конрад хотів захопити собі Малопольщу, в гіршому разі, що дасться. Воювати прийшлося йому з цілою громадою польських князів, а з союзників можна було числити лиш на Данила. Данило прив'язував велику вагу до плянів Конрада; опанування Малопольщі прихильною лінією П'ястів, до того сильно порушеною (Конрад був сином Олени Ростиславни, доньки Святослава Ігоревича сіверсько-галицького), було б дуже побажане з точки зору Данила, бо дозволило б йому звернути всі сили проти мадярів та їхніх прихильників у Галичині. Українські війська пішли походом глибоко в Польщу, здобули Каліш та повуювали Шлеск.

У політиці Данила в двадцятих та тридцятих роках тринадцятого століття завважуємо виразно явище повільного переходу центрів політичних заінтересувань українського суспільства на Волинь і далі на північ. Початок того пересуву датується 1219. роком, роком союзу з литовськими князями. Цей процес буде розглянений детально нижче, а тим часом поглянемо на бурхливі 1230. рр. в Галичині.

Відносини в Галичині уложилися так, що угри тримали всю владу в своїх руках. Андрій сидів у Галичі, а Судислав, головний мадярський коляборант, одержав з рук Андрія Пониззя. Данило вже тоді мав у Галичині сильну партію, що складалася з патріотично настроєних елементів міста й села, т. є. ремісничих і купецьких кругів, як також і смердів, що в особі Данила бачили носія сильної княжої влади, своєю природою ворожої земельній магнатерії. 1230. р. Судислав поїхав був на своє Пониззя, і галичани відразу дали знати Данилові, щоб „борзо” пішов та зайняв собі Галич. Так Данило й зробив, але хоч йому й удалося прогнати угрів, галицькі бояри висунули проти Данила ворожого йому Олександра белзького. Цей скоро перейшов Карпати й привів з собою... знову угрів та королевича Андрія. Галицьке боярство, що не могло погодитися з думкою капітуляції перед Данилом, передало уграм усю країну; та у бою під Шумськом Данило розбив головну ворожу силу. Це — 1232. рік. Наслідок тої битви був такий, що Данило драматично годиться з Олександром белзьким, і опираючись на прихильних собі бояр (бо такі все були, але не все діяли), захоплює собі знов Галичину. Тільки в самому Галичі держиться Андрій з Судиславом та з угорським воеводою, Денисом. Судислав, бачачи, що йому земля горить під ногами, ще раз переконав Олександра белзького змінити фронт, але вже було запізно: 1234. р. помер Андрій, королевич угорський, другий з черги син угорського короля, якому не повезло в Галичині. Ворожа Данилові партія розкладається; Судислав утікає на Угорщину, Олександр пробує втікати до Києва, де тоді сидів його тесть, а може й до Чернігова, князь якого зачинає встрявати в галицькі справи саме в тому часі. Данило переслідує Олександра в його утечі на схід і схоплює його коло Полонного, давнього осередку київської волості, який одначе тоді вже мабуть входив у Данилову державу. Що сталося з Олександром, літопис не згадує. Відтоді згадок про Олександра в літописі нема,

Белз переходить до Данила, а сина Олександра, Всеволода, бачимо зчасом у війську Данила воєводою. Так закінчилася одіичена по батьках Романові й Всеволодові, ворожнеча між Данилом і Олександром, що так довго й вперто затроювала політичну атмосферу в Західній Україні.

Конфлікт з чернігівськими Ольговичами.

Данило в Галичі; акт третій

У слідуючому, 1235. році, помер король Андрій (1205-35), один з найслабших угорських володарів, що надовго підрізав силу угорської корони, головно через свою участь у хрестоносному поході 1217. р., яку фінансував приналежними безпосередньо до корони маєтностями. Після нього перебрав престіл син його, Беля (радше Бейла) IV. (1235-70), що коротко промелькнув у Галичині в 1230. рр. допомагаючи своєму братові Андрієві, королевичеві угорському й князеві галицькому, з легкої руки мадярів та боярської кліки. Беля був володарем далеко більшого формату, ніж його попередник, і його володіння, не зважаючи на татарську навалу, що припала саме на ті часи (рр. 1240-41), назагал уважається в угорській історії добою відбудови. Деякі моменти його панування нагадують до подробиць Данила й його політику.

Як Лешко щось з двадцять літ перед тим, так Беля по 1235. році побачив, що експерименти з чужими князями, опертими виключно на окупаційні війська й купку місцевих опортуністів, як засіб галицької політики, приносять більше шкоди, ніж пожитку; тому, як колись Лешко, зачав поволі оглядатися за таким руським князем, який мав би досить сили, щоб у Галичі сісти, але не досить, щоб без мадярської допомоги в Галичі сидіти. Такий князь скоро найшовся в особі Михайла Всеволодовича і сина його Ростислава Михайловича, з князів чернігівських, давніх ворогів Мономаховичів, все одно, чи київської, чи смоленської вітки. 4 покоління предків Михайла засідали на київському столі;

з них пізнали ми Володимирового ворога, Всеволода Ольговича (в Києві 1139-46), зовсім добре. Сам батько Михайла, Всеволод Святославич, у початках 13. століття, також вмішувався у галицькі справи, бодай посередньо. Михайло, варто згадати, політичний противник і ворог Данила протягом яких двадцяти літ, приходився Данилові — шурином, буди одруженим з дочкою кн. Романа з першого подружжя (з Предславою Рюриківною).

Гене́за ворожнечі Михайла з Данилом цікава й багатомовна. Розглянена на довшу мету, ворожнеча двох державних мужів тринадцятого століття була тільки звеном у традиційній боротьбі Ольговичів чернігівських з Мономаховичами. В східноєвропейській історії боротьба цих двох староукраїнських княжих родів має значення, зовсім подібне до того, яке в Європі мало змагання Вельфів з Гогенштауфенами, але ж у цілому вона ще цілком не вивчена в нашій історіографії. Однак можна твердити, що той добре слідний в історії напір лівобережних — чернігівських — Ольговичів на захід — це по суті безперервна боротьба за поширення територіяльного стану посідання та числа підвладного населення, основу політичної та економічної сили кожного князя, а через те — за збільшення великокняжої влади. Ми знаємо з історії, що така саме боротьба лежала в основі змагань західноєвропейських володарів до побудови національних монархій, які в зрілому й пізньому Середньовіччі приходили на зміну фєвдальним державам. З того, що сівєрські князі намагалися захопити собі перш усього саме українські землі, можна бачити в їх політиці намагання творити українську національну монархію на основі київсько-чернигівській, з віссю на Дніпрі, всупереч концепції волинсько-галицьких князів, що природно хотіли бачити ту основу на Волині і в Галичині.

Вже перша зустріч Данила з Михайлом була ворожа — 1229. р. Данило відбивав напад з боку союзників пинських князів, Володимира Рюриковича київського та саме Михай-

ла. Цей напад був, очевидно, відгуком Данилового походу на Чорторийськ попереднього року, про який була мова на належному місці. Данило скоро перейшов до протиудару і на довго забезпечив свої східні границі. Зате Михайло розсварився з Володимиром Рюриковичем, що все таки стояв на перешкоді в Михайловій західній експансії. Тому вже в ранніх 1230-их роках бачимо Володимира в дружніх відносинах з Данилом. Пашуто в'яже початок союзу Данила з Володимиром з 1230. р. У 1234. р. Володимир формально звертався до Данила з проською допомогти проти Михайла: „Допоможи мені”, писав Володимир, „брате”. Того ж року Данило знову ходив на Михайла, хоч висліди того походу не дуже ясні. Для Данила мабуть немаловажним було те, що він дістав за допомогу Торчеськ на Пороссі, недавно ще волость свого батька Романа й тестя Мстислава, Торчеськ відтоді перебував у залежності від Романовичів аж до кінця 13. ст.

Та галичани скоро зв'язались з Михайлом, і коли Данило 1235. р. вертався з Київщини, вертатися, власне кажучи, вже не було куди: в Галичині вже мала владу про-Михайлова партія. Данило зрозумів і покищо подався на Угорщину порозумітися з новим королем Белею IV. Беля, правдоподібно, в тому часі переговорював і з Данилом, і з Михайлом. З Угорщини Данило повернувся на все вірну Волинь, а в Галичі засів Михайло, відтак син його Ростислав. (до 1238.р.). Чернігівські князі, видно, чулися в Галичині зовсім певно. 1236. або 1237. р. Михайло перебрався в Київ, залишаючи Ростислава самого в Галичі. Та сидження в Галичі зобов'язувало до ведення відповідної політики; Ростислав 1238. року мусів піти на союзу Данилові Литву, а це коштувало його Галича. Данило відчув нагоду, довідавшись, що залежні від Ростислава галицькі бояри й Ростиславова власна дружина покинули Галичину. Він скоро подався до Галича, і знову галицькі міщани відчинили ворота своєму

князеві. Ростислав пішов на Угорщину, а Данило знову заволодів Галичем, хоч усе ще не остаточно.

Данило опановує Київ

1238. рік був усе таки роком великих успіхів Данила. Після елімінації Олександра белзького Данило вже все мав забезпечений тил, і бодай на Волині його вороги не мали активних прихильників. Правда, в половині 1230. рр., Конрад мазовецький спробував було змінити політичну орієнтацію (було це в часі неуспіхів Данила, зв'язаних з конфліктом останнього з чернігівськими князями), та наслав на Данила хрестоносців, які захопили собі Дорогичин; сам Конрад ходив походом на Волинь. Та хрестоносців Данило викинув з Дорогичина сам без великого труду, а на Конрада наслав Мендовга, великого князя литовського, і тим примусив його відмовитися від протируської політики. На східньому відтинку Данило й далі піддержував Володимира Рюриковича київського, що, з перервами, просидів у Києві до смерті в 1238. р. Цього ж року засів у Києві Михайло Всеволодович чернігівсько-галицький, але вже на другий рік утік з Києва, не вірячи в свою спроможність боронити місто перед татарами, що тоді саме вдруге наближилися до українських земель. У Києві на коротко засів був Ростислав Мстиславич з смоленських князів, чи не брат Данилового ворога, Ізяслава Мстиславича. Сам Ізяслав волів інтересуватися Галичем, та успіхів не мав. Данило толерував у Києві Михайла, воліючи мати його там, ніж у Галичині. Та Ростислава він просто викинув з Києва і приєднав Київ до своєї держави. Данило спершу посадив у Києві свого воєводу Дмитра; зате десь у 40-их роках, уже по татарській навалі, передав Данило Київ Ярославові Інгваровичеві, синові луцького князя Інгваря, тому самому, що в 1227. р., по смерті Івана Мстиславича хотів забрати собі Луцьк. Так при кінці 1230. рр. Данило знову об'єднав усю Правобережну Україну, від Карпат по Дніпро, в одну велику державу, відбудовую-

чи, нарешті, таким чином, державний твір, запланований його батьком Романом. На півночі вплив Данила простягався на Мазовше, Куяви та Помор'я. Поручений князь Мазовша та його син Земовіт трималися руської орієнтації, — князь Святополк поморський (1220-66) був одружений з сестрою Данила (дочкою Романа й Предслави), Саломеєю. Мендовг литовський був союзником Данила. Білоруські князі в Волковийську, Новгородку, Свислочі, були включені в політичну систему Данила спершу, як союзники Мендовга, а потім і більш безпосередньо, — про це згодом. Пинські князі займали перехідне становище між Данилом і Мендовгом і з права трималися сильнішого.

Включення Києва мало велику вагу для політики Данила. Воно знову робило його князем європейської міри, давало йому право впливу на обсаду митрополичого стола, робило його безпосереднім сусідом буйних чернігівських князів, що все робили на велику скалю. Таким чином, рік 1239. був світлим роком у житті Галицько-Волинської держави, і таким самим роком у житті Данила та Василька.

Всі ті успіхи, на жаль, не були остаточними. Татарська навала стояла на порозі, відносини з Угорщиною були напружені, справа Михайлових та Ростиславових претенсій на Галичину — неполаднана. Напередодні зудару Галицько-Волинської держави з татарами Данило виїхав був на Угорщину, щоб порозумітися з Белею IV., що тоді саме зірвав був з Ростиславом. Тоді оба чернігівські князі післали послів до Данила, пропонуючи мир. Данило бачив нагоду остаточно унормувати відносини в державі й запропонував обом Ольговичам великодушну розв'язку: Михайлові давав Київ, а Ростиславові Луцьк і східню Волинь. Луцьк і луцькі князі все були тісно зв'язані з київською волостю. Те, що Ростислав мав дістати Луцьк, вказує на намір Данила не творити якусь нову політичну формацію для Ольговичів на правобережній базі, але, віддавши їм східні окраїни держави, мати в них союзників, ба — васалів над Дніпром. Та до ре-

алізації того пляну не дійшло. Татари в тому часі вже зайняли були Київ і грянули на західньоукраїнські землі. Спустошивши галицькі й волинські міста, татари, як твердить літописець, за радою Данилового воеводи Дмитра, якого татари дуже цінили за хоробрість, виявлену ним при обороні Києва, 1241. р. перейшли на Угорщину. В часі татарської заверюхи Данило перебував в Польщі, бо майже вся його держава була під татарською окупацією. Коли ж татари забралися з Галичини й Волині, Данило повернувся, щоб рятувати те, що було можна. Волинь тепер знову була тою країною, що робила для Данила найчорнішу роботу. Галичина ж розбилася на цілу мозаїку боярських володінь, між якими на перше місце вибивалися Доброслав Суддич та Григорій Василевич, перший на Пониззі, другий у Перемишлі. Щодо Доброслава, то новіші дослідники (Бромберг, Пашуто) вважають його сином Судислава, відомого мадярського полпентача, що також мав Пониззя. Якщо він дійсно ним був, це вказувало б на право дідичення ленна в Галичині й було б ще одним доказом існування типових для тогочасної Європи фєвдальних порядків у Галичині. Григорій також здавна стояв в опозиції до Данила. Данило повірив справу успокоєння краю та налагодження адміністрації своїм найближчим співробітникам: стольник Яків діяв у Галичині, дворецький Андрій у Перемишлі, печатник (канцлер) Кирило на Пониззі. Виглядало, що найгірше, накінець, таки минуло для Данила й його держави.

Перемога над Ольговичами

Але вже в 1242. р. Ростислав відновив свої зв'язки з Бєлею. Тепер Бєля був надобре зацікавлений. Він був видатним володарем, куди кращим від свого недолугого попередника Андрія. Його панування було суцільною добою боротьби за скріплення прав короля супроти угорських магнатів, які скоро знайшли собі „анти-короля” й підтримували його

проти Белі. Останній, зокрема після татарського погрому в квітні 1241. р., який знищив його армію та спустошив країну, старався знайти піддержку в широких масах населення. Тому то він спровадив до Угорщини рештки половців, татарських недобитків, джерела кажуть, що не менше 40,000 родин. У зовнішній політиці Беля старався скріпити міжнародне положення Угорщини; поширення впливу на Галичину з одного боку, а на Польщу й Австрію, з другого, саме йшло по лінії тих намагань.

1242. р. Ростислав оженився з дочкою Белі, Анною, що була сестрою Кінги, жінки Болеслава Соромливого краківського, ворога Конрада мазовецького, давнього союзника Романовичів. Ціла ця, до речі, остання вже фаза боротьби за Галичину набрала не лиш льокального, але загальноєвропейського значення: по боці Данила виступає Конрад мазовецький і Литва Мендовга, по боці Ростислава — Угорщина Белі IV., Болеслав Соромливий краківський. Походи й протипоходи ведуться на велетенському просторі від середнього Буга по Краків.

По кількох дрібніших спробах Беля і Ростислав рішилися 1245. р. на остаточне зусилля. Був організований великий похід на Галичину з участю дружини Ростислава, угорських та польських військ. Армія Ростислава йшла через територію Болеслава Соромливого. До історичного бою дійшло над Сяном коло Ярослав, там де здавна вирішувалася доля Галичини: 1099. р. за Ростиславичів, у війні Володимирка з Ізяславом київським і т. д. 17. серпня 1245. р. почався великий бій, уперше детально обслідуваний Пашутом. Бій скінчився погромом угорсько-польських військ та дружини Ростислава. Останньому прийшлося відмовитися від Галича. Витягнув висновок з невдачі зятя й сам Беля, який був зарозумний, щоб не бачити, до чого веде така галицька політика Угорщини. Відтоді на 100 літ Галичина мала святий спокій з боку як Угорщини, так і Польщі. Деяку честь приносить Белі факт, що він по невдачі не „пус-

тив від себе” (стереотипний вислів літописця, коли когонебудь проганяли по втраті ласки) Ростислава, а зробив його баном в своїх слов'янських володіннях. Зрештою, годі сказати, чи робив це Беля для Ростислава, чи для своєї дочки.

„Банував” Ростислав довгі роки, спершу в Славонії, а відтак у Мачві. Цікаво, що в тому самому приблизно часі, лиш дещо на схід від Мачви, в західній Болгарії сидів васалем угорського короля другий руський вигнанець (до 1272), князь Святослав, чи не з Інгваровичів луцько-київських. Одна з дочок Ростислава стала жінкою болгарського царя Михайла Асеня (1246-57), а Святослав був одружений з дочкою імператора візантійського Івана IV. Ласкара (1258-61). Так ці два князі-вигнанці причинилися до затіснення балкансько-українських взаємин у ті часи. Треба додати, що старша Ростиславна, Кунгута, перейшла до європейської історії (і літератури), як друга жінка чеського короля Премислава-Отокара II, ворога австрійських Габсбургів. Про Кунгуту є тепер нова джерельна розвідка др. Г. Лужницького.

1245. рік приніс великий, на свій спосіб остаточний успіх Данилові й Василькові. Ціле покоління вперто трудилося над відбудовою Галицько-Волинської держави в тій формі, в якій залишив її Роман. Скільки крові й поту мусіло политись, заки відбудова завершилася успіхом, скільки самих битв, облог, воєнних походів, мусів перебути Данило, чи й Василько, чи хто з їхніх воевод, що дожили тріумфу в літі 1245. р.! Якої титанічної сили волі, якого характеру треба було людині — Данилові, щоб не зневіритися, не махнути на все рукою, не осісти в якомусь провінційному волинському містечку й займатися адміністрацією, будовою церков, чи хочби ловами, як зробив кн. Володимир Василькович покоління пізніше... Де є в нашій історії другий державний муж, щоб дитиною сказав собі, „Се ли, ово ли, а Володимир будеть наю”, і жив, щоб бачити той Володимир

„наю” (наю — нашим; мова йде й про Василька). Та не тільки Володимир і Галич, і Київ опинилися під владою братів. Де є другий такий, щоб цілу свою молодість стратив у боях, інтригах, походах, політичних махінаціях, все лиш ради переказаної батьком ідеї, батьком, якого не міг і пам'ятати, якого знав лиш з оповідань матері?

Трагедією Данила було, що тріумф 1245. р. не був, бо не міг бути, повним тріумфом. Ситуація, серед якої прийшлося діяти Данилові, була не та, коли діяв Роман: за Данила українська державність набула ще одного грізного ворога, — татарів. Дотепер про татарів були лиш згадки в тексті. Це було зроблено навмисне, щоб підкреслити суцільність розвитку подій, які вели від об'єднання Волині в кінці 1220. рр. до об'єднання Галичини в 1240. рр. Та тепер крайня пора розглянути весь комплекс питань, звязаних з присутністю татарів на українських землях. Для цього мусимо завернутись дещо назад.

IV.

ВОЛИНСЬКО-ГАЛИЦЬКА МОНАРХІЯ

ЧАСТИНА ПЕРША

Татари. Калка

Початок монгольського імперіялізму зв'язаний з діяльністю Темуджина, сучасника Ярослава Осьмомисла, що покорив ряд монгольських і турецьких племен середньої Азії й проголосив себе Джингіс-ханом. Цей титул має різні пояснення, хоч навіть сьогодні важко вважати його достаточ-но в'ясненим. Від початку 13. століття нестримний похід на захід і південь є основним змістом всієї монгольської історії. У вир монгольської експансії попадає середня Азія, Персія, Кавказ. На степах обабіч Дону приходить у 1220. рр. до зудару з половцями, який кінчиться розгромом останніх. Під проводом хана Котяна, звертаються половці в розпуці до руських князів просити допомоги проти непобідимо-го, а скоро, мабуть, спільного ворога. Котян, варто пам'яти, був тестем Мстислава Удатного, тодішнього галицького князя. Галицький князь займав тоді почесне місце в українській політичній системі. В Україні існувала тоді своєрідна ліга трьох провідних князівств, одночасно представників головних княжих династій: смоленських Мономаховичів, до яких належав сам Мстислав Удатний, дру-гий Мстислав Романович, київський, та з чернігівських Ольговичів — Мстислав Святославич і Михайло Всеволодо-вич, якого ми вже пізнали. Данило, представник волинських Мономаховичів, займав до ліги, головним завданням якої

було зберігання існуючого стану, опозиційне становище, назовні злагіднене зятивством у Мстислава Удатного. Данилова політика в ті часи, як ми бачили, була наскрізь ревізійністична, отже в ласках у трьох Мстиславів він ніяк бути не міг.

Коли Котян звернувся за допомогою до Мстислава, цей скликав конгрес українських князів до Києва з метою запланувати спільну акцію. На конгрес прибули три Мстислави, Данило, Михайло чернігівський та половці. Присутність Данила має своє пояснення в принциповому характері нарад і спорідненні з Мстиславом Удатним. Натомість не брав участі в конференції суздальський князь, якому чужі були життєві для України проблеми. Князі вважали „совокупити землю руську”, вийти в степ і злучитися з половцями. Цікаво, що як побічний продукт тієї конференції, охрестився половецький князь Басти. В цьому часі, під впливом українського сусідства, половці наблизилися культурно до українського населення й охрищення серед половців не були нічим рідким.

До бою дійшло над „озівською річкою” (Крип’якевич) Калкою, 31. травня 1223. р., хоч з різних причин сама ця дата ані не така певна, ані остаточна. Битва над Калкою — це був удар двох світів, двох цивілізацій і, очевидно, двох воєнних концепцій. В основному, це була боротьба середньовічного війська західноєвропейського типу з масою легко озброєної, дуже рухливої, високо дисциплінованої кінноти, що живо реагували на нові тактичні ситуації, та частини якої добре розуміли свої окремі завдання на полі бою. Монголи мали велику перевагу вже в цьому, що вони творили одну армію. Армія руських князів була, натомість, чисто механічним зліпком поодиноких княжих армій. Мстислав Удатний косим оком споглядав на двох других Мстиславів. Він не радився, ні не тримав зв’язку з їхніми військами „зависти ради, бо була між ними велика незгода”, писав про це літописець. Наслідком такого стану речі був погром

українського війська, смерть шести князів та десяток тисяч вояцтва. Згинули два Мстислави, Мстислав чернігівський та Мстислав київський... Ціла битва над Калкою була лиш епізодом у відвічній боротьбі України з степом, бо татари не задумували використовувати свою перемогу. З точки зору українських князів це була ще одна невдала битва з степовиками. Данило її пережив, вернувся на свою Волинь (брат його Василько не брав участі в поході), і все пішло по-давньому.

Розвій політичної системи України

В цілому комплексі подій довкола цієї невдачі є, одначе, кілька цікавих моментів, які варто бодай пригадати.

Важніше других, це те, що в Україні, в першій четвертині 13. ст., існувала вища, сказати б, понадудільна, система політичних взаємин, а саме: ліга трьох Мстиславів, т. є, галицького, київського та чернігівського князів. Видно, на той час фєвдальні усобиці такого типу, як вони існували в 1140. та 1170. рр., уже ставали поволеньки пережитком й провідні політичні круги оглядалися за новими способами вищої політичної організації краю. Після протисуздальської ліги Ізяслава Мстиславича та вже чистоукраїнської політичної системи Рюрика Ростиславича в 1190. рр. — це ще один крок у напрямку об'єднання південноруських князівств в одне державне ціле. Характеристичне, що ліга трьох Мстиславів пережила й Калку; тому, що київський та чернігівський князі загинули в бою, в Києві засів Володимир III. Рюрикович, а в Чернігові — згадуваний уже Михайло Всеволодович. Оба вони надалі визнавали „моральний провід” Мстислава Удатного. Дивно вражає ця повага до галицького князя, який не був ані жадною спеціальною індивідуальністю, ані зручним політиком, і вся добра слава якого спочивала на военній репутації й силі князівства, яке очолював.

З другого боку ми бачили, що спілка Володимира Рюриковича з обома другими партнерами не тривала довго й у 1230. рр. Володимир та Данило творять власну, регіональну „вісь” — Володимир Волинський — Київ.

Слід відмітити, що з нових українських істориків, І. Холмський, висловив недавно подібну думку. В Київській Русі виринали свіжі сили і держава відроджувалася чи, може, перероджувалася. Князі володіли вже спокійно довгі роки: Мстислав Романович (1212-1224), Володимир Рюрикович — (1224-1238). До остаточної руїни довів Україну новий ворог, — татарин.

Татари зачали знов давати про себе знати по згорою десяти роках.

Батий

Плянувався новий похід на Європу, під проводом Джінгісхановичів, Угедая та Батия. 1236. року татари знищили царство волзьких болгарів, відтак покорили сусідні фінські племена. Тепер на черзі стояли „руські” землі в ширшому розумінні, в першу чергу — Рязань, Суздаль, Володимир, дісталася також і половцям, що від того часу перестали існувати, як організована сила, а ті з них, що не влилися в монгольську імперію, перейшли в Угорщину, де король Беля IV. посадив їх над середньою Тисою. Це все відбулося в рр. 1237-8. Тоді почалося на Україні.

На початку 1240. р. впали перші українські городи, Козельськ у півн. Чернігівщині, Переяслав, врешті сам Чернігів. Київ, хоробро боронений Даниловим воєводою Дмитром, упав 6. грудня 1240. р. Облога Києва описана дуже плястично й яскраво в Галицько-Волинському літописі, певно на основі слів очевидця.

Дальше впали Кам'янець, Володимир і Галич. Були й міста, що зуміли опертися татарському наступові: Данилів, Крем'янець. Та багато дрібніших городів татари просто не зачіпали, населення втікало в гори, лісисті й недоступні

місцевості, а відтак поверталось до своїх осель. Татарська навала не була катастрофою сама по собі.

Як усі кочові, степові імперії, татаро-монголи були організацією паразитарно-експлуататорського характеру; вічна туга степових кочовиків-скотарів за збільшенням площі, яку можна було б використати під пасовиська для власних отар, в парі з намаганням татарської верхівки — накопичити якнайбільше дібр за кошт підбитих народів, робили з татарів сусідів, з якими можна було б співжити лиш при наявності власної військової сили, або — повної покори чи підданства.

В перші 1240. рр. Данило вважав, що татарська проблема його безпосередньо не торкалася. Принаймні не маємо жадних вісток про якінебудь Данилові зусилля знайти щось у роді тривалого „модусу вівенді” з страшним сусідом. Навпаки, в рр. 1243-44. політика Галицької держави зорієнтована на захід. Данило бере живу участь у боротьбі за Малопольщу, захоплює собі на деякий час Люблин і викидає Ростислава з Галича, коли він дістався був туди у 1243. р. Нема також підстави думати, що татари дуже поспішали з виясненням свого відношення до Данила. Історики, починаючи від Грушевського, давно ствердили, що в порівнянні з Володимиро-Суздальщиною західноукраїнські землі потерпіли від татарів далеко менше. З точки зору самих татарів вони були положені далеко на захід, вони мали давні зв'язки з рештою європейського світу, і тому татарам було вигідно, спершу сконсолідувати свою владу в російських князівствах.

В 1243. р. Батий, хан східньої європейської частини монгольської імперії, назначив суздальського князя, Ярослава Всеволодовича. старшим князем на Русі*). Батиева держава, Золота Орда була тільки частиною дійсної монгольсь-

*) Дослівно, „в руському язиці”. Ми не знаємо, який саме правний статус передбачався для Ярослава.

кої імперії, що обіймала більшу частину Азії, Близький Схід і Східню Європу. Золота Орда була територіяльно обмежена тільки до східньої Європи, сусідніх частин Азії, і, в першу чергу, Русі. Природно, що основною зовнішньополітичною проблемою тої „під-імперії” було — нормувати своє відношення до решти Європи шляхом скріплення власних позицій на Русі. Номінація Ярослава Суздальського не була мило бачена в Батиевого суверена, великого хана Гуюка, що резидував в Монголії. Ярослав був викликаний до великоханської столиці й там отроений. Це вказує, що в монголо-татарському світі існували дві окремі політики щодо Русі, як цілоти: одна — все-монгольська, кермована з Каракорум у Монголії, і друга льокальна, золотоординська, ведена з Сараю над Волгою, столиці Батия. Це треба пам’ятати.

Данило й Батий

Тимчасом у битві під Ярославом 1245. р. Данило на голову розбив Ростислава й його угрів. Вже це саме могло звернути увагу татарів на потребу нав’язати зносини з сильним сусідом. Батий звернувся через одного з своїх воєвод до Данила з пропозицією „віддати Галич”. Данило, згідно з літописцем, подумав: „Не дам половини моєї вітчизни, але поїду до татарів сам”. Поїхав, очевидно, не відразу: на те Данило був надто розумний. Спершу Василько вислав власних послів до Батия з просьбою запевнити йому недоторканість. Василько взагалі, здається, вів східню політику Данила, заступав його перед татарами і т. д. Можливо, що робив він це, як волинський князь, можливо, зрештою, що був він татарам миліший, бо не брав участі в битві над Калкою 1223. р. В кожному випадку, Данило під зиму 1245. р. вважав безпечним поїхати до Батиевої столиці. Їхав він через Київ, де застав тисяцького Дмитра, що правив містом в імені Ярослава. Про побут Данила в Батия літописець зберіг мало даних: він відмітив чемне прийняття

Данила Батиєм. Данило пив кумис, що вважалося в татарів за велику почесь, відтак Батий сам запропонував йому вино, завважаючи, що кумису Данило пити не звик. Літописець не забув додати, що християнинові татарська пошана гірше всякого зла. Але сучасні відмітили поїздку Данила як великий успіх Данилової політики, що відтак мав поважний відголос у дипломатичних зносинах Данила з чужими краями. Щодо самих переговорів та їх висліду, то літописець знав, що Данилові „і же з ним” було потверджене володіння його землею („поручена бисть ему земля его”). Коли порівняти вимоги татарів перед поїздкою Данила („дай Галич”) з тою своєрідною гарантією Данилового стану посідання, яку він привіз з Сараю, побачимо, що успіх дійсно був, і татарам дійсно імпував такий вассал, як Данило.

Угорські справи. Австрійська кампанія

Наслідком татарської поїздки Данила було унормування галицько-волинських відносин з Угорщиною. Тим разом сам Беля звернувся до Данила з пропозицією союзу. „Король”, писав літописець, „побоявся Данила, бо він був у татарів і побідою закінчив війну з Ростиславом, що мав угрів”. Для скріплення мирних відносин Беля віддав свою дочку Констанцію за Данилового сина, Лева. Зате Данило звільнив угорських полонених, забраних у пам’ятній битві під Ярославом 1245. р.

Союз з угорським королем проявився в ще одній фазі Данилової заграничної політики: 1246. р. помер австрійський герцог, Фридрих II. Войовничий. Він полишив, як найближчих наслідників, сестру Маргариту й племінницю Гертруду. З Маргаритою оженився чеський король Премислав-Отокар II. і деяка частина магнатів визнала його герцогом 1252. р. Очевидно, це не було в смак Белі; він ще в 1240. рр. ворогував з Фридрихом, що, користаючи з монгольської інвазії на Угорщину 1241. р., захопив був собі деякі угорські

міста. Беля ще 1248. р. радився з Данилом в справі спільної акції щодо австрійського насліддя. Беля вважався опікуном Гертруди, і, щоб заохотити Данила до участі в поході на Австрію, запропонував Данилові одружити Гертруду з Романом Даниловичом, який мав би дістати австрійський герцогський трон. Беля скоро пожалував свого кроку: перехід Австрії під руку Даниловича міг надовшу мету виявитися дуже небезпечним для Угорщини, яка так опинилась би між двома країнами, де володіли б князі з роду Романовичів. Оженившись з Гертрудою, Роман перебував в Австрії (гол. у Гімбергу під Віднем), рр. 1252-3. Обіцяна Белею допомога не приходила, бо Беля узалежнив допомогу від Романової згоди замінити деякі австрійські землі за землі на Угорщині. Роман мусів протиставити Премиславові те, що мав. Сам Данило заатакував Чехію з північного боку, через Мало-польщу і Шлезьк. До речі, тепер його союзником виявився недавній ворог (з галицької кампанії Ростислава 1245. р.) Болеслав Соромливий краківський, також (як Ростислав) зять Белі, одружений з Кінгою. Польські сили брали участь у поході нерадо, Данило не був обзнайомлений з тереном і в багатьох відношеннях залежав від союзників. Похід був обмежений територіяльно до теперішнього горішнього Шлезька, і не мав впливу на положення Романа. 1253. р. Роман покинув і Австрію, і Гертруду; та його будучина була така ж незвичайна, як і початок його політичної кар'єри.

Середньоевропейська політика Данила була дуже цікавим етапом галицько-волинської зовнішньої політики. Ще ніколи перед тим не траплялася нагода якомунедбудь руському князеві засісти на престолі чужої країни. В добі Данила маємо таких випадків аж кілька: Роман в Австрії (пізніше на Литві), Шварно Данилович (про нього нижче; панував також на Литві), Ростислав у Мачві, Святослав у Болгарії, Лев Данилович у Польщі (Кракові). Це показує, наскільки в 13. ст., після 40-літньої війни за галицьке наслід-

дя та татарської навали, все ще сильною була Данилова держава, який слідний був її натиск на сусідні або й дальші європейські країни, як радо входили з нею в союзи, чи політичні комбінації, інші східньо- та середньоевропейські держави. Добрий доказ останнього — це Мазовія по смерті пів-руського з роду князя Конрада. Його сини Болеслав і Земовіт продовжали батьківську політику в оперті на волинських князів. Хоч Романова спроба — засісти герцогом у Відні закінчилася невдачею, все ж цікаво відмітити, що галицький князь збирався засісти в Австрії вже 550 літ перед тим, заки австрійські Габсбурги формально „засіли” у Львові 1772. р.

У світлі тих частих, але закономірних змін Данилова австрійська політика робиться чимсь природним і зрозумілим.

Зовнішня політика Данила. Литовські справи

З усього цього бачимо, що становила собою західня політика Данила: її віссю були дружні або бодай мирні відносини з Угорщиною. Через Угорщину Данило мав мирні відносини з малопольськими князями. Через Угорщину ж Данило пробував стати міцною ногою над Дунаєм, у Відні та в середній Європі. Щодо північних польських князівств, то Данило був формальним протектором мазовецьких князів (І. Холмський), мав живі зносини з князями куявськими й поморськими (з Святополком поморським був споріднений через подружжя останнього). Збираючи все сказане разом, бачимо, що після 1245. р. вплив Данила на краї, положені на захід від границь Галицько-Волинської держави, був дуже великий. Зате не бачимо протилежного впливу, не бачимо ні тіні побоювання Данила за свою західню границю, не бачимо загрози з заходу для тих просторих земель, якими Данило володів. Це все — не тільки велике признание Данилові, як державному діячеві, але й признание сили тої військової та економічної бази, якою він розпоряджав. Як змінилися обставини за час від 1205. до 1245. р.!

Після того варто присвятити кілька слів відношенню Данила до північного сусіда, — Литви. Ми вже згадували, що базою литовсько-руських відносин став у 1219. р. договір згідно з яким литовці зобов'язалися не нападати на Волинь і союзні з нею краї. Литовці були важним фактором у боротьбі за Галичину, бо вони часто атакували і польські, і чернігівські землі. Ворожість литовських князів до Чернігівщини й чернігівських Ольговичів така очевидна й систематична, що дослідники (Степан Кучинський) добачали в тому литовські пляни — запанувати над Чернігівщиною безпосередньо. В цей спосіб вияснив Кучинський і зближення чернігівських князів з Романовичами під кінець панування Данила, коли українсько-литовський союз заломився під натиском татарів.

У 1230. рр. Мендовг вигубив усіх конкурентів на шляху до великокняжого стола й організував першу литовську державу, модерного, як на литовські відносини, типу. Держава Мендовга по суті не обіймала й половини етнічно литовських земель і творилася під впливом німецького натиску з заходу, на готових білоруських зразках. Білоруські князівства, що густою сіткою вкрили південнозахідню частину колишнього Полоцького князівства, були готовим взірцем для Мендовга в будові його держави. Коли пізніше (15. ст.) литовські князі голосили в приєднаних собою руських землях, що вони „старини не рухають, а новини не вводять”, то було це головно тому, що не було в них тих „новин”, які могли б вводити...

Мендовг був союзником Данила в 1245. р., і тому післяв йому своє військо в бій під Ярославом, нарівні з Конрадом мазовецьким, але в допомозі вже не було потреби: Данило й Василько справилися самі. Та під кінець 1240. р. Мендовг змінив своє ставлення до Данила. Пашуто виясняє це тим, що рівночасно ослаб німецький натиск на Литву. Данило скоро зареагував на зміну Мендовгової політики союзом з Орденом Меченосців (що опирався на теперішню Латвію,

під час коли хрестоносці мали свою базу в теперішній Східній Пруссії), як також і непокірними Мендовгові жмудськими племенами. Данилові війська заатакували Мендовга з півдня і вдерлися в тзв. Чорну Русь (Новгородеччина, обабіч Німана, найскорше опановані Мендовгом білоруські князівства). Очевидно, що в тому часі вплив Данила в Пинську і взагалі в Турово-Пинському князівстві був більший, ніж колинебудь. Війна закінчилася миром десь коло 1254. р. Умовини того миру були характеристичні: Чорна Русь надавалася Романові Даниловичеві, як ленно від Мендовга; Шварно Данилович заручився з дочкою Мендовга; Роман одружився з дочкою Гліба, волковийського князя, з якоїсь місцевої династії, —можливо, потомка голосного колись Давида Ігоревича волинського. Видно, Роман не хотів надто вже узалежнюватися від Мендовга і рівночасно подбав про добрі взаємини з місцевими білоруськими князьями. Очевидно, що такий вислід українсько-литовської війни був величезним успіхом української політики, а промощував шлях до ще більших.

Наша думка сьогодні про головні міста Чорної Русі відбиває становище тих місцевостей у дореволюційній Росії чи передвоєнній Польщі, де вони ледве животіли, як провінційні осередки адміністрації та торгівлі. Тим часом не може бути сумніву, що в половині 13. ст. це були доволі великі міста, в яких сиділи власні князі. Вони були осередками доволі великих волостей. Деякі з них мали настільки численне населення, що в військовому відношенні числилися поважними величинами і бажаними союзниками (Ізяслав новгородський, Ізяслав свислоцький, Гліб волковийський). В роки татарської навали Чорна Русь була осередком, що притягав емігрантів з слабше захищених руських земель. Знаємо, що на Чорну Русь переїхав князь Остап Константинович рязанський (батько його, що служив Михайлові й Ростиславові чернігівському, коротко покняжив у Перемишлі). З другого боку відомо, що на Чорній Русі осідали

литовські колоністи, які втікали з заходу, перед натиском хрестоносців, та волинські князі їх звідтам силою „виводили” бо, видно, вважали ті краї сферою своєї колонізації. Чорна Русь у ті часи вже мусіла мати своє густе населення. Ми мусимо, отже, належно оцінити розмах української експансії на північ та політичне значення узалежнення Чорної Руси від України.

І коли Данило вирішив прийняти королівську корону саме в Дорогичині, він добре знав, що робив. Він тим підкреслював велике значення північних українських земель у боротьбі з татарами, яка розпочалася скоро після того.

Дружні відносини з Литвою перервалися в рр. 1258-9., коли під татарським натиском Данило понищив південні землі Литви. Відтоді Мендовгова політика знов ворожа Данилові аж до смерті обох у 1263-4. рр.

Відношення до татарів. Східня політика Данила

Оглянувши так по черзі стан, який витворився на західній та північній границях Данилової держави, ми можемо перейти до основної, життєвої проблеми Данилового панування, „східнього питання” Галицько-Волинської держави, і рівночасно питання її життя або смерті, проблеми відношення до татарів.

Ми покинули ту справу під 1245. р, коли Данило відбув, нехай і дуже успішну, поїздку до Сараю, і, таким способом, признав татарську зверхність над собою. Ми не знаємо, які були умови договору з татарами. Знаємо, що **якісь** услів'я мусіли бути, бо татари мали до Данила і територіяльні претенсії („дай Галич”), і хотіли дані. Мали татари в себе і претендента на галицький стіл, у випадку, якби такий претендент був потрібний.

З свого боку, Данило напевно робив усі можливі заходи, щоб зміцнити свою власну позицію на Русі. Ми знаємо, що Ярослав київський, якого в Києві 1245. р. репрезентував тисяцький Дмитро, це був Ярослав Інгварович, луць-

кий княжич, відтак князь перемильсько-межибожський. Десь коротко перед тим, виходить, Михайло Всеволодович чернігівський, що промелькнув у Києві 1242. р., покинув недавню ще столицю всієї Русі та перенісся до Чернігова. Ярослав київський 1245. року не міг бути Ярославом суздальським, як звичайно приймають (приймав це й Грушевський, користуючись доволі дискусійними аргументами Дашкевича), бо поперше, неутральний сучасник, Карпіні, папський посол до Монголії, добре знав, що він, Ярослав суздальський, володів лиш „у тій частині Русі, що називається Суздаль”; подруге, він сам пише у своїй реляції з подорожі, що в Володимирі на Волині Василько дав йому свого тивуна, який мав його провести аж до Києва, і виразно каже, що той тивун мав владу над місцевим руським населенням; потрете, коли Карпіні, в поворотній дорозі, покидав землі під володінням татарів, останні дали йому сторожу, що саме в Києві передала Карпіні в руки Данила й Василька; почетверте, в панегіричному Житті Ярослава суздальського, ще не досліджуваному українською наукою, Київ є виразно вичислений поміж містами, що не належали до Ярославових володінь. Я навмисне спинився подрібніше над політичною приналежністю Києва в ті часи, бо ця справа в українській науці вже п'ятдесят літ не була дискутована.

З другого боку, ще в 16. столітті існувала традиція, що Київ належав не тільки до Данила, але й до Лева (Стрийковський). З грамот князя Лева Даниловича, фалшованих масово в 14-15. ст., але певно опертих на якихсь дійсних документах (Холмський), знаємо, що в Галичині була добра пам'ять про Андрія Ярославича на дворі князя Лева, і Шараневич на тій підставі думав, що той Андрій (або вже історичний, але незнаного походження, Юрій пороський, згад. у 1280. рр.), міг бути київським князем за Лева. Сам літописець говорить, що холмська катедра, побудована Данилом у 1250. рр., була прикрашена образами й церковною

утвар'ю, привезеною з Києва й Овруча, столиці дрібної київської волости. Той же літописець, боліючи над долею Данила, що мусів признати себе ханським „мирником” у Сараю 1245. р., казав: „Данилу Романовичю, князю бывшу велику, обладавшу Рускою землею, Києвомъ и Володимиромъ и Галичемъ... нынѣ сѣдитъ на колѣну...” і т. д. Тяжко зігнорувати таку пряму вказівку на те, що Данило тоді, через свого князя-підручника Ярослава, дійсно володів Києвом, але Грушевський гадав, що з огляду на минулий час („обладавшу”), треба думати, що й час коли Данило володів Києвом, також належав до минулого. Та тяжко допустити, щоб літописець у цитованому місці мав дійсно на увазі короткий час, коли то Данило володів Києвом у 1239-40. рр. Очевидно, літописець в наведеному пасажі описував конкретні межі Данилового володіння. Можна ще навести такі факти: коли Данило приїхав з Сараю, а Ярослав суздальський згинув у Монголії (отроений 1246. р.), Батий назначив великим князем суздальського брата Ярослава, Святослава Всеволодовича, але нічого не відомо, щоб йому дістався титул „старшого”, який все таки мав Ярослав. Це певна вказівка, що тоді татари признавали Данила київським князем. Нижче було згадано про Данилові зв'язки з Андрієм Ярославичем суздальським. Можливо, що в політичних плянах, які Данило кував до спілки з Андрієм, Данило передбачався, як володар руського півдня, як старший партнер (тесть Андрія), і тоді саме було ближче до остаточного поділу Русі на північну (суздальську) та на полудневу (київську), ніж колинебудь. Врешті, чи не є найпевнішим доказом, що Київ був таки Данилів у 1240. рр., є факт, що Данило, напевно не без відома татарів, мав право диспозиції київським митрополичим столом. У 1246. р. він післав на посвячення до константинопольського патріярха (перебував тоді в Нікеї) свого кандидата в митрополити, Кирила, і патріярх його висвятив, а вся Русь признала.

Все це важне остільки, що воно дозволяє нам повніше

бачити вагу Данилової держави в східноєвропейському просторі, а зокрема її положення супроти татарського сусіда.

В нашій історіографії назагал прийнято вважати „татарів” за аморфну, монолітну масу, серед якої нібито не було місця на внутрішні спори, позакулісові інтриги, розгри та конкуренцію між поодинокими властью імущими. Тим часом, як усе й усюди, такі внутрішні процеси існували і вони мусли мати вплив на політичну ситуацію на Україні. Основна проблема тут — згадана вище неоднотайна політика золотоординського хана та монгольського великого хана щодо руських князів. В добі, про яку мова, легко добачити намагання золотоординського хана Батия здобути вирішній вплив на дворі монгольського великого хана (Насонов, Якубовський, Греков,, Пашуто, Вернадський). Перевага політики Батия була певна, коли на великоханському престолі сиділа прихильна йому людина. Коли ж було навпаки, монополю порядкування руськими справами переходив до великоханських рук. Це добре видно на таких певних фактах: 1243. р., коли Данило ще не був визначив свого відношення до татарів, „старшим у руському язиці” Батий назначає Ярослава суздальського. Коли ж Данило признав, усе одно, в якому обсязі, татарську зверхність 1245. р., а Ярослав згинув у Монголії (гл. вище), Батий признав старшим князем для Руси — але вже тільки північно-східної — Святослава Всеволодовича. Так Батий на свій спосіб признав і затвердив існування не одної, нехай лиш теоретично суцільної, Руси, а двох: суздальської — Святослава, та київської — Данила. Такий стан проіснував до 1248. р., коли помер прихильний Батиеві хан Гуюк. Регентшею стала ханша Огул-Гамиш, вороже наставлена до Батия. Вона змінила відразу всю політичну систему східної Європи, назначивши великим князем у Володимирі суздальському Андрія Ярославича, сина відомого Ярослава Всеволодовича. Для нас

особливо цікаве те, що брат його, Олександр, названий Невський, дістав Київ та Новгород Великий.

Тут виразно бачимо дві спроби упорядкувати відносини в східній Європі, які себе виразно взаємно виключають: одна — Батиева, друга — Огул-Гамиш. Згідно з першою, великим князем Суздаля стає Святослав, України — Данило. Згідно з другою, великим князем у Володимирі мав би бути Андрій, у Києві Олександр. Андрій був молодшим Ярославичем і мав підстави думати, що Олександр, якому й не снилося йти до Києва, того не забуде. З другого боку, Данило не міг не бачити загрози своєму володінню південною Руссю, бо з рук ханші Огул-Гамиш Олександр дістав право на Київ. Логічним вислідом такого стану було б зближення між Данилом і Андрієм, і дійсно, до такого зближення доходить: 1250. р. бачимо шлюб дочки Данила з самим Андрієм. З джерел відомо, що цей союз мав явно протитатарське вістря. На це вказує й сама логіка подій: коли 1251. р. Батий допоміг Менгке стати великим ханом, він назначає саме Олександра суздальсько-володимирським князем, а на Андрія та Данила посилає військо (Неврюя та Куремсу). Можливо, що Данило побоювався, щоб Олександр тепер не схотів захопити собі й Києва, бо відомо з літопису, що плянувалася якась збройна демонстрація в напрямі на Київ, ще й до спілки з Мендовгом, десь у 1252-3. рр., після походу на татарських людей, про який ще буде мова.

Є підстави думати, що своєрідне перемир'я з татарами 1245. р. Данило вважав тільки тактичним кроком, а своїм основним завданням добачав Данило повне визволення України з-під татарської зверхности.

Боротьба з татарами

На це вказує навіть побіжна аналіза Данилової політики: ще в часі побуту Данила в Орді відбуваються вступні переговори про участь Данила в можливій протитатарській

коаліції європейських держав між князем Васильком та папським послом до Монголії Карпіні. Зносини Данила з Римом будуть розглянені нижче, тут про них згадує тільки, як фрагмент у Данилової політиці. 1250. р. Данило споріднюється з Андрієм Ярославичем володимиро-суздальським. Подружжя дочки Данила з Андрієм скріплює рівночасно заключений союз про спільну боротьбу проти татарів. До союзу належить, з інших відомих князів, Ярослав Ярославич тверський. 1252. р. наступає конфлікт Батия з волинсько-суздальською коаліцією. Новгородський князь Олександр Невський зберігає в тому конфлікті проти татарів приязну нейтральність. Війська Батия під проводом Неврюя виганяють Андрія з Володимира, він утікає аж до Швеції, роля якої в тому русько-татарському конфлікті, можливо, ще недостатньо вивчена. Потерпіло від Неврюя і Тверське князівство. Володимир суздальський надовго дістається Олександрові Невському. На Данила наступає Куремса, найбільш західний з Батиевих воеводів. Данило ставить дуже успішний спротив, переходить до протиатаки, жорстоко нищить землі „татарських людей” і болоховських князів, союзних татарам. Зате населення простору між середнім Дністром, Россю й Тетеревом під проводом дрібних князів, можливо — потомків Інгваровичів (Баумгартен), до останку заступає таку саму концепцію співпраці з татарами, яку вподобали собі російські князі. 1253. р. Данило коронується присланою папою королівською короною в Дорогичині, близько литовської границі. Все це, треба пригадати, роки, коли Данило сильно заангажований на заході, де він помагає Романові засісти в Відні.

Відносини на східніх окраїнах

До Данилової держави, після успішних походів 1250. рр., приєднуються волею-неволею і самі болохівці, і чернятинці (з центром у городі Черні — Чорногороді, — над середнім Дністром — Насонов, Фйодоров), і якісь „білобережці”. Не

диво, що в одній з тзв. билин Володимирового циклю Чорне море названо Волинським... Данилові експедиції проти хиткого елемента на північ сягали по Звягель, на схід — по ріку Ірпень. З другого боку, знаємо, що протатарські орієнтації дотримувалися якийсь час боярин Андрій у Крем'янці та бакотський намісник Милій. Знаємо також, що в Бакоті сидів поруч Милія й татарський баскак. Це одинокий знаний випадок, що на українській території в 13. столітті сидів баскак — військовий губернатор з податковими функціями, хоч Ю. Вернадський недавно заявив, що татарські баскаки мусіли сидіти в кожній більшій західньоукраїнській місцевості, включаючи... Сянік. До речі, треба відмітити, що прихвильність баскака в якійсь землі чи місцевості, ще зовсім не значила, що та земля перестала вважатися частиною того державного організму, до якого передше належала. Бакота була столицею Пониззя, простору, що простягався від південних границь Галичини аж до Чорного моря, а побачимо нижче, що в 2-ій половині 13. ст. пониззя не перестало належати до Галицько-Волинської держави.

Натомість є всі підстави твердити, що жадного відношення до татарів не мали: Овруч, колишня столиця Рюрика Ростиславича, Київ, де сидів Ярослав Інгварович, а відтак, можливо, син його Андрій, і Поросся, з осередком у Юрієві пороському, де в тому часі існувало й єпископство. Поросся, з осередком у Торчеську, належало, як ми бачили, в 1190. р. до Романа, Данилового батька, відтак до Мстислава, Данилового тестя, врешті, в 1230. рр. до самого Данила, наданням Володимира Рюриковича київського. Про князя пороського чуємо в 1280. рр. Не відомо, з якої він походив династії, але він був залежним від Мстислава Даниловича, князя волинського, тому можна думати, що він був також з Інгваровичів, не конче сином, але, можливо, братаничем Ярослава Інгваровича. Є багато даних судити, що третє покоління Інгваровичів, по втраті своїх луцько-пересопницьких во-

лостей, просто розбіглося хто куди. Зрештою, одинокий дослідник, що займався походженням того Юрія пороського, Клепатський, висунув добре обосновану гіпотезу, що Юрій був нащадком місцевого тюрксько-чорноколюбського княжого роду. Проти такої думки промовляло б те, що з державної практики княжої Русі не відомо нічого про князів неруського походження.

Дуже важний момент Данилової татарської політики — це розбудова міст, — укріплених осередків, як бази під остаточну розправу з татарами, і перевишкіл війська в такий спосіб, щоб воно могло успішно ставити опір татарам, що спеціально відмічує літописець. Щодо будови міст, то знаємо, яке вони мали значення для Данилових плянів. Данило тому й пішов на переговори з татарами, бо ще не вспів був „укріпити землі городами”, як каже літописець. Знаємо, що татари, назагал, не любили здобувати городів, які ставили сильний опір. Через те в 1240. р. від татарів успішно оборонилися Данилів і Крем’янець. У поході Бурундая на Галичину-Волинь 1259. р. прийшлося Данилові власними силами розкидати укріплення й оборонні споруди Данилова, Львова, Крем’янця, Луцька, Володимира. Тільки Холм, улюблений город Данила, успів оборонитися, завдяки хитрості Василька та притомності ума холмських воеводів, Константина та Луки Івановича. Вдаряє в очі велика кількість нових, побудованих або укріплених Данилом міст на Волині (в Галичині знаємо лиш Львів). Вже з того видно, де за Данила лежали центри його держави. Побудовою міст, очевидно, Данило хотів скріпити свою політичну й економічну базу — віддане собі міщанство, на яке, як правило, міг числити в боротьбі з внутрішньою опозицією. Після походу Куремси в ранніх 1250. рр. Батий рішив зробити кінець вільній поведінці Данила і післав на Галичину й Волинь велике військо під проводом Бурундая.

Бурундай

Експедиція Бурундая мала дві фази: 1258. р. відбувся похід на Литву, в якому брали участь також Василько і Лев. Сам Данило, мабуть, вповні оправдано розумував, що як поїде до Бурундая, то „не буде з добром”. Похід мав серйозні наслідки для Данила, бо він стратив дуже бажаного союзника в особі великого князя литовського, Мендовга. Та ще гірший у наслідках був похід наступного року на Польщу. Тоді саме були зруйновані укріплення Львова та інших міст. Характеристичне, що походи Бурундая не були війною проти українських князів, навпаки, Бурундай дбайливо зазначав, що приходить до них, як до своїх „мирників”. Літописець так занотував відповідні зазиви до князів: „Ти союзник мій, то ходи зі мною”, або: „якщо ви мирники — вийдіть мені назустріч; а хто не вийде назустріч мені, — ворог мій”. Одначе, зовсім зайво думати, що Бурундай завдав остаточного удару Даниловій могутності: Данило не перестав вважатися сучасниками великою політично-військовою силою у східній Європі, бажаним союзником для своїх і чужих. Беля IV. угорський мав у 1260. р. піддержку Данила в боротьбі з знаним уже чеським Премиславом II., у 1259. р. Ольга Васильківна виходить заміж за Андрія Всеволодовича чернігівського, а 1262. р. Володимир Василькович одружується з Ольгою Романівною, дочкою Романа брянсько-чернігівського (відомого 1260-80. рр.). І вплив волинських князів на Мазовше зовсім не послаблюється.

В обличчі таких фактів нема підстави думати, що коли Данило помер 1264. р., його смерть була безпосереднім наслідком важкого розчарування, спричиненого поразкою, навіть без вирішальної битви, в боротьбі з татарською потугою. Данило досягнув був гарний, як на ті часи, вік (63 роки), зокрема, взявши під увагу, яке життя довелося йому вести: повне воєн, походів, важких ударів долі, важких невдач і нетривких успіхів.

Рим, унія, коронація

Ми згадали вище, що Данило й Василько від 1247-8. рр. перебували в контактi з Римом, спершу з ініціативи папського легата Пляно Карпіні, відтак через власних послів, з яких знаємо поіменно ігумена Григорія. Данилові переговори з папою Інокентієм IV. мають не два аспекти, як звичайно приймають, але три: не тільки політичний і церковний, але також аспект, який можна умовно назвати культурно-світоглядом. Про цей третій годиться сказати, що він сьогоднішньому суспільству зовсім або майже зовсім незнаний*).

Данилова римська політика мала дві фази: перша — роки 1247-8, та друга — 1250. рр. На основі того, що ми сьогодні знаємо з джерельного матеріалу, можна легко бачити, що Данилові йшло перш усього про політичні моменти, очевидні й самозрозумілі при всякій спробі порозуміння з Римом. Для Данила було очевидним, що основна проблема будуччини — це, за його власними словами, „татарська рать, що не перестає непокоїти нас”. Данило висловлювався зовсім досадно, що „не можу (дослівно — як можу) прийняти корону без Твоєї (папської) допомоги”. Данило уявляв собі коронацію й унію як складові частини великого, все-християнського походу на татарів, типу перших трьох хрестоносних походів. Зате Рим мав на оці передусім унійну справу. Для тої цілі на Україну мали їхати домінікани, а Альберт, архієпископ пруський, назначався легатом для справи догматично-канонічного об'єднання Церков, римсь-

*) Святкований зовсім недавно ювілей 700-ліття Данилової коронації дивно мало зацікавив позаєвропейську українську публіку, а шкода, бо ситуація, серед якої знайшовся Данило в 13. столітті — типова для українського історичного процесу взагалі; в подібній ситуації знаходився Хмельницький перед Переяславом, у зовсім подібній — провідники української революції в рр. 1917-20, в дуже подібній, — хоч багато гіршій, — знаходиться наше власне покоління: поміж Сходом, якого ми не хочемо, й Заходом, який нас не хоче.

кої та руської. З моментів чисто політичного характеру треба особливо підкреслити папську буллу з 12 вересня 1247. р., у якій папа Інокентій IV. писав між іншим таке: „Ми, наклонені Вашими проханнями, Ваші особи, королівства, ... які тепер законно маєте або в будуччині законним способом, з Божою поміччю, зумієте здобути, приймаємо під опіку св. Петра і Нашу, і Вам і Вашим спадкоємцям їх ... Апостольською властю затверджуємо”.

Треба мати на увазі, що це була, як на ті часи, обов'язуюча гарантія Данилового стану посідання на Заході. Коли Данилові вороги, малопольські поляки, та потенційльні вороги, мадяри, мали раптом перемінитися в Данилових союзників (якщо б дійшло до такого походу на татарів, про який мріяв Данило), не дивниця, що Данило вважав таку гарантію за потрібну. Коли поглянути на Данилову візиту в Орді 1246. р., нагадується відразу один з найважливіших, бо зафіксований скупим на слова літописцем, вислідів тої поїздки — факт, що Данилова земля „була поручена йому і тим, що були з ним”. Ці два факти, гарантія Батія та Інокентія IV., перша в 1246. р., друга в 1247., вказують, як чутливий був Данило на справу цілості своєї держави і яких зусиль докладав, щоб зберегти ту цілість перед зазіханням з заходу і сходу. Та ситуація в Європі була далеко не така, щоб вимріяний Данилом похід на татарів міг стати дійсністю. Данило це скоро побачив і закинув думку про опертя на заході у протитатарській боротьбі. Можна думати, що розчарувавшись на заході, Данило впав на думку організувати руських князів до розправи з татарами. В такій атмосфері і з таких, мабуть, міркувань, зродилася думка про згадуваний вище союз з Андрієм Ярославичем володимирсько - суздальським у 1250. році. Ми знаємо, що Андрій бідкався над коліноприклонництвом російських князів перед татарами, говорячи: „Господи, що це, доки нам боротися поміж собою і наводити на себе взаємно татарів; уже краще втікти на чужину, ніж дружити з татарами і їм

служити". Та ми бачили, що 1252. р. Неврюй прогнав Андрія з Володимира, де засів його рідний брат Олександр, прихильник концепції „дружби і служби", яка була так не-нависна Андрієві. Андрієві дійсно прийшлося втікати на чужину, — до Швеції. Данило, видно, скоро розчарувався у вартості Андрія, як союзника, і під впливом Белі знов відновив зв'язки з Інокентієм IV. Останній вислав Данилові корону через легата Опіза з Месани. Данило дозволив себе коронувати, знаючи, що папа проголосив був хрестовий похід проти татарів, до якого закликав лицарство Польщі, Чехії, Моравії, Сербії та Поморя. Коронація відбулася в Дорогичині, в часі Данилового походу на ятвягів, воєнного литовського племені, що не хотіло включитися в державну систему князя Мендовга. Зайво думати, що коронація відбулася в тому пограничному місці тому, щоб уникнути розголосу і не дразнити татарів, як читаємо в популярних історичних підручниках. Конфлікт з татарами був тоді очевидним, Андрій був уже прогнаний з свого Володимира, і татарів боятися було вже пізно. Чи Дорогичин також тоді вважався пограничним городком, є щонайменше проблематичне, бо факти вказують, що Берестя й Дорогичин були своєрідними північними метрополіями Данилової держави, положеними вигідно над бузьким торговельним шляхом, до того, у клині між Польщею, Литвою та Ордоном Хрестоносців. У 1237. р., як ми бачили, Дорогичин переходово навіть опинився в руках Хрестоносців, і Данилові приходилося викидати їх звідтам силою. Далеко правдоподібнішим є, що Данило свідомо вибрав Дорогичин на місце коронації, бо це підкреслювало вагу самого акту коронації в очах Данилових західних сусідів. Зрештою, при очевидній у середині 13. століття експансії Галицько-Волинської держави на Чорну Русь і пересуві осередків населення на північ, нема що говорити про якусь „провінційність" Дорогичина.

На коронації були присутні мазовецькі Конрадовичі (сам Конрад тоді вже був помер), Болеслав і Земовіт, князь

Василько і боярство. Цікаво, що літописець виразно пише, що Данилова мати, княгиня Анна Романова, тоді монахиня, гаряче наклонювала Данила прийняти корону. Маємо тут цікаве явище — православна монахиня (від 1219. р.-) намовляє сина, щоб прийняв корону від папи! І тут саме є місце на розглянення того явища, яке ми вище назвали культурно-світоглядом аспектом Данилової римської політики. Що думали тоді в Галичині, на Волині, про сусідню католицьку Церкву? Для відповіді на це питання існує деякий матеріал. Поперше, літописець згадує про самого папу Інокентія в дуже приязному, хоч строго річовому, тоні: „Інокентій кидав анатему на тих, що ображали грецьку православну віру і хотів скликати собор про правдиву віру і об'єднання Церков”. Це прецікаве місце літопису докладно проаналізував о. Коструба в одному з своїх, менше знаних творів. Він звернув увагу на те, що в очах українського суспільства, репрезентованого літописцем, папа стояв понад спорами між обома Церквами, і українське суспільство не бачило нічого неприродного в папській ініціативі щодо церковних догм та церковного об'єднання.

Подруге, сама думка про унію тоді, зокрема у Галичині, не була нічим новим. У студії про унійні змагання обох Церков у 13. столітті М. Чубатий добре виказав, що галицька Церква була коротко в унії з Римом ще в другому десятилітті 13. ст., в часі володіння Андрія угорського в Галичині. Інша річ, що ми маємо мало підстав думати, що та унія дійсно відповідала бажанням і вимогам місцевого українського населення.

Потрете, не можна забути безперервних подружних зв'язків українських князів з польськими й угорськими пануючими домами: Роман Мстиславич Великий був сином польки-католички; Конрад мазовецький був не тільки сином, але й мужем православної княгині; Ростислав Михайлович чернігівсько-галицький був одружений з дочкою Белі, Аяною, очевидно, також католичкою; одна з його дочок,

Кунгута, була замужем за чеським королем, а друга — за Лешком Чорним краківським; Гремислава Інгварівна була жінкою Лешка Білого; Лев Данилович був одружений з Констанцією, дочкою Белі; Роман Данилович коротко був одружений з Гертрудою австрійською. Не диво, що українське суспільство „узахіднювалося” культурно й ідеологічно, хоч не відмовлялося від свого традиційного православ'я.

Почетверте, треба врешті оцінити те велике враження, яке залишила по собі в українській публичній opinii сама коронація Данила. Після 1253. року літописець не раз заступає саме ім'я Данила титулом „король”. „Ти ворог королів, а не брат”, — відповідають з патосом холмщакі Василькові, коли він, на вимогу татарів, приїздить під Холм, щоб знищити міські укріплення. В офіційному документі князя Мстислава Даниловича, двадцять літ по смерті Данила, Мстислав титулується так: „Я, Мстислав, син королів, внук Романа”, і т. д.

Врешті, останнім свідочством приязного Заходові й його Церкві наставлення можна вважати різні дані про тогочасних українських православних достойників і діячів. Поминаю вимовний факт відсутності всякого протесту проти Данилової західньої орієнтації з боку православного — іншого тоді не було — духовенства (протест, скажимо міг бути, але літописець його не занотував). Але треба з цілою рішучістю вказати на протилежний факт, — що тогочасні церковні круги західньоукраїнських земель були прихильно наставлені до концепції співпраці й співжиття з Заходом. Ми знаємо, що коли мадяри надобре засіли в Галичині в 1210. рр., київський митрополит звернувся до руських князів з таким зазивом: „Це чужоплемінники забрали вашу батьківщину, пора б вам відбити її”. Тут мова йде тільки про „чужоплемінників”, а не — іновірців. Хоч можна припустити теоретично, що митрополит мав саме це на увазі, треба вважати тим більше характеристичним, що літописець, все таки — представник публичної opinii, бачив у мадярах

тільки чужинців, не іновірців. Київський духовник Тимотей, що проповідував в Галичині в часі малярської окупації та взагалі очолював національну реакцію проти малярського панування в Галичині, називав малярського губернатора Галичини, палатина Венедикта, антихристом, мучителем („томителем”) боярів і горожан, але не вважав відповідним атакувати його приналежності до іншої віри. З другого боку, добре відомі факти вживання православних церковних ерархів галицько-волинськими князями в дипломатичних функціях у зносинах з західними державами, і то в таких функціях, де очевидним стає, що князі в даних випадках мали зрозуміння та співпрацю відвічальних церковних кругів: посол до Інокентія IV., ігумен Григорій, у 1247. р., митрополит-номінат Кирило, що допоміг Данилові остаточно замиритися з Белею IV. угорським; Михайло чернігівсько-київсько-галицький вислав свого кандидата в митрополити, Петра Акеровича, на собор до Ліону в 1245. р. Треба відмітити й одинокі в своєму роді явище — коли в 1238. р. Данило остаточно захопив Галич, галицький єпископ Артемій, волів утікати в католицьку Угорщину, ніж правити своєю єпархією під православним Данилом... Виходить, католицька країна видавалася православному єпископові, по крайній мірі, меншим злом...

На основі вище сказаного легко можемо бачити, що римська політика Данила не була чимсь незрозумілим, накинутим згори громадянству, а добре поміщалася в тодішній ідеології та світосприйманні українського громадянства. Трагедія була в тому, що в половині 13. століття сама ідея хрестоносного походу вже була анахронізмом, головню після тзв. 4-го Хрестоносного походу, а властиво поганой карикатури такого походу, де, під претекстом боротьби за Святу Землю, відбулася одна з найбільших трагедій християнства, — завоювання Константинополя та майже цілої Візантійської імперії західним лицарством, що дала себе вжити зняряддям імперіалістичної Венеції. Самого папсь-

кого заклик у вже не було досить. щоб зрушити в далекий та коштовний похід лицарство земель, які — це було очевидним — не були безпосередньо загрожені. Зрештою, бракувало тут і емоційного чинника: боротьба з татарами не могла захопити уяву середньовічної людини, як оборона Божого Гробу та Святої Землі.

Політичний світогляд галицько-волинського суспільства

Коли слідимо перебіг подій, які відбувалися на західноукраїнських землях у першій половині 13. століття, мусимо звернути увагу на існування двох принципів у політичному думанні населення Галичини й Волині. Вони не тільки зовсім не схожі один на одного, навпаки, вони себе взаємно виключають, вони, можна сказати, своєю натурою тотальні й не переносять компромісів. Це — принцип сильної княжої влади, і принцип децентралізації влади, що діяв на користь місцевого, обмеженого політично - силово й територіяльно елементу, але все ж таки, елементу політично діючого, земської магнатерії, боярства, місцевих князів. Слідити взаємовідносини тих двох стихій — це, по суті, слідити процес побудови й розбудови Галицько-Волинської держави. Переважає перший принцип, то держава об'єднується довкола своєї династії, переважає другий, то часом просто таки невідомо, чи держава, як підмет політичної дії ще взагалі існує. Від 1205. р. до 1246. р. ми бачимо в Галичині, частково й на Волині, безпереривну боротьбу княжої влади з боярством, боротьбу, що часами переходить у криваву громадянську війну, а зправила виявляється в скомплікованих інтригах, конспіраціях, змінах фронтів, повстаннях і революціях. Ми бачили все це в 1210. рр., на Волині — перед 1227. р., у 1230. рр. у Галичині, ще раз — у 1238-9. році, і ще раз у 1240. рр., тому нема потреби зупинятися над докладним переліком історичних фактів, наведених вище. Натомість треба застановитися над чим іншим, — а саме, над питанням, котрий з двох наведених вище чинників дій-

сно був державнотворчим принципом, чинником поступу в українському історичному процесі, а котрий — ворожим ідеї українського будівництва та націотворення? Які сили, політичні, культурно-ідеологічні, соціальні, стояли за кожним з них? Вже було згадано, що в очах літописця, життя Данила творило своєрідне одне ціле з історією Галицько-Волинської держави, Данило, „свій”, „добрий” князь, ставав немов символом галицько-волинської державности. Успіхи Данила були рівночасно успіхами ідей його батька, Романа Великого, успіхами на шляху будування Галицько-Волинської держави. Неуспіхи Данила — це не невдачі персонального характеру, вони — невдачі в процесі збирання спадщини великого Романа. Та інтимна пов'язаність галицько-волинської державної ідеї з династією говорить понад усякий сумнів, що рушійна сила в історії Галицько-Волинської держави — це династія волинських Мономаховичів, головню в особах кращих її представників, Романа й Данила.

На кого опиралися Роман і Данило з Васильком у їхній завзятій боротьбі за створення окремого державного організму на південному заході старої Русі? Ми знаємо, що Роман перейшов в історію як погромник боярства, а оборонець „середнього стану”, якщо можна вжити цього терміну для відносин 13. століття, міщан, взагалі ремісників то купців, тих основних верств міського населення. Два покоління після смерті Романа володимирці пам'ятали про його ролю оборонця „від усіх обид”. Ті самі прикмети перенесла спершу традиція, відтак і конкретна політична дійсність, на Данила і, розуміється, Василька. Літопис нераз згадує, що „галичани” (тут галичани — це символ міського, а може й сільського населення Галичини) хотіли Данила; це добре розуміли і настроєні проти Данила бояри, які в очі казали князеві Мстиславові Удалому, що коли б він передав Галич Данилові, то він уже остане навіки в Данилових руках. Пашуто звернув увагу на те, що селянське на-

селення вже а пріорі мусіло бути союзником Данила в боротьбі за Галичину, воно з природи речі було наставлене проти боярства, з його очевидним нахилом — перемінятися в земельну аристократію, влучно підміченим проф. Томашівським. Селянство давало Данилові людський матеріал на його безупинні й коштовні війни з внутрішніми й зовнішніми ворогами. До того, Данило ввійшов в історію як король-будівничий, що побудував цілий ряд міст. Населення zagrożених татарами земель рікою плило на захід, отже людський матеріал був у Данила тут же, під рукою. Літописець так описував це: „Люди йшли день-у-день, ремісники, майстри всякі, що втікали від татар, сідельники, лучники, сагайдачники, ковалі заліза, міді і срібла, і було життя, і наповнилися двори довкола города, поля і села”.

Волинське боярство було виховане в політичній школі волинських Мономаховичів, задивлених у золотoverхий Київ, які зуміли втягнути в свої політичні й воєнні виступи політично активний прошарок Волинської землі. При тому, що знаємо сьогодні про такі постаті нашої історії, як: Ізяслав волинсько-київський або Мстислав, є ясним, що за життя й під проводом таких визначних індивідуальностей на Волині просто не було місця на таку групу серед населення, яка могла б бути серйозним конкурентом княжої влади при кермі державою. Характеристичне, що волинська аристократія, назагал, не піддержувала відосередних змагань окремих волинських князків: пор. хочби неохоту лучан боронити справи князя Ярослава Інгваровича в 1227. р. Великокняжа влада, видно, давала їй кращі можливості війсьвої та політичної кар'єри, ніж провінційні двори дрібних (белзьких, луцьких, пересопницьких, тощо) князів.

Інакше було в Галичині. Є підстави думати, що давня княжа дружина, яка скоро перемінялася в земельну аристократію, була союзником галицьких князів у їхньому намаганні заволодіти багатством галицьких міст, що багатіли з транзитної торгівлі та експорту соли. Раз ставши основою

сили княжої влади, галицька аристократія пішла крок далше, і вже за Ярослава Осьмомисла стала чинником, часто незалежним від князя, а часом чинником, від якого сам князь залежав... Для прикладу можна б навести хочби контроль галицьких боярів над приватним життям Ярослава Осьмомисла. Це виростання галицького боярства понад голову князеві могло мати лиш один наслідок — зближення між князем та містом, як політично-економічною силою. На жаль, з наявних джерел знаємо тільки, що надобре зайнявся справою союзу між містом і княжою владою тільки сам Данило, але про його конкретні політичні потягнення в тому напрямі не знаємо нічого.

Треба звернути увагу, що з відданих Данилові (чи, краще, Романовичам) державних мужів, воеводи Вячеслав Товстий та Мирослав служили ще Романові і були, без сумніву, волиняками. Дворецький Андрій, стольник Яків Маркович, печатник Кирило, певно, також були волиняками; на це вказують хочби їхні позиції при дворі Данила. З вірних Данилові галичан поіменно знаємо мало кого (але між ними маємо галицького, — міського — сотського Микулу), та зате маємо багато даних про підтримку, яку Данило мав від широких мас галицького населення, що кричало: „Ми вірні Богові й тобі”, виставляло полки смердів-піщців для Данилової армії, конспірувало з Данилом, повідомляючи його, коли зможе захопити Галич, якщо тільки піде „борзо.”

Вороги Данила, — галицькі магнати, з яких вибиваються понад інших Володислав Кормильчич, Судислав, Доброслав Суддич, Григорій Василевич. Вони багаті, політично вироблені, меткі, але, там, де в гру входять особисті та станові інтереси, безпринципові. На свій спосіб, вони й патріоти, а вже ніяк не просто руїники своєї державності, якими їх часто бачить українське суспільство. Вони, перш усього, носії політичної концепції, ворожої сильній великокняжій владі. Вони ночами не сплять, журачись, де знайти відповідного руського князя, щоб оформити назовні керману

ними Галичину. Спершу їх увагу приковують Ігоровичі, потім — Мстислав Удатний, Михайло Всеволодович, врешті — Ростислав Михайлович, не рахуючи тузина дрібніших. Угорщина притягає їх, як рай для аристократії взагалі, не просто, як добра нагода продати свою батьківщину.

1222. року угорські магнати вимусили від знаного нам уже Андрія II. тзв. Золоту Булю, якою шляхта й духовенство звільнювалися від податків, яким надавалося необмежене право володіння посіlostями, гварантувалося деякі особисті свободи та право збиратися раз на рік, щоб особисто подавати скарги королеві*).

Зате Польща була зправила підозріла галицьким боярам (не все можна сказати те саме про волинських князів), що слушно відмітив недавно д-р М. Антонович. Треба підкреслити, що саме від польського князя пішла ініціатива панувати над Галичиною через залежного руського князя, а не безпосередньо, як спершу хотіли мадяри. Мабуть, полякам краще було видно, чого Галичині треба . . .

Не можна переочити факту, що галицька церковна верхівка була також вороже наставлена до Данила. Тому рух галицьких боярів мав, сказати б, церковну підбудову. Конфлікт Данила з галицькими єпископами прибрав був дуже різкі форми: перемиського владика Данилові люди удусили, галицький, як було сказано, втік на Угорщину.

Все вище сказане — ніяк не апологія галицького боярства, але спроба поставити в належній перспективі не тільки приємні нам події, але й ті, що йшли не по лінії українського державотворчого процесу в 13. столітті.

На цьому можна й скінчити наш огляд Данилової діяльності. Від Костомарова у нас пішла традиція закінчувати

*)Ще недавно в укр. історіографії висловлювалися думки (Томашівський), що Золота Буля була на ті часи вершком політичного розуму, зав'язком угорського парламентаризму. Коли ми в наших часах розцінюємо Золоту Булю так високо (зрештою, односторонно), чому ж тоді ганити наших предків за те, що думали подібно 700 літ тому назад?

такі огляди „загальною характеристикою”. Та наведені тут факти більш промовисті за якунебудь характеристику. Вистарчить пригадати, в яких умовах починалося Данилове панування чи взагалі політична кар’єра, в 1205. р., і куди Данило зайшов нп. у 1253. році, році Данилової коронації, щоб бачити, хто був Данило.

V.

ВОЛИНСЬКО-ГАЛИЦЬКА МОНАРХІЯ

ЧАСТИНА ДРУГА

Насліддя Данила

Ми доволі детально розглянули обставини, серед яких творилася Галицько-Волинська держава в 1-шій половині 13. в. Серед тих обставин міродайними виявився: пересув головної маси українського населення на захід, можливо, й на північ, як прямий наслідок агресії степових кочовиків і пересуву торговельних шляхів. Це спонукує князів і взагалі політично діючий елемент розглянутися за кращою системою політичної організації країни, ніж дотеперішня удільна система, яка полягала на рівновазі сил між поодинокими землями і змаганні до збереження статус кво. Як перші, непевні ще спроби, появляються льокальні „понадудільні” об’єднання такого типу, як Ізяславова ліга в 1150. рр. або союз трьох Мстиславів та половецького хана Котяна в 1220. рр. Змагання до об’єднання більших просторів у якое політичне ціле зустрічало зрозуміння й співпрацю в тих верствах населення, яким воно було корисне, — тобто, міщанству (купецтву, продуцентам), у першу чергу. На західноукраїнських землях ідея об’єднання в одну державну територію мала давні традиції. Тут зокрема яскраво проявилася об’єднуюча роля місцевої династії, що, в оперті на доосередне наставлення галицького й волинського населення, створює велику, майже всеукраїнську державу, з осередком у Володимирі й Галичі, і з периферією, що в різні

часи сягала від Литви по Чернігів і від Дунаю по Брянськ. В обличчі татарської загрози держава Романових наслідників не тільки встигла успішно сконсолідуватися, але час-до-часу переходила до протинаступу, більше чи менше успішного. Тому треба тепер подивитися, що сталося з спадщиною Данила в останній третині 13. століття.

Перші дві третини 13. століття можна без вагання назвати добою Данила Романовича, короля руського (ми, власне, не знаємо, як титулувався Данило по коронації, але в політичній та ідеологічній дійсності 13. ст. це був одинокий можливий титул). Все, що діялося в тому часі, чи то на українських землях безпосередньо, чи те, що було викликане натиском української державности на сусідні землі, зв'язане нерозривно з ім'ям Данила. Василько, вірний співробітник та однодумець свого брата, можливо, в інших умовах також проявив би прикмети, які були характеристичні для Данила; та йому прийшлося оставити в тіні майже все життя, бути помічником, а не провідником. По різниці між представниками другого покоління Романовичів, Левом Даниловичем галицьким та Володимиром Васильковичем володимирським, бачимо, що в спілці Данила з Васильком, останньому пасивна роля дісталася по праву й вона його вдоволяла. Володимир Василькович — це був святець, книголюб, тяжко хора людина, під час коли Лев Данилович глядить на нас з сторінок літопису, як людина велетенської енергії, великих амбіцій та непересічних пристрастей. Після смерті Данила Галицько-Волинська держава знайшлася під колегіяльною управою Романовичів. У тій системі почесний провід та старшинство припало Василькові Романовичу, як князеві волинському, „отцеві й годподинові” для менших князів. Даниловичі сиділи в Галичині й Холмщині; Лев у Перемишлі, Галичі й, по смерті Шварна Даниловича, в Холмі, Шварно в Холмі й Белзі, Мстислав у Теребовлі, а відтак, може, в Луцьку (Левкович). Володимир Василькович спершу сидів разом з батьком у

Володимирі, а по смерті останнього сам зайняв Володимир; можливо, що тоді Луцьк перейшов до Мстислава. Ще треба додати, що Шварно Данилович, одружений з дочкою Мендовга (від 1251. р. короля литовського), засів у Чорній Русі, як колись брат його Роман, тоді вже небіжчик, в ролі співрегента, разом з Войшелком, сином Мендовга. По смерті Мендовга (1263. р.) Литва стала тереном братовбивчих воєн, з яких переможцем вийшов саме Войшелк, православний і культурно зовсім порушений. Базою його сили і перемоги були руські війська Новгородеччини, Пинська та його шурина Шварна. Треба звернути увагу, що по перемозі Войшелк надав Шварнові ті самі землі, якими колись володів Роман Данилович, брат Шварнів.

Пашуто в своїх „Очерках” старається провести думку, що „великим князем” (хоч у Галичині не було такого титулу) галицько-волинським по смерті Данила став саме Шварно. Пашуто обґрунтовує той свій погляд тим, що Шварнові, мовляв, дісталися найобширніші володіння. Та Галич зарахований Пашутом до володінь Шварна зовсім помилково. Шварно був молодшим Даниловичем і таке висунення його на чоло численної сім’ї перечило б усьому, що знаємо з інших джерел про відношення в середині дому Романовичів. Та не може бути сумніву, що Данило своїм наступником вважав саме Лева. Саме названня нового (побудованого в 1252-3. рр.) галицького міста, що мало бути підпорою княжої влади в розмірно недавно приєднаній Галичині, ім’ям старшого сина Данила вказує, як він сам дивився на справу свого наслідства.

Литовські справи

Войшелк покняжив у Литві до 1267. р., а тоді пішов у монастир. Одначе передше, полагодив справу свого наслідства на Литві так, що передав свою державу дотеперішньому співволодареві Шварнові, своєму шуринові, здавна зангажованому в литовських справах. Тим викликав велике

невдоволення Лева, а можна гадати, що й Василька. Можливо, що серед решти Романовичів запанував неспокій ізза несподіваного зросту сил Шварна. Рівновага між поодинокими членами роду була виразно порушена. Літописець твердить, що лютий на Войшелка був сам Лев, з заздрости, що він віддав Литву Шварнові, а не Левові. Та про претенсії Лева на Литву в тому часі не знаємо нічого, і Лев не мав жадного відношення до тієї країни. Шварно все таки був зятем Мендовга і згідно з звичаєвим правом уважався членом династії (Станкевіч). З тексту літопису виходить, що Василько потику підтримував Лева: він загарантував Войшелкові безпеку, коли Лев запросив його й Василька на спільну зустріч. Які побоювання мав сам Войшелк, годі сказати, але чомусь уже Василько вважав потрібним його запевнити, щоб він не боявся нічого. До зустрічі дійшло на Васильковій же території, Володимирі, в домі місцевого богача, німця Мархолта. Василько побув на гостині та поїхав, а Лев тоді вбив Войшелка... Це й була найважлива подія за старшинства Василька.

Шварно остав на Литві до самої смерті в 1269. р., а відтак Литва перейшла в руки кн. Тройдена, ворога волинських князів, але зате, хоч якийсь час, Левового союзника.

Політичних наслідків Шварнове панування на Литві не мало. По його смерті Галицько-Волинська держава ніколи вже не відзискала подібного впливу на Литву. Але сам цей факт панування руського князя на Литві в шістдесятих роках 13. ст. дуже характеристичний. Він вказує, як далеко зайшов у сусідні землі український напір на північ, та рівночасно підкреслює, яку вагу мав цей північний відтинок у тогочасній українській політиці. Коли побачимо, що сто літ після описуваних подій **литовські** князі сидітимуть на **українських** столах, можемо згадати, що, беручи справу історично й ідеологічно, співжиття українського, білоруського та литовського населення в одній спільній державі, це радше українська ідея, ніж яка інша, до того, вона на

сто літ старша від тзв. Ягайлонської ідеї — організувати народи між Чорним та Балтійським морем під польським проводом. По смерті Шварна період переваги Галицько-Волинської держави над Литвою тривав ще довго, але ніколи вже ця перевага не прибирала подібних політичних форм. Ще син Василька володимирського, Володимир, відібрав був від литовців Турійськ, а наслідникові Володимира, Мстиславові самі литовці передали Волковийськ, щоб лиш держав з ними мир.

Лев Данилович

Коли Василько помер 1270. р., Лев став безсумнівним головою роду Романовичів, найсильнішим князем у західній Україні. Окрім Галичини йому дісталися всі волості брата Шварна, т. є Холмщина, Белз, Дорогичин, аж по Чорну Русь. Володимир Василькович сидів у своєму Володимирі на Волині, Мстислав Данилович — у Луцьку або Тереховлі. Син Лева Юрій володів під рукою батька Шварновим уділом, дещо ж пізніше — лиш північною його частиною. Лев мусів бути дійсно тяжкою до співжиття людиною, бо доходило до конфліктів і між ним, і сином його, Юрієм, пізнішим королем Юрієм I.

Лев не ладив з своїми собратами і ще за життя Василька займав доволі відокремлене положення серед Романовичів. Як причину тому, звичайно, подають особисті прикмети цього князя, та ледве, чи це вияснить усе. Глибокий синтетик української історії, проф. Томашівський, характеризував Лева так: „Його енергія була злучена з пристрасною вдачею, лицарськість з нахилом до наживи, політична амбіція переходила в безоглядність”. Далекі краще шукати причин ворожнечі між князями (зокрема помітної в випадку Володимира Васильковича) в відмінних політичних ситуаціях галицького та волинського князів.

Галичина була положена на грані двох світів, середньоєвропейського і степового, татаро-монгольського, і ніяк

не могла легковажити такого свого геополітичного положення. Лев, по суті, чисто галицький князь, він безпосередній сусід татарів. Щодо Волині, то вона була відгороджена від степу в першу чергу Галичиною, до того ще й Київщиною та Пороссям. Володимир Василькович був людиною принципу, татарам в основі ворожою, правдивим переємником ідеї Данила, ідеї боротьби з татарами, коли не в сфері мілітарній, то бодай ідеологічній. Він не міг зрозуміти Лева, що не тільки годився з присутністю татарів у чорноморських стінах, але й не стидався користати з їх допомоги чи співпраці, коли це йому видавалося вигідним. Літописець не раз згадував, що Лев „радо пішов з татарами”. І так, знаємо, що Лев напускав татарів на Литву (1277), Угорщину (1285) і Польщу (1286). Ціллю останнього литовського походу було викинути литовського князя Тройдена з того самого Дорогичина, з якого 40 літ тому Данило викидав хрестоносців. На Литву вибралася ціла громада князів: галицько-волинські, сіверські, турово-пинські, смоленські. Цікаво, що в очах татарів, до яких звертався по допомогу Лев, Смоленськ належав саме до південно-західньої групи князівств. Та ми не маємо сьогодні жадних даних добачати якийсь тісніший зв'язок між Смоленськом і Галицько-Волинською державою, хоч Пашуто ніби додає якусь співзалежність.

Територіяльні проблеми Галицько-Волинської держави

Краще зате мається справа з відношенням до сіверських князів. Ми бачили, у раних 1260. рр., що Васильковичі, Володимир і Ольга, подружуються з чернігівсько-брянськими Ольговичами, донедавна (пор. Михайла Всеволодовича й Данила) непримиримими ворогами. Очевидно, тут ролю грав не сентимент, а політичні калькуляції. Натиск з степу, з боку татарів, зустрічався саме в тому часі з новою хвилею литовських нападів з півночі. Українські землі, що находилися між литовським молотом та татарським ковалом, силою

свого географічного положення та політичних обставин мусіли об'єднатися в одне ціле. Це не була якась сцентралізована політична організація, але це був перший крок до її створення, — заключення системи союзів, скріплених традиційною гарантією, — подружжям дітей договірних сторін, українських князів на просторі від Бугу по Десну.

Розглядаючи інші територіяльні проблеми Галицько-Волинської держави часів Лева, можемо дійти до цікавих висновків, що примусять нас перш усього відмовитися від погляду, дотепер загально прийнятого українськими істориками, буцім то Галицько-Волинська держава була територіяльно зовсім обмеженим організмом, що на сході не сягала ріки Горині (Грушевський, останнім часом — Холмський). Щодо південних земель Галицького князівства, ми нічого не чуємо про Пониззя після 1240. р., коли в Бакоті, столиці Понизззя, засів татарський баскак поруч княжого воеводи. Я згадував уже, що факт осадження баскака в якійсь території не означав відділення її від політичного матірнього пня, лиш тягнув за собою важкі фінансові консе-квенції. Тому з подій 1240. рр. у Бакоті можна зробити лиш один висновок, а саме, що татари брали звіттам дань, користуючись при тому власним апаратом, але не більше. Додати треба, що 1916. р. проф. О. Гурка видав опис східньої Європи якогось домініканина, написаний десь 1308. р. В ньому все ще говориться про безпосереднє сусідство Руси над Дунаєм з Болгарією. Знов ще інше західне джерело, „Книга знання всіх країв”, есп. географія половини 14. ст., знає, що на півдні „королівство Львів” сягало аж по Романію. Здогадуюся, що це Балканський півострів, названий політичною назвою, звичайною в західній Європі для означення Візантії.

З наших власних джерел до пізньої історії Понизззя треба звернути увагу на існування воеводи, і то, як видно з тексту, в якому він згаданий, не якогобудь, на ім'я Дунай, у князя Володимира Васильковича. Можна здогадуватися,

що він походив саме з території Пониззя. В князя Юрія II. (1323 - 40) були воеводи Єлизар Молданович та Борис Кра-тул, яких вважають волохами на основі аналізу їх прізвищ. Дуже скоро після того бачимо Пониззя зайняте волохами, і може ті Молда/ва/нович і Кратул саме були вельможами з Пониззя. Щодо першого з них, треба звернути увагу на Імора, сина Молдая, що виступає в 1280. рр. Ім'я Імор було поширене в Галичині того часу. Тому можливо, що бояри з Пониззя служили в українських князів увесь цей час, від 1270. рр. по 1340. р. Дуже сумнівне, чи татарські кочовища на Пониззі могли переходити поза північну межу басарабських степів. В кожному разі, від 14. по 18. століття саме ці степи були осідком татарської орди, — Буджацької, що не проявляла можливостей експансії на північ, бо ті терени татарів не цікавили. Коли мармароський воевода Богдан збунтувавшись проти свого пана, угорського короля, перейшов на український бік Карпат і заснував Молдавське господарство на території північного Пониззя, татарів він там не застав. Навпаки, молдавський хронікар Даскал писав, що там жив лиш русин Єцко, пасічник, очевидно символ місцевого руського населення, що жило з промислів, як уходники на південних українських степах. Це сталося коло 1350. р. і та вістка, хоч в легендарній формі, добре доповняє дані „Книги Знання”, що говорить про приналежність Пониззя до Галицько-Волинської держави. Недаром Молдавія називалася „Русовлахія” в візантійській церковній термінології, а в руському джерелі 14. ст. (Імена всім городам руським, далеким і близьким) згадано, як „руські”, такі міста: Білгород над устям Дністра, Яси, Хотин — усі на території Молдавії, колишнього Пониззя.

Вищесказаного, мабуть, доволі, щоб погодитися, що Пониззя, може, за винятком його південносхідньої частини, мусіло бути складовою частиною Лівової держави. Тепер перейдемо даліше на схід, на територію татарських людей та болохівських князів.

Ми покинули ті околиці в 1250. рр., коли Данило нещадно погромив нельояльні міста на своєму східньому пограниччі і, згідно з літописцем, болохівці, чернятинці та білолобережці піддалися йому. Від того часу не чути про жадну опозицію в тих сторонах. Зате літопис занотує в числі Левових бояр Семена Дядьковича. Це прізвище можна зв'язувати з городом Дядьковом, важним центром болохівців, над горішним Богом. Коли Семен, місцевий боярин, служив Левові, легко допустити, що ціла та земля, яка недавно була базою зломаної нещадно Данилом опозиції, була залежна від галицького князя.

Відносини на Київщині

Дальше на схід маємо Поросся і Київщину. Я згадував уже вище, що на Пороссі, залежному колись від Романа Великого (1190. рр.) та Данила (1230. рр.), сидів власний князь Юрій, чи це не в Юрієві пороському, де ще в 1260. рр. бачимо єпископа. Ми не знаємо, якого походження були ті пороські князі, але знаємо, що вони були залежні від волинських князів. (Павлищев, Грушевський). З подій 1280. рр., про які ще буде мова, знаємо, що Мстислав Данилович вживав послуг того Юрія пороського для переговорів з татарами, отже не можна погодитися з Грушевським, що добачав у ньому безземельного князя, прогнаного татарами з своєї волости, бо в такому разі він ніколи не надавався б до ведення переговорів з тими татарами. Літопис виразно говорить, що князівство Мстислава Даниловича (границі якого описує з нагоди перебрання ним князівства Володимирського) сягало „туди по татари, а сюди по ляхи й Литву”. Якщо погодитися з Грушевським, що тут під татарами треба розуміти безпосередньо від татарів залежні землі, з Києвом включно, то якже з тим погодити вістку Карпіні, що такі землі починалися щойно в Каневі? Тяжко сумніватися в тому, що тут літописець мав на увазі татарські кочовища на південь від Поросся, а землі на північ та на захід від них були частиною волости Мстислава.

Остає ще висвітлити справу Київщини. Про приналежність Києва до Данилової держави, князівства - королівства, говорив я вже вище; окрім дуже зрештою непевної згадки про Андрія Ярославича при дворі Лева, ми не диспонуємо жадними вказівками про долю Києва в ті часи. Записка Стрийковського 16. ст. про те, що Київ належав до Лева, непевна вже тому, як слушно каже Грушевський, що вона нічого не говорить про форми тієї залежності*). Існує тільки одна, та й то непряма, вказівка про політичну приналежність Київщини в другій половині 13. століття. Чернігівські Ольговичі були в тому часі в тісних взаєминах з волинськими князями, але до них Київ не належав. Літопис виразно зве їх „задніпрянськими” князями. Зате в сусідньому Пороссі був свій князь. Було б дуже дивно, якби в провінційних пороських городках сиділи князі, але не було їх у тому самому часі в поблизькому Києві. Отже, існування пороських князів є немов би аксіоматичним потвердженням існування князів київських, хоч про них у нас нема жадних джерельних даних.

Татарська зверхність

Щоб закінчити огляд східньої проблематики Левової держави (бо вплив його на решту українського князівства того часу був такий великий, що можемо сміло говорити про Левову державу), треба сказати, що татари самі все підкреслили у своїх зносинах з Левом, що вони радше сильні опікуни, ніж зверхники галицького князя. Нема сумніву, що та „опіка” була коштвна і прикра, але таке становище татарів — дуже вимовне. Татарський хан Ногай, що сам виломився був з-під впливу Золотої Орди, наприклад, звертався до Лева так: „Ви все мені жалуетеся на Литву,

*)Ця традиція перейшла й до пізнішої української історіографії і, наприклад, „Історія Русів” називає Лева Даниловича „князем київським”. На цю обставину звернув мою увагу проф. О. Оглоблин, за що йому щира дяка.

тому посилаю там військо... Підіть з ним на своїх ворогів". На Україні ми не знаходимо жадних доказів такої залежності від татар, яка відчувалася і добре відбилася в джерелах — у Суздальщині. Ми не маємо взагалі доброго образу, в який спосіб висловлювалася залежність галицько-волинських князів від татарів. Російські дослідники, і то як радянські, так еміграційні, зазначають якось так ніби від нехочу, що відносини на Україні мусіли бути такі самі, як у Московщині, що українські князі були зобов'язані давати військо на татарські походи, а ханські баскаки збирали татарам данину, і т. д. Та дивно тоді, чому сучасні джерела, чи то українські, чи то чужинні, не згадують нпр. про існування баскаків. Це була така інституція, що просто самим своїм існуванням змушувала б до згадки про себе в джерельних матеріялах. Є вправді дані про те, що якусь данину „татарщину" західньоукраїнські землі платили татарам. Але щодо нпр. спільних з татарами походів, то війни з Литвою, Польщею, Угорщиною українські князі провадили віками і вони були частиною історичної й політичної свідомости українського суспільства. Не знаємо нічого про те, щоб українські війська брали участь у походах, не вигідних собі, — а московські князі, наприклад, часом були зневолені ходити й на Кавказ... Щодо данини, яку платили українські князі, варто пригадати, що Марко Польо (італійський подорожник 13. ст.) знав, що ті руські князі, яких волості граничили з волохами, — читай галицькі, — платили дуже мало. З інших вказівок на правне положення українських князівств того часу треба звернути увагу на такий важний факт, як вільне дідичення земель в родинях князів, без просьб, інтриг і славнозвісних ярликів — ханських патентів на княження. Тільки раз, у часі смерти Володимира Васильковича, татарський чинник виступає в ролі гаранта спадкового порядку, але тут татарська гарантія не накинена з гори, а її жадає сам руський князь, щоб оминути інтервенції з боку також руського князя, Лева.

Зібравши все це разом, ми можемо сказати, що Голубець і Крип'якевич мали повне право так писати про українсько-татарські взаємини: „В цілому татарська неволя була радше союзом і не сягала глибоко в умови українського життя та політики”. Спеціаліст-дослідник епохи, проф. Мирон Кордуба, ще в 1938. р. висловив думку, що не зважаючи на татарське сусідство, в 13. столітті положення Галицько-Волинської держави на сході Європи було панівне, і факти добре підтверджують слушність такої думки.

Західня політика

Західня політика Лева була незвичайно активна. Під багатьма оглядами вона була продовженням політичних принципів Данила, що вмішувався в польські, чеські, угорські й австрійські справи. Політика Лева супроти Польщі була активніша, ніж Данилова. Спершу Лев помагав Болеславу Соромливому проти Генриха шлезького. Болеслав, великий нездара, просидів у різних умовах й з перервами на краківському столі від 1227 до 1279. р. Ми вже зустрічалися з ним, як доволі пасивним помічником Ростислава Михайловича проти Левового ж батька, — Данила. Суть союзу Лева з Болеславом лежала в тому, що Болеслав протривав спробам також уже нам знаного Премислава чеського — заволодіти Малопольщею. Союзником Премислава являвся Генрих шлезький (вратиславський - бреславський, — як називає його наш літописець). У відомій боротьбі чеського Премислава - Отокара з Рудольфом Габсбургським Лев був по стороні Рудольфа, проти чеського короля. Конфлікт Лева з Чехією сягав 1270. року, коли в війні угорського Степана V. з чеським Премиславом, Лев, Мстислав і Володимир Василькович виступали, не знаємо, наскільки активно, по стороні Степана V. Не слід забувати, що Лев був мужем угорської королівни Констанції. Вісью Левої західньої політики були не угорські, як за Данила, але польські, власне кажучи, — малопольські, справи. Опозиція

до Чехії пояснюється Левовою неохотою допустити ще більше конкурентів до розгрівок довкола краківського стола. Коли нещасливе правління Болеслава Соромливого, залежного в багато дечому від Лева, скінчилося з смертю останнього в 1279. р., Лев сам виступив в ролі претендента на краківський престіл. Він ходив з татарами на Краків, та похід цей не приніс йому жадних успіхів, а до того, вертаючись, татари страшно поруйнували Галичину й Волинь. Краківські пани воліли своїм князем мати Лешка Чорного, до речі, одруженого з дочкою добре нам знаного Ростислава Михайловича. Війна з Лешком закінчилася невдачею Лева, але сам Лешко скоро потім помер (1288. р.). Тоді Лев зачав піддержувати вигідного собі претендента на краківський трон, Болеслава Земовітовича, але також без більших успіхів.

Після битви на Моравському полі 26. серпня 1278. р., у якій Левів союзник Рудольф Габсбург на голову побив Премислава чеського, дійшло до зближення між Левом і новим чеським королем, Вацлавом II., як ми бачили, сином Кунгути Ростиславни. Видно, Лев розраховував на інтервенцію Чехії в малопольських справах. Дійсно, коли в 1293. р. чеські впливи в Кракові зростали, Юрій Львович захопив для Галицько-Волинської держави Люблин, що від тоді належав до неї бодай до смерти Лева.

Ми знаємо, що Лев особисто зустрічався з Вацлавом у 1289. та 1299. роках. Та як усе й усюди, чехи мали на увазі в Польщі свої власні інтереси. В Кракові існувала сильна про-чеська партія, яка хотіла бачити не лиш краківським князем, але й польським королем — члена чеського пануючого дому. 1300. р. син Вацлава II., також Вацлав, дійсно коронувався в Кракові на польського короля. Це не було до вподоби Левові, що не бажав собі консолідації відносин у Малопольщі, і він одружив свого сина Юрія з сестрою представника польської національної партії, Володислава Локетка, батька Казимира Великого, що то захопив собі

Галичину яких 50 літ після описуваних тут подій (1349. р.). Треба зазначити, що це було друге подружжя Юрія: перше відбулося 1282. р. з дочкою Ярослава тверського. Цікаво, чому Лев вважав вигідним посвоячитися в тому часі саме з тверським князем, але та справа ще не просліджена в науці.

Щодо Угорщини, то відносини Лева до угорських королів були, назагал, приязні. Про Степана V. й Лева ми вже говорили. Володислав IV. (1272 - 90) був союзником Рудольфа Габсбурга й Лева в боротьбі з Премиславом-Отокарком чеським, продовжуючи стару традицію мадярської політики. Лиш у 1285. році відбувся татарський похід на Угорщину (м. ін. катастрофально невдачний), в якому Лев брав участь. Але Лев завернувся від Карпат, бо поляки напали були на Галичину. Грушевський та пізніші дослідники добачали зміну відносин Лева й Угорщини десь уже при кінці 1270. або на початку 1280. рр. і гадали, що тоді Лев поробив був поважні територіяльні здобутки на угорській стороні Карпат. Новіші досліди вказують, що Лев переходив угорську границю лиш раз, у 1299. рр., вмішуючись у боротьбу угорського короля з непокірними аристократами. Згадки про Левових урядників на Закарпатті вказують, що він мав там надання від тестя (Петров).

Щодо внутрішнього стану Галицько-Волинської держави, треба мати на увазі, що за Лева далеко до тої гармонії між галицьким й волинським князем, яка вважалася самозрозумілою в першому поколінні Романовичів, між Васильком та Данилом.

Володимир Василькович

Вже було сказано вище, що на володимирському дворі заступали думку про обов'язок боротьби з татарами в дусі ідеалів Данила. Володимир Василькович, що вступив на володимирський престіл у 1270. році, по смерті батька, зробив свою столицю осередком глибокого культурного

руху. Ми мало знаємо про його ідеологічні основи, зате краще знаємо, як він проявлявся назовні (освіта, мистецтво, будова церков, переписування книг). Але часоно Володимир Василькович стоїть уже близько (помер 1289. р.) таких явищ, як намагання кн. Юрія Львовича (а може ще й самого Лева) роздобути своїй державі власного митрополита (що й сталося, 1303. р.), змагань зубожілого Києва відновити власну митрополію (рр. 1352-4), буйного культурного руху в Сербії та Новгороді. Можливо, що Волинь була тоді помостом між тими двома слов'янськими землями. Все це вказує, що в Володимирі треба вбачати не недалогого святошу (Володимир був важко хорий на рака долішньої шочи, а окрім того хромав на ногу), але представника певних інтелектуальних кругів, що шукали виходу з ситуації, в яку ставило Україну близьке сусідство з татарами. Не знаємо, на жаль, нічого про наставлення Володимира до католицького світу (зате відомо, що Володимира дуже шанували жиди), ані, чи мав він які конкретні політичні пляни в положенні, серед якого жив.

Амбіцією Володимира було перешкодити тому, щоб по його смерті Волинь перейшла в руки нелюбого Володимирові Лева. Для того прийшлося пожертвувати принципами: на гарантів свого завіщання Володимир вибрав... зненавиджених татарів. Своїй вдові він записав Кобринь з волостю, а ціле князівство надав Мстислаові Даниловичеві, до того часу, можливо, князеві луцькому. Мстислав був мало замітною постаттю, сидів у провінційному князівстві й нічим особливим не визначався. Очевидно, що по об'єднанні цілої Волині в Мстислаових руках його престиж відразу зріс. Литовці самі запропонували йому Волковийск, щоб забезпечитися миром від півдня. Князь мазовецький Конрад Земовітович спеціально просив умираючого Володимира, щоб його наслідник Мстислав надалі мав у своїй опіці Мазовецьке князівство.

Заслугою Пашута є виявлення даних, які вказують, що Мстислав Данилович, до 1289. р. прихильник Володимира Васильковича, змінив орієнтацію після об'єднання Волині в своїх руках і ступив на шлях співпраці з Левом, признаючи йому провід у політиці держави, як цілості. Таким чином, можна сказати, що по 1289. р. Галицько-Волинська держава була сконсолідована кріпше, ніж колинебудь по смерті Данила. Левів син Юрій одідичив по батькові сильне, об'єднане князівство.

Галицько-Волинський літопис закінчується оповіданням про пинсько-турівські справи під 1292. роком. Про династичні зміни в Пинську та Степані на Поліссі пишеться в такому тоні, що видно, що Турово-Пинське князівство в ті часи було певною сферою впливів галицько-волинського князя. Це, зрештою, видно і з того, що коли 1303. року організувалась Галицька митрополія, то турівське єпископство ввійшло в її склад.

Мстислав Данилович мав при кінці 13. століття вже дорослого сина Данила. Коли помер Мстислав, невідомо, і не відомо, чи його син перебрав по ньому Володимир і Волинське князівство. Але природним є припускати, що так саме й сталося, а недавні досліді проф. Андрусяка виявили, що нащадкам Мстислава прийшлося ще грати важну роль в українській історії.

Галицько-Волинська держава під кінець 13. ст.

Так при кінці 13. століття ми бачимо Галицько-Волинську державу сильнішою, ніж колинебудь, важним чинником європейської політики, що вмішується успішно в польські, угорські, чеські справи, є бажаним союзником Габсбургів. Великокняжа влада в Галичині сильна, нікому й на думку не впадає повторити події першої половини 13. ст., де галицькі бояри намагалися „тримати владу в своїх руках”, як каже літописець.

Коли Галицько-Волинський літопис змальовує князя Лева — в першу чергу як завзятого, здібного, хоч не все успішного вояка („хоробрий, кріпкий на війни, немало відвагу показав у багатьох походах”), то це добре підкреслювало основні моменти Левового панування. Походи такого розміру, як похід на Литву 1277. р., війни з Польщею 1280. рр., безперечно, робили своє для того, щоб здержати західних сусідів від всякої думки про якунебудь експансію на схід. Можна думати, що вся Левова, відносно неворожа татарам політика базувалася на досвіді його батька, короля Данила, що не раз мусів відчувати, що, окрім групки ідеалістів у далекому Римі, українська справа на заході союзників таки не мала.

В другій половині 13. ст., коли саме довелося панувати Левові, Рим далеко вже не мав того політичного значення ані сили, яке він посідав за Данила. Це були часи безпосередньо перед тзв. Авіньйонською неволею папства, коли то папи залежали від французьких королів. Тому, хоч і Лев сам одружений з католичкою Констанцією, дочкою короля Белі угорського, з пам'яттю якої зв'язана будова перших католицьких церков у Галичині, не маємо даних думати, що Лев будьколи розважав відновлення зв'язків з Римом. За дату смерті Лева, більше по традиції, ніж з переконання, приймають рік 1301. Варто порівняти ту державу, яку умираючи покинув Лев, з тою, яку одидичив по братові Василько Романович. Ми бачили, що по смерті Данила відбудована ним держава Романа розпалася формально (хоч не фактично) на купку окремих князівств, дарма, що кожне з них рівнялося розмірам пересічної європейській державі. Серед них Василько займав становище якогось патріархального „першого між рівними”, якщо можна вжити цього клясичного вислову для ілюстрації українських міжкняжих відносин. Ми бачили даліше, що серед українських князів довго не було ідеологічної єдності, тому й не могло бути спільної чи хоч спільно випрацьованої

і переведеної заграничної політики. Каменем преткновенья для наших князів була справа відношення до татарів, і тут саме заіснував різкий поділ на галицьких реалістів та волинських ідеалістів, з яких останні, мабуть, продовжуючи відмиряючого вже й у самій Європі, духа середньовічних хрестоносних походів, бачили в татарах тільки окаянних безбожників. На тому тлі князь Лев виступає як державний муж найвищого гатунку. Нема сумніву, що Лев добре бачив, скільки зла вчинили Україні татари. Літописець відмітив, що після одного, „спільного з „союзними” татарами походів, який незвичайним тягарем відбився на галицькому населенні, Лев наказав почислити, скільки людей погинуло від „безбожних татар”, і начислили їх 12 і пів тисячі. Можемо уявити собі пригнобленого, але не падаючого духом Лева, який важить, з одного боку, спричинений татарами „упуст крови” (вислів проф. Томашівського), і з другого, те сильне становище, яке міг зайняти супроти своїх західних сусідів, співпрацюючи з Золотою Ордою в її зовнішньополітичних та мілітарних потягненнях у середній Європі. Ми можемо прямо бачити, як для вищих інтересів держави він рішається продовжати ту співпрацю. Ми бачимо, що по вокняженні Мстислава Даниловича на Волині, і він приймає Левову політичну лінію. Недавній дослідник волинської історії, д-р Левкович, високо оцінює політичні здібності Мстислава. Пам'ятаючи, скільки клопоту наробили Данилові внутрішні спори, головно галицькі індивідуалісти, конспіратори та інтриганти, ми питаємо себе, що робили за панування Лева ті з них, що пережили Данила чи їхні нащадки. В сучасних джерелах нема ані натяку на якінебудь конфлікти княжої влади з галицькими чи якиминибудь боярами. Видно, що радикальний елемент серед них був уже належно приборканий, а боярська маса проміняла ідеал боротьби за станові права на кар'єри в княжому війську чи адміністрації.

Коли прийняти, що Данило надобре засів у Галичі 1238.

р., побачимо, що сини і внуки Романа Великого володіли Галицько-Волинською державою продовж 63 літ. Зате слі-
дуючі два покоління, внуки та правнуки Данила, панували
в Галичині й на Волині тільки 22 роки, від 1301. по 1323. По
смерті Левових унуків, Андрія і Лева, що мала місце при-
близно 1323. року, в державі панував ще один князь з
мазовецької династії, споріднений з Романовичами через
подружжя, і князь з литовської династії, також спорідне-
ний через подружжя з Романовичами. Тому ті 22 роки, під-
час яких на Україні володіли два останні покоління Романо-
вичів, заслуговують на нашу особливу увагу.

VI.

СУМЕРК І КІНЕЦЬ

Юрій I.

Після смерти Лева 1301. року його наслідником на престолі об'єднаної Галицько-Волинської держави став його син Юрій. В тому часі він був уже зрілим мужчиною, володів поважним політичним і військовим досвідом. Одне й друге набув Юрій під рукою свого батька, для якого часто виконував відповідальні доручення, а з них важніші в війні з Польщею в 1280 рр. та при переході Волині в руки Мстислава Даниловича 1289 р. З інших Романовичів тоді були ще при житті нащадки сина Мстислава Даниловича, Данила Мстиславича, Володимир і якась його сестра (Андрусяк, Баумгартен) та нащадки Романа Даниловича, що то княжив у 1250. рр. на Чорній Русі, з яких джерельно засвідчений князь Василько слонимський, відтак воевода кн. Володимира Васильковича волинського. Не знаємо, коли помер Мстислав Данилович, але й син його, Данило Мстиславич, якому по батькові належалася Волинь, мабуть (за здогадом проф. Андрусяка), помер скоро, лишивши по собі малолітнього сина Володимира. Це мусіло статися в початках панування Юрія Львовича, бо Юрій і в титулярі, і в джерелах виступає, саме як волинський князь. З того видно, що Юрій скористав з нагоди і скоро захопив собі Волинь, в часі неповнолітності волинських Даниловичів. На основі поважних даних проф. Андрусяк приймає, що Даниловичам на прожиток дано Белз. З інших земель Галицько-Волинської держави пинські князі займали двозначну позицію між Волинню та зро-

стаючою в силу Литвою. Але є дані, що дозволяють добачати приналежність і Пинська, і Турова до Галицько-Волинської держави. Не згадуючи про наведений вже факт включення Турівської єпархії в Галицьку митрополію, створену 1303. р. можна згадати дані еспанської „Книги Знання” (середина 14. ст.), згідно з якими Пинськ належав до „королівства Львів”, та німецький документ, де сказано, що волинська границя десь у 1325. р. на півночі йшла близько Городна (Пашкевіч, Кордуба, Мацяк). Мало того, треба змінити загально прийняту в нашій історіографії думку про територіальну обмеженість Галицько-Волинської держави на сході та допустити, що вона обіймала, бодай часом, і Київщину, і деякі землі на Лівобережжі.

Джерельний матеріал, використаний Грушевським і його послідовниками, є такий, що він дозволяє тільки на відтворення головних ліній розвою нашої державности в першій половині 14 ст. Ми вже не диспонуємо до студій доби Юрія і його синів таким матеріалом, який все таки існував для їхніх попередників, зібраний в Галицько-Волинському літописі, найкращому з староукраїнських літописів, що охоплював рр. 1205-1292. Цей літопис урвався після опису подій на Поліссі в 1290 рр., і хоч текстові студії дозволяють припускати, що колись існувало продовження того літопису, воно або пропало в вирі подій або ще не знайдене. Тому джерельний матеріал до обговорюваних тепер часів є зправила або чужого походження або неточно навітлює події тогочасних історичних процесів, бо вони не цікавили авторів тих джерельних матеріалів.

За Юрія Львовича Галицько-Волинська держава займала сильне становище на сході Європи. Можливо, що саме тоді, а не за Лева після 1289 р., вона досягнула була вершок могутности. Докази, що воно було саме так, це те, що Юрій добився від константинопольського патріярха створення власної галицької митрополії і вживання Юрієм королівського титулу. Перше сталося 1303. року, а першим галицьким

митрополитом став Ніфонт. Щодо коронації Юрія, ми не маємо жадних вісток, звідки він прийняв корону і в яких обставинах відбулася коронація. Корону в середньовіччі можна було одержати в різних часах, з Риму або з Константинополя, при чому другий тип коронації був явищем зовсім вийнятковим. На щасливо збереженій королівській печатці Юрія бачимо зображення імпонуючого, бородатого мушину на престолі, з короною на голові та з скипетром у руці. З тої самої печатки довідуємося, що Юрій титулувався королем Руси і князем Володимирії, т. є, Волині. На жаль, доступний джерельний матеріал не зберігає жадних прямих даних про коронацію чи взагалі які небудь зв'язки з Римом. Студент епохи, д-р Мацяк, у своїх новіших поглядах вважає доведеним, що Юрій одержав був свою корону з Риму. Подобиці його міркувань ще не опубліковані, та а пріорі можна допускати, що тодішний папа, Боніфатій III. Каєтані, старався найти союзника в східній Європі проти численних західніх ворогів. Боніфатія називають „останнім середньовічним папою”. Він був дійсно останнім папою, що вірив в універсальний, духовий і світський авторитет папів, називав себе „папою й цезарем”. Він перебував у безупинній боротьбі з західніми національними державами, що саме тоді творилися чи радше, перетворювалися з пережитих уже фєвдальних суспільств. Знаємо мало про подобиці Боніфатієвої східноєвропейської політики, але відомі його змагання до відновлення королівської влади в занархізованій в ту пору Польщі, і вмішування в угорські справи. Коронація Юрія Боніфатієм тому зовсім можлива, але, повторюю, ми сьогодні не маємо жадних ближчих даних про весь комплекс питань, зв'язаних з Юрієвою короною. Знаємо зате, що 1304. р. Юрій Данилович, великий князь московський, виступив з претенсіями на ролю голови всіх „руських” князів. Можливо, що це була московська реакція на якийсь серйозний політичний успіх нашого Юрія, а якщо так, можна б мати в тому хоч

натяк, що коронація Юрія сталася перед 1304. роком. Але не можна теж спускати з ока можливості, що Юрій просто титулувався королем, як суверенний володар. З інших вісток, які зберегла середньовічна історіографія, часто цитуються слова польського історика Длугоша з 15. століття про Юрія, як князя „мудрого, щедрого, для духовенства ласкавого”. В Житті митрополита Галицького, відтак „київського і всея Руси”, Петра Ратенського, говориться про „честь і багатство” держави Юрія Львовича, „Волинської землі”. Це між іншим, посередня вказівка, що за Юрія осередок сили західної України, а через це, України взагалі, лежав саме на Волині. На це вказує і піднесення Волині в титулі Юрія, і те, що столицею його був Володимир, хоч сам Юрій мав і замок-двір у Львові (Курінний). Галич поволі втратив своє значення. Історик Волині, д-р Левкович, так пише про це: „Передовим центром став Холм на Забужжі, що грав чималу роль так для Данила, з огляду на близьке положення до . . . литовських земель, що в їх напрямі стала зростати територіяльна експансія Романовичів після татарської навали. Галич втрачав свій блиск і ставав провінційним містом”.

Не може бути сумніву, що Галич добив напад татарів 1240. року, занепад торговельного шляху вздовж Дністра (бо торгівлю з Візантією унеможливило завоювання останньої хрестоносцями 1204. року) та побудова Львова ок. 1252. р. З упадком Галича, треба думати, підупала й Галичина.

Галицька митрополія

Тому тим більше цікаво, чому саме Галич, а не нп. Володимир став осідком нового галицького митрополита. Могло це статися з двох причин: або треба добачати в тому доказ, що саме Лев, а не Юрій, розпочав заходи довкола створення митрополії, (Лев усе життя був типово галицьким князем) або, що в часі творення митрополії, в Володимирі ще

сидів Данило Мстиславич чи якісь його наслідники. Пашуто звернув увагу, що серед волинських патріотів були намагання добиватися канонізації Володимира Васильковича (його тіло ексгумували і найшли нетлінним, при цьому діялися чуда) і, при винятковому положенні, яке Володимир займав у державі, він був би кращою столицею митрополита, ніж Галич. Таким чином створення митрополії саме в Галичі, має очевидну вимову.

Справа галицької митрополії була незвичайно важна для українського суспільства саме в цьому часі. 1299. року митрополит київський Максим, у доволі неясних обставинах, переїхав до Володимира суздальського, по дорозі затримавшись коротко в нейтральному Брянську, певно, для якихсь переговорів. Брянськ, після татарської навали 1240. р., став новим осередком Лівобережжя, — явище, подібне до пересуву центра західньої України з Галича до Володимира. Відтоді київські митрополити надовго зникли з Києва, а скоро опісля перенеслися з Володимира суздальського до Москви. Ми не знаємо, які були головні спонуки, що довели київських митрополитів до перенесення резиденції далше на північ, у границі московського князівства, але ми бачили, що те саме робили і волинський і чернігівський князі. На основі різних даних можна думати, що головною причиною було провінційне положення Києва, де в тому часі навіть не було свого князя, в пограничній полосі Галицько-Волинської держави. Свою роль мусіло відіграти тут й очевидне „узахіднення” західньоукраїнської культури, що унаочнилося хочби латинським текстом королівської печатки Юрія Львовича, про яку була мова. Це певно було не по нутру митрополитові-грекові. До того, саме в тому часі в Греції дійшло до перемоги православного крила над (нечисленним зрештою) прихильниками заключеної в 1274. р. унії з Римом, у зв'язку з приходом до влади імператора Андроніка II. Палеолога (1282 - 1328). В зах. Україні, навпаки, це був час повної абсорбції уваги сус-

пільства західними, головню польсько-чеськими справами. На такому тлі київський митрополит дійсно міг думати, що Володимир суздальський — краще місце осідку.

Так чи так, переїзд митрополита до Володимира був, безперечно, ударом для престоіу Галицько-Волинської держави, і Юрій відразу, мабуть, поробив заходи, щоб дістати власного митрополита для України. Ті заходи закінчилися висв'яченням Ніфонта в 1303. р. галицьким митрополитом, грамотою імператора Андроніка та патріярха. Нема сумніву, що Юрій хотів мати в себе митрополита для всієї України, але титул київського митрополита залишився таки при митрополитах володимиро-московських. У склад Галицької митрополії ввійшли офіційно лиш епархії: володимирська, перемиська, луцька, турівська і холмська. Є деякі підстави думати, що галицькі митрополити, хоч деякий час, виконували митрополичі функції без патріяршого дозволу в Києві, Чернигові, та Брянську. Такі випадки траплялися й перед тим, у менших розмірах, нп. угровський єпископ Асаф, що сам „скочив” на митрополичий уряд, або митрополит київський в 1240. рр. Петро Акерович, певно посаджений на митрополичому столі князем Михайлом Всеволодовичем (проф. Томашівський).

Справа Київської митрополії цікава ще й тим, що вона мусіла привернути увагу старого вже Лева і Юрія до східних справ Галицько-Волинської держави. Лев давно мусів мати якісь зв'язки на Лівобережжі, бо в нього воеводою був якийсь Андрій Путивлич, отже, якийсь вельможа з південно-східньої Новгородсіверщини. В деяких відомих сьогодні списках чернігівських князів, за яких мали служитися заупокійні служби Божі, тзв. синодиках, згадуються мимоходом князі Володимир-Іван київський та Андрій овруцький, в контексті, що вказує на саме путивельське походження їх обох або одного з них. Тому можна думати, що той Андрій Путивлич саме був з тих путивельських князів та що він дістав Овруч від Лева або Юрія, а інші члени того

княжого роду засіли десь у початках 14. ст. у Києві, очевидно, в наслідок бажання галицько-волинських князів — осадити когонебудь у Києві, щоб відновити давнє київське князівство, або з зовнішньо-політичних міркувань або, щоб мати в руках Київ і київського князя, під час розгивок довкола Київської митрополії. В кожному разі, ми знаємо з деяких, дотепер мало вивчених або й просто незавважених джерел, що лінія київських князів нагло відновилася в початках 14. ст. та що ті князі були тісно зв'язані з Галицько-Волинською державою. В такому разі, ми мусимо розшукати, коли й чому це сталося, а окрім справи київської митрополії між 1299. та 1303. роками ми не знаємо про жадні події, що могли б дати поштовх для звернення зацікавлення галицько-волинських князів на схід і цих подій на Київщині, про які мова.

Путивельські князі могли попасти до Києва за посередництвом Андрія Путивлича, хоч певности, що саме він є Андрієм Овруцьким, мабуть, ніколи не матимемо. Зате відомо, що дрібні сіверські Ольговичі не представляли собою великої політичної сили, і важко допустити, що вони попали до Києва наслідком власної підприємливості*).

На західньому відтинку Юрій дотримував союзу з Володиславом Локетком, своїм шурином, як довго останній, у своїх намаганнях об'єднати Польщу, ворогував з малопольськими панами. Одначе, малополяни зуміли відібрати від Юрія Люблин, десь на початках панування Юрія. Угорщина переживала тоді важкі часи. Національна династія Арпадовичів вимерла в початках 14 ст., а новий король, французько-італійської Анжуйської династії, Карло I. Роберт, надто був зайнятий консолідацією свого положення. Литва в тому часі вже певно стояла на шляху до могут-

*)З другого боку, можливо, що перехід путивельських князів до Києва був наслідком подружних зв'язків волинських князів з чернігівськими при кінці п'ятдесятих та на початку шістдесятих років тринадцятого століття.

ности, під великим князем Витеном (1293-1316). Проти Литви Юрій зв'язався союзом з німецькими хрестоносцями. Однак ми не знаємо в тому часі про ніщо таке, що вказувало б на ослаблення положення України у відношенні до Литви. Навпаки, є дані про те, що північна границя України на литовському відтинку переходила в тому часі десь під Городном, отже далше на північ, ніж це загально приймають*).

Юрієвичі

Щодо смерти короля Юрія, то Грушевський і Коструба приймають дату 1308., а Кордуба і Крип'якевич — 1315. р. Різниця в датах, сама по собі, не має великого значення, але вже ця непевність щодо року смерти Юрія вказує, як мало знаємо про ті часи, що все таки належали до найкращих літ Галицько-Волинської держави.

По смерті Юрія його держава перейшла в руки його двох синів, Андрія та Лева. Як мало знаємо про панування їх батька, так само мало довідуємося з джерел про тих двох останніх Романовичів у прямій лінії. Однак те, що знаємо, промовисте і незвичайно характеристичне: вони продовжали східню політику свого батька, дотримуючись батькової політики вдержання існуючого стану на заході. З Польщею Юрієвичі жили в згоді, з хрестоносцями заключили союз 1316. року проти татарів та Литви. Цей перехід до відкритої протитатарської політики є найважливішим моментом з панування синів Юрія. Та про сам перебіг їхньої східньої політики знаємо мало. Весною 1323. року Володислав Локеток писав папі Іванові XXII., з яким, зрештою, були в контакті й самі Юрієвичі, що „два останні руські князі - негатолики, що були Польщі за непоборний щит

*)В кожному разі відомо з одного документу 1325. р., що місто Визна, недалеко Городна, в тому часі лежала в межах Галицько-Волинської держави (Пашкевіч, Кордуба).

проти татарів, покинули цей світ". Деякий новий матеріал про ті роки, незавважений українськими істориками, опублікував Соболевський ще 1917. рр.

На основі лаконічного вислову листа Локетка та деяких побічних даних здогадувалися, що Лев і Андрій згинули в якійсь, назагал успішній, боротьбі з татарами.

На якому тлі, все таки, могло дійти до конфлікту між Галицько-Волинською державою й татарами? Адже знаємо, одвертого конфлікту не було між обома сторонами від походів Бурундая 1250. рр. Стилізація згаданого листа Локетка до папи (говориться про Юрієвичів як „непоборний щит“) і події в Орді (на цей час припадає саме скріплення ханського авторитету в Орді після періоду міжусобиць на переломі 13. та 14. століть) підказують, що ініціатива до віднови воєнних дій між Україною та Ордою вийшла з боку Орди. Зате друге питання: чому Орда зайвий раз хотіла покорити собі Галицько-Волинську державу? Чи в Орді, може журилися деякими потягненнями українських князів та рішилися на превентивну війну, щоб перешкодити галицько-волинським князям назад зрости в силу? І якщо так, то які були ті політичні потягнення, що їх так боялися татари?

Східні справи. Київ і Подніпров'я

Грушевський сказав у своїй „Історії України-Руси“, що поширення впливу Галицько-Волинської держави на схід могло мати місце тільки в першій половині 14. століття, але нема у нас доказів, що таке поширення дійсно відбувалося. Це була правда в часи Грушевського, але сьогодні маємо докази, що в 14. ст. і Юрій, і Юрієвичі вели активну східню політику, що під впливом Галицько-Волинської держави опинилися й сіверські лівобережні землі, можливо, разом з Брянськом, а південні сіверські землі, Переяславщина та Новгород Сіверський з Путивлем, можливо, таки ввійшли в склад Галицько-Волинської дер-

жави. Тому можна догадуватися, що конфлікт Юрієвичів з татарами за головну причину мав саме активну східну політику українських князів, яку мабуть започаткував ще Лев в останніх роках свого панування і яка причинowo пов'язана з переїздом київського митрополита з Києва до Володимира, а відтак до Москви. Видно, в Орді дуже не хотіли, щоб залежні від Юрія чи Юрієвичів князі сиділи в Києві чи й ще даліше на схід. Це могло служити товчком для всіх руських князів розпочати на широку скалю процес відпаду суздальських та інших руських васалів від Орди. З джерел відомо, що в російських князівствах (Ростові, Твері) в рр. 1320. і 1327. відбувалися поважні протитатарські виступи і можливо, вони причинowo зв'язані з конфліктом татарів та Юрієвичів.

Що, власне, відомо сьогодні про східну політику Юрія та його синів?

Не відомо майже нічого про її перебіг, але дещо знаємо про результати.

Знаємо, що в Києві в ранніх роках 14. століття „відродилася” княжа влада й окрема київська династія (Квашнін-Самарін, Зотов, подекуди Грушевський, Баумгартен). Знаємо, що та династія була путивельського походження, а з зовсім інших джерел відомо, що князь Лев мав зв'язки з путивлянами ще в кінці 13. ст. (гл. вище, про Андрія Путивлича). Знаємо також, що більш-менш у тому самому часі наново появилися князі в Переяславі і що ті князі, скорше всього, були новгород-сіверського походження (Грушевський). Це треба вважати явищем дуже характеристичним, бо від 1240. р. в Переяславі напевне не було своїх князів. Даліше відомо, що в першій половині 14. ст. Брянськ у північній Чернігівщині з цілою волостю вважався межівною полосою, де зустрічалися галицько-волинські, суздальські, литовські й татарські впливи.

На підставі аналізу цілого ряду даних т. зв. Любецького синодика, виданого вперше в 1860. рр. архієпископом

Філаретом, відтак під кінець 19. ст. — Зотовим, Литовсько-руських літописів, Новгородського літопису та тзв. Уривків Бенешевича, записок московського митрополита Теогноста десь з 1330. рр. можемо думати*), що в Києві в рр. 1300.-1360. сиділи такі князі: Володимир Іванович, син або брат його, Станислав-Терентій, Федір (чи не Станиславич?), і, можливо, що й Іван Станиславич. Переяславські князі відомі поіменно два, щоправда непевні, але й далеко менше важні. З згаданих київських князів перші два скорше всього були васалами, підручниками галицько-волинських князів. Щодо решти, то певних даних сьогодні ще нема. Є два основні джерела до історії Галицько-Волинської держави в ті часи: перше — це вістка Літопису Биховця й ін. про війну литовського князя Гедиміна з лігою українських князів десь у 1320. рр.; друге — це цілком нове й донедавна невикористане українською історіографією еспанське джерело половини 14. століття, що однак зберегло багато даних про раніші часи, згадана вже „Книга Знання”. В повісті про війну Гедиміна з українськими князями згадані як вороги Гедиміна поруч себе такі князі: Володимир (у Володимирі Волинському), Лев луцький, Роман брянський, Станислав київський та Олег переяславський**). Похід Гедиміна

*) Це є думка Зотова, що опирався головню на Любецький синодик. Думки Зотова доповнив під деяким оглядом Дашкевич. Грушевський волів чекати з оцінкою тих даних до часу, коли більше синодиків вийде друком, але й він приймав, що в них може бути й більше імен київських князів того часу.

**) В науці, здавна, хоч і рідко, висловлюються голоси, що Літопис Биховця недоцінюється як історичне джерело. Це питання вимагає окремої розрібки, але вже сам розгляд іменого матеріялу, збереженого в ньому, говорить за достовірність вістки про війну Гедиміна з руськими князями, а не проти неї: кн. Володимир засвідчений запискою Дубницької хроніки з 1338. р.; Лев „луцький” (може це корупція „галицький”), відомий в 1316-23. рр. Роман брянський відомий у другій половині 13. ст. Він був тестем Володимира Васильковича князя волинського, зовсім, як Роман з оповідання литовських літописів, і можли-

мав два етапи: перший — це була боротьба з волинськими князями, в часі якої нібито згинув кн. Володимир, а князь Лев утік до свого зятя, Романа брянського; і другий, героєм якого є кн. Станислав київський, і який мав місце після Великодня слідуючого року. Князь Станислав очолював вужчу коаліцію наддніпрянських князів, Романа брянського і Олега переяславського, з якими „обослався” перед конфліктом. До бою дійшло над річкою Ірпенем на Київщині. Бій закінчився перемогою Гедиміна, але якимось не надто певною, бо скінчилася та війна виразним компромісом, зовсім у дусі литовського „ми старини не рухаємо, а новини не вводимо”: білгородці й київляни присягали „служити” Гедимінові, а він сам присягнув шанувати їхні права.

Ця вістка про похід Гедиміна каже нам багато про політичні відносини в Україні в 14. столітті, але треба мати на увазі, що саме джерело ще далеко не достаточо вивчене, і числити можна лиш на ті дані, що даються перевірити при допомозі порівняння з іншими, як названим еспанським джерелом і Уривками Бенешевича, — записками митр. Теопноста, і т. д. Треба також погодитися, що ті дані вказують на Литву, а не татарів, як головного конкурента української держави.

Все таки, з аналізу подій першої половини 14. ст. виразно видно, що Волинь була тоді ядром українських земель. Літопис Биховця не знає Галичини. Галичина, очевидно, тут теж покрита ім'ям Волині, як і в Житії Петра Ратенського, вістках Новгородського літопису під 1348. роком і т. зв. Списку руських городів. Від війни з волинськими князями, Володимиром та Левом, починається весь похід. Придніпрянські князі виступають разом з Левом, між іншим, нібито тестем брянського князя (так, очевидно, тра-

во, що, не знаючи імени тодішнього брянського князя, автор Літопису Биховця, чи його первозору, зачерпнув це ім'я з Галицько-Волинського літопису, якого напевно знав.

диція зазначала залежне положення молодшого брянського князя). Станислав київський виступає на чолі союзних військ (тоді, коли Лев луцький утік до Брянська), і ніби як місцевий зверхник придніпрянських князів. Характеристична участь Олега переяславського в коаліції руських князів. Литовці ніколи не нападали на Переяславщину, і присутність Олега в протилитовському таборі вказує на його приналежність до описаної вище політичної системи.

Ми маємо сьогодні такі вістки про існування якоїсь „понадудільної” політичної системи в українському Подніпров’ї в дискутовані тут часи: в Житії митрополита Петра Ратенського Київщина згадана як цілість усіх українських земель між Галичиною — Волинню та суздальсько-московським князівством. Це саме, по суті, говорить друге цікаве джерело з другої половини 14. ст., „Список руських городів”, яке знає городи київські, подільські, волинські й литовські; київські городи обіймають також і чернігівське та брянське князівства. До того, Новгородський літопис, в описі боротьби за псковське єпископство 1331. р., подає сильний натяк на те, що тодішній київський князь Федір володів і в сусідньому Чернігові. Очевидно, коли прийняти, що в середині 14. ст. в Подніпров’ї відбувалася широко закроена стабілізація політичних відносин, треба пам’ятати, що Галичина уже тоді належала до Польщі-Угорщини, а Волинь під проводом князя Дмитра-Любарта Гединовича боронилася всіми силами від польсько-мадярських зазіхань.

Сьогодні відомі дві вістки про якусь залежність подніпрянських князівств від основних центрів Галицько-Волинської держави: в географічному трактаті „Книга Знання всіх Країв”, написаному єспанським францисканином у 1350. рр. (але він знає відносини такими, як вони існували в першій половині 14. ст.), виразно говориться про „Королівство Львів” (так він називає Галицько-Волинську державу), яке складається з п’яти земель-князівств: Львова

(Галичина), Володимира (Волинь), Пинська (Турово-Пинське князівство), Києва (Подніпров'я) та Сівера. Що Сівер означає тут якусь частину (чи цілість?) Лівобережної України, годі сумніватися. Друга вістка — це цікаві, але неузгляднені Грушевським дані про співвідношення між галицько-волинськими та лівобережними епархіями. Знаємо, що в квітні 1332. р., при виборі чернігівського єпископа в місті Чернігові були присутні такі єпископи: Атанасій володимирський (волинський), Федір галицький, Григорій холмський та Марко перемиський. В листопаді 1335. р. при виборі брянського єпископа були присутні згадані: Атанасій, Федір, Григорій та ще Трифон луцький і Іван смоленський. Про це знаємо з Записок про поставлення руських єпископів, знайдених Регелем у минулому столітті, а зреферованих Головацьким у 1888. р. Друге, ще недостатньо вивчене джерело, Уривки Бенешевича, виразно вказують, що галицький митрополит Гавриїл мав під своїм зарядом Брянську епархію, правда, певно без санкції константинопольського патріярха, а впливи його сягали так далеко на схід, як Козельськ, а навіть Муром у Рязанському князівстві*). Про зв'язок Волині з Рязанським князівством говорить і вістка Літопису Биховця. Кучинський у своїй основній праці про Чернігівщину під литовською адміністрацією, коментуючи дані Регеля, сказав коротко, що „Той добір єпископів (самих західньоукраїнських, при виборі єпископів лівобережних, — П. Г.) щось таки означав”. Для нас він є черговим доказом, що ті українські землі, які опинилися в 14. ст. між Литвою та Ордою, творили якесь політичне й ідеологічне ціле, хоч ще не творили такого суспільного державного організму, якого вимагали обставини, і який одиноко міг би вдержатися в вирі подій, що наближалися. Дані з церковної історії України тим важніші, що в серед-

*)Роки митрополитування Гавриїла незвичайно важко означити. Грушевський натякав, що він міг бути митрополитом ще за життя митрополита Петра Ратенського. Помер Гавриїл не пізніше 1328. р.

ньовіччі взагалі держава часто була лиш світським рам'ям Церкви й елементи церковної й державної політики були тісно пов'язані один з одним.

Подані вище дані розсіпані по цілій першій половині 14. століття, а війна Гедиміна з руськими князями, наскільки її можна датувати, припадає лиш на 20-ті рр. цього століття. 1323. року Гедимін заключив мир з хрестоносцями й Данією, а Літопис Биховця говорить, що Гедимін пішов походом на Київ, коли замирився з західними сусідами. Мир тривав до 1328. р., і коли прийняти, що Юрієвичі погинули десь у 1322-3. році, можна датувати Гедимінів похід роками 1323-8. Все те добре вказує, що спільнота інтересів, коли вже не тісніше політичне об'єднання українських князівств, була важним чинником в східноєвропейській політиці, що вона перетривала війну з Гедиміном у 1320. рр. та що вона перероджувалася в напрямі створення типової для пізнього середньовіччя національної монархії такого типу, який тоді витворювався в Литві, Польщі, Угорщині, Москві, Сербії. Та Галичина мала все забагато ворогів і цьому процесові творення об'єднаної української держави, політики „збирання українських земель”, веденої Юрієм та його синами, перешкодив удар ззовні по корінних землях Галицько-Волинської держави. Та це вже в'яжеться тісно з володінням останнього галицько-волинського князя, Болеслава-Юрія II.

Юрій II.

Юрій II. був сином мазовецького князя Тройдена та Марії Юріївни, сестри Лева й Андрія. Як бачимо, північні зв'язки Галицько-Волинської держави в тому часі безупину продовжались. Це й лежало в природі речей, при активній литовсько-мазовецькій політиці галицько-волинських князів, що мазовецький княжич, у жіночій лінії таки нащадок Романовичів, мав засісти на українському престолі. Болеслав Тройденович перейшов на православ'я, прибрав ім'я Юрія і досить скоро по смерті Юрієвичів засів у Володимирі.

Про політику Юрія знаємо певно це одне: вона не відбивала в ніякий спосіб його польського походження. Взагалі треба звільнитися від думки, що Мазовше 14. століття було такою частиною Польщі, якою воно є тепер. Саме мазовецькі князі, в провінційному закутку Польщі, найдовше ставили опір об'єднуючим змаганням Володислава Локетка, а ще в 16. столітті були можливості, що бодай частина Мазовша перейде до Великого Князівства Литовського... З тої самої причини не варто вважати Юрія II. носієм західніх чи католицьких впливів на Україні, а вже зовсім зайво підкреслювати, що саме за Юрія II. Сянік одержав магдебурзьке право. Все це напевне не мало нічого спільного з особистістю Юрія чи його походження, а просто було наслідком тогочасної ситуації, в якій Галицько-Волинська держава находилася. Які західні впливи міг з собою принести княжич одної з найменше розвинених польських областей, що радо змінив обряд, щоб вийти на широке поле східноєвропейської політики? До того, вище було багато сказане саме про руські впливи на мазовецьких князів. Чому той процес, так добре видний в історії східної Європи, мав так нагло й радикально змінитися?

Від 1320. р. Польща стала об'єднаним королівством і увага української політики перенеслася на захід. У боротьбі з хрестоносцями Юрій II. був заодно по стороні Ордену. Відомі його договірні грамоти з Орденем Хрестоносців з літ 1325, 1327, 1334, 1335. 1337. року велася війна з Польщею (тоді Владислав Локетик, з яким українські князі ладили непогано, вже був помер, а його наступником став Казимир Великий) за Люблин, в якій по боці Юрія виступили татари. Золота Орда переживала свій золотий вік саме в ті часи, під володінням хана Узбека.

Цілком у дусі давньої галицько-волинської політики велася литовська політика Юрія II. 1331. року він жениться з дочкою Гедиміна. Дещо перед тим син Гедиміна, Любарт-Дмитро, жениться з дочкою якогось анонімового „володи-

мирського князя". Так поволі приготовлявся ґрунт під тісний зв'язок між землями й суспільством Галицько-Волинської держави й Великого князівства Литовського.

Одначе справа зятівства Любарта-Дмитра зовсім неясна. Найновіший дослідник проблеми, проф. Кордуба, стоїть на становищі, що Любарт оженився з дочкою Андрія Юрієвича. Цю думку розвинув, зрештою, ще в 1925. році проф. Пашкевіч. На постаті Андрія він спинився саме тому, що в Юрія II не було дочки в віці, відповідному до подружжя. Наші ж джерела говорять про подружжя Любарта з дочкою саме „володимирського” князя, а перед Юрієм II. князем у Володимирі був тільки Андрій Юрієвич.

Українську державність прямо випихають з середньоевропейського простору агресивні сусіди: король польський Казимир і король угорський Карло Роберт 1338. року договорюються про спільну акцію для приєднання Галичини до Польщі та перехід польського королівства до угорської династії, якщо б Казимир не мав мужеського потомка. Для виконання своїх замірів угорський партнер послуговується нащадком Мстислава Даниловича, Володимиром Даниловичем, може, тим самим, що брав участь у війні Гедиміна з українськими князями, про яку була мова*). Бачачи на володимирському столі потомка Романовичів лиш у жіночій лінії, Володимир, очевидно, палав жадобою захопити Галицько-Волинську державу в свої руки. В столиці Юрія II. вибухає палатна революція, самого Юрія отроюють. Це все діється в травні 1340. року. Майже рівночасно (що дуже характеристичне!) польські війська вступають у Галичину. Сучасні (і всі, до одного, чужі) джерела вияснюють з дивною однозначністю, що Юрія II. вбили опозиційно настро-

*) Допускаю, за проф. Андрусяком, що князь русинів „Льотка”, згаданий у тзв. Дубнічській хроніці під 1338. р., як союзник угорського короля Карла, міг бути нащадком Мстислава Даниловича. Та після захоплення Галичини уграми про нього не чути. Проф. Андрусяк гадає, що від нього могли походити холмські князі, які вимерли по 1376. р.

ені бояри за його прихильність до католицизму. На українських землях національна реакція очолюється Дмитром, званим Детьком, може, внуком князя Романа Даниловича новгородського (Андрусяк). При допомозі татар він вів охоронити цілість і незалежність Галицько-Волинської держави. В записках Теогноста 1330. років та в написі на відомому святоюрському дзвоні у Львові 1341. р., він названий князем, але в дипломатичному листуванні з заграничними володарями він називає себе лиш „начальником і провідником Руської землі”, хоч і називає руських князів своїми попередниками*).

В незаних ближче обставинах провід у Галицько-Волинській державі пересунувся в руки Любарта-Дмитра Гедиміновича. Відчуваючи силу Литовської держави, може й сам Дмитро Детько вважав розумним у боротьбі з Польщею опертися на Литву. В 1347. році лист царгородського патріярха виразно називає Любарта володарем цілої Галицько-Волинської держави.

В 1349. році Казимир напав з великим військом на Любарта й захопив не тільки Галичину, але й усю західню Волинь. Від 1349. року по 1382. триває боротьба Любарта, що спирається на Волинь і Литву, як колись Данило, з Казимиром та Людвиком угорським, за Галичину та південно-західню Волинь.

**
*

*)Треба сказати, що українська історична наука все ще не сказала свого останнього слова в справі Дмитра Детька. Хоч проф. Андрусяк і подав у 1948. р. нову, сміливу гіпотезу про походження цього видатного державного мужа, все ще ми багато дечого не знаємо ні про нього самого, ні про його політику. На думку проф. Кордуби, яку перебрав без змін д-р Левкович, Дмитро Детько був васалем Угорщини приблизно до 1345. р., а від 1345. р. Галичина була складовою частиною князівства Дмитра-Любарта волинського. Зате нема жадного сумніву, що перед 1349. р. Галичина не залежала в жадній формі від Польщі, як думали деякі польські вчені (Абрагам, Пашкевіч). Залежність Детька від Польщі приймали, зрештою, й деякі українські дослідники.

Галицько-Волинська держава, в такій формі, як ми її пізнали, перестає існувати. Це добре відмітили в усіх кінцях Європи: Новгородський літопис пише так про ці події під 1348. роком: „пришов король краківський з великим військом, підступом забрав Волинську землю і, вчинивши багато лиха християнам, забрав святі церкви під латинську, богопротивну відправу”. На протилежному кінці Європи сербський цар Степан Душан окремою грамотою перебрав 1349. р. опіку над руським монастирем на Святій Горі — Афоні, Руссіконом. В грамоті вияснив Душан свій поступок тим, що „Русь остаточно занедбала” монастир. Таким то відгомоном відбилося в Європі явище переміни форм української державности чи, як у нас прийнято говорити, упадок її. Якого роду був це упадок?

Ми можемо говорити про кінець Галицько-Волинської держави такого виду, в якому вона існувала протягом ста п'ятдесяти літ, від 1200. по 1349. рік. Але ми не маємо права говорити про упадок української держави **взагалі**. Навпаки, українська державність продовжала існувати, тільки в радикально зміненій формі, — під фірмою великого князівства Литовського. Адже ми бачили, що зовсім недавно перед 1349. роком Галицько-Волинська держава була здібна впливати на східні українські землі, ми бачили, що західноєвропейські джерела знали про її розтяглість на сході аж по Сіверщину. Ми знайдемо ще один доказ виключного зросту національної та державно-династичної свідомости в титулятурі останніх галицько-волинських князів: вони вже не тільки галицько-волинські князі, вони суверени великого князівства („дукатус” у лат. термінології джерел) Руського. Початок дає король Юрій I — „Пан Юрій, король Руси”; „вел. князь (дукс) Волині і пан Руси”. Юрієвичі титулюються ще пізніше — „Божої ласки князі всієї Руської Землі, Галичини й Володимирії”. Юрій II. титулує себе „з ласки Божої уроджений князь і пан Руси”, „з ласки Божої князь і дідич Руси”, „князь усієї Меншої Руси”. Оче-

видно, що такі титули не хапалися з повітря, а були виразником державної і династичної ідеології тодішнього українського суспільства. Хоч можемо допускати наглий залім у фізичній силі Галицько-Волинської держави після татарських і литовських воєн I-ої чвертини 14. ст., не маємо жадних даних думати, що ті події принесли з собою якесь зречення державницьких чи політичних аспірацій з боку українського суспільства. Далеко простіше було б вияснити події після 1340. року так, що у відповідь на злуку Польщі й Угорщини для спільної східньої експансії, Україна злучилася з Литвою (фактично Литво-Білоруссю) для спільної оборони. Не може бути більшої помилки, ніж ототожнювати Литву 14. століття з сучасною Литвою. Тодішня Литва — це, властиво, Білорусь з литовською династією (Любавський, Лаппо-Данилевський, Станкевіч), а з нею Галицько-Волинська держава була в тісному контакті, як ми це бачили, бодай від 1219. року. У 1340-их рр. попадає в склад Великого князівства Литовського Волинь, у 1350-их Сіверщина, в 1360-их Київщина й Поділля. Через історію тих окремих земель український історичний процес тереходить з галицько-волинського етапу у великокняжий литовський, а через нього — в козацько-гетьманський.

Підсумовуємо вищесказане: Галицько-Волинська держава — це лиш традиційна форма на означення української державности 14. століття, коли під напором Степу — українське населення зосередилося в півн.-західній частині української території. Воно ніяк не є **першою** українською державою, а навпаки, лиш одним із звен у розві українського історичного процесу. Вона не належить якійсь окремій вітці українського народу, а є власністю українського народу, як цілости. Галицько-Волинська держава була частиною тодішньої духової Європи, Коммунітас Хрїстіана, і, після подій середини 14. століття, продовжує існування в складі Вел. Князівства Литовського, хоч Галичина дістається Польщі.

Бібліографія

Зложити сяк-так повну бібліографію Галицько-Волинської держави сьогодні незвичайно важко; важко тому, що праці, які мають відношення до цієї теми, появляються в дуже різних місцях, різними мовами, часто в зовсім недоступних органах, наукових і менше наукових. Тому зібрані на слідуючих сторінках праці — це ще далеко не повна листа того, що появилoся, скажім, за останні 25 літ. Мій ключ добору окремих бібліографічних позицій був зовсім інший: я хотів дібрати таку бібліографічну базу для цього нарису, яка уможливила б читачеві з бодай скромним знанням предмету прослідити, якими шляхами я дійшов до своїх висновків.

Головні тези мого огляду історії Галицько-Волинської держави є, як легко бачити, дві: Галицько-Волинська держава не була провінційним творивом самої західної вітки українського народу, а все, як не в політичній дійсности, то бодай в ідеї, була Руською, т. є українською державою, князівством, вел. князівством, дукатом чи й королівством. І друге: Галицько-Волинська держава не могла просто щезнути безслідно після 1349. р., але, наслідком скомплікованого й болючого процесу ввійшла, в своїх основних частинах, в склад Великого князівства Литовського, в якому український елемент був співносієм державного процесу.

Щодо джерельного матеріялу до історії Галицько-Волинської держави й повніших списків нових праць обмежуюся тільки до кількох завваг. Основне зведення літератури до історії України в 13-14. ст. можна найти в III. томі Історії України-Руси, М. Грушевського. Українську (власивно зах. українську) та деяку польську літературу міжвоєнної доби зреферував Мацяк в „Галицько-Волинській державі в нових дослідах”, Авґсбург, 1948. Радянську (майже виключ. російську) літературу предмету подав Пашуто в „Очерках”. Західній джерельний матеріял, у тому числі дещо зовсім нове, можна прослідити в Грушевського, Мацяка, Пашкеві-

ча, Пашута, Бромберга та Дворніка, подекуди в Лозинського. Для вивчення рос. еміграційної літератури основним є Ковалевський („Історический путь Россіи”, Париж, 1949) та він же — для зах. європейської гол. французької, літератури (Manuel d' Histoire Russe. Париж, 1949. р.).

Щоб показати, які недавно знайдені чи недостатньо дотепер вивчені джерельні матеріали штовхають дослідника на нові думки відносно нашого історичного процесу, я обмежив поданий список джерел саме до тих мало вивчених джерел. Вийняток зробив я для Галицько-Волинського літопису.

Джерела.

1. Баумгартен, Н. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes. Rome, 1927.
2. Болеслав - Юрій II. Петербург, 1907.
3. „Великое княжение Ярослава III”. Степенная Книга. Пол. Собрание Рус. Летописей, XXI, Петербург, 1908.
4. Головацький, Я. Новооткритий источник для церковной истории Галицкой Руси. Лит. Сборник, Львів, 1888.
5. Грицак, П. Пізнання всіх країн, незнане джерело до історії України 14. століття. Християнський Голос, 158 - 161, 1952.
6. Гурка, О. Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Kraków, 1916.
7. Еспада, М. Libro del Conoscimiento de todos los Reynos. Madrid, 1877.
8. Зотов, Р. О черниговских князях по Любецкому синодику. Петербург, 1891.
9. Константин Багрянородный. De Administrando Imperio. Moravcsik, G., ed. Budapest. 1949.
10. Лозинський, Г. La Russie dans La Literature Francaise du Moyen Age. Revue des Etudes Slaves, 1929.
11. Новгородская I Летопись. Петербург, 1888.
12. Полное Собрание Русских Летописей. (Іпатіївський). II, Петербург, 1908.
13. Попа-Лисяну, Г. Izvoarele Istoriei Romanilor. Bucuresti, 1938. t. XII.
14. Прісьольков, М. і Фасмер, М. Отрывки Бенешевича по истории русской Церкви. Изв. ОРЯСл., 1916.

15. Соболевський, А. Русское известие о последних галицких Рюриковичах. Сборник статей в честь Матвея К. Любавского. Петроград, 1917.
16. Тіхоміров, М. Список русских городов, дальних и ближних. Исторические Записки, 1952.
17. Флоринський, Т. Памятники законодательной деятельности Душана, царя Сербов и Греков. Київ, 1888.

Література. Монографії й статті.

1. Андрусак, М. Наші королі. Свобода, 7-8-10. 1953.
2. " Останні Романовичі. Науковий Збірник УВУ. Мюнхен, 1948.
3. " У 700-ліття Львова. Наш Львів, Нью-Йорк, 1953.
4. Антонович, В. Очерк історії Великого княжества Литовського. Київ, 1878.
5. Антонович, М. Історія України. Тт. I, II. Прага, 1941.
6. Брайчевський, М. Знахідки римських монет на території УРСР. Археологія, III, 1950.
7. Бромберг, Я. Historical and toponymical Miscellanea on medieval Dobrudja . . . Byzantion, 1938.
8. Вернадський, Ю. History of Russia. Тт. I, II, III. New Haven, 1943.
9. " Relations byzantino-russes au XII-e siecle. Byzantion, 4, 1928.
10. Влодарський, Б. Polityka ruska Leszka Białego. Arch. Tow. Nauk. Lwowskiego. Lwów, 1925.
11. " Rola Konrada mazowieckiego w stosunkach polsko-ruskich. Arch. Tow. Nauk. Lw., Lwów, 1937.
12. Гарайда, І. Галицка політика угорських королів Бейли III-го і Андрія II. Зоря, I-IV, 1943.
13. Гоффман, Я. Uwagi do wczesnohistorycznych dziejów Wołynia. Teki Historyczne, 3-4, 1952.
14. Греков, Б. Боротьба Русі за створення свого державства. Москва-Ленінград, 1945.
15. " і Якубовський, А. Золотая Орда и ее падение. Москва - Ленінград, 1950.
16. Грицак, П. Київщина по татарському погромі. Розбудова Держави, 3, 1954.

17. " Новий промінчик світла на нашу державну бувальщину. Київ, 2, 1955.
18. " Пізнання всіх країв, незнане джерело до історії України 14. ст. Христ. Голос, 158-161, 1952.
19. " Чиєю державою було Вел. князівство Литовське? Свобода, 37, 44, 1953.
20. Грушевський, М. Історія України-Руси, Тт. I, II, III, IV. Львів, 1898.
21. Дашкевич, Н. Княжение Данила Галицкаго. Київ, 1873.
22. Дворнік, Ф. The Kiev State and its relations with Western Europe. Trans. of the Royal Historical Society, XXIX, 1947.
23. " The Making of Central and Eastern Europe. London, 1949.
24. Дубас, Г. Das Galizisch-Wolhynische Fürstentum. Das Ukrainische Lviv, München, 1953.
25. Дьоні, М. Zur Frage der rumänischen Staatenbildungen in XI Jh. in Paristrion. Budapest, 1944.
26. Зотов, Р. О черниговских князях по Любецкому синодику. Петербург, 1891.
27. Клепатський, П. Очерки по истории Киевской земли. Одеса, 1912.
28. Ковалевський, П. Исторический путь России. Париж, 1949.
29. " Manuel d'histoire russe. Paris, 1949.
30. Кордуба, М. Історія Холмщини й Підляшшя. Краків, 1941.
31. " Stosunki polsko-ukraińskie w X-XIII w. Sprawy Narodowościowe, 1933.
32. Коструба, Т. Вибрані твори. Т. I. Торонто, 1955.
33. Крип'якевич, І. і Голубець, М. Велика Історія України. Львів-Вінніпег, 1948. Вид. 2-ге.
34. Курінний, П. Die archäologische Vergangenheit des fürstlichen Lemberg. Das Ukrainische Lviv, München, 1953.
35. Кучинський, С. М. Ziemię czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy. Warszawa, 1936.
36. Левкович, І. Нарис історії Волинської землі. Вінніпег, 1954.
37. Лужницький, Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. Філадельфія, 1954.

38. Любавський, М. Очерк истории Литовско-Русского государства. Москва, 1910.
39. Мацяк, В. Галицько - Волинська держава в нових дослідах. Авгсбург, 1948.
40. " Україна 14 ст. в зударях з Іслямом. Українська Думка, 31-3, 1952.
41. Назарко, І. О. Митрополит Смолятич і його послання. Філядельфія, 1952.
42. Насонов, А. Монголы и Русь. Москва-Ленінград, 1940.
43. " „Русская земля” и образование территории Русского государства. Москва - Ленінград, 1950.
44. Оглоблин, О. Ранняя історія України. Енциклопедія Українознавства, т. I. Мюнхен-Нью Йорк, 1949.
45. О - ч, Л. Між сходом і заходом. Україна, 8, 1952.
46. Павлицев, Н. Даниил, король русский. Холмский Греко-Униятский месяцеслов, Холм, 1869 (?).
47. Пастернак, Я. Найстарші часи Волині. Волинь у боротьбі за волю України. Вінніпег, 1952.
48. " Україна на заранні історії. Велика історія України (гл. вище).
49. Пашкевіч, Г. Jagiellonowie a Moskwa. T.I. Warszawa, 1936.
50. " The Origin of Russia. New York, 1954.
51. " Polityka ruska Kazimierza Wielkiego, Warszawa, 1925.
52. Пашуто, В. Олександр Невский. Москва-Ленінград, 1952.
53. " Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва-Ленінград, 1950.
54. Петров, А. Древнейшие грамоты по истории карпато-русской церкви и иерархии. Прага, 1930.
55. Полонська-Василенко, Н. Княгиня Романова Анна. Визвольний Шлях, 3, 1954.
56. Пресняков, А. Лекции по русской истории. Тт. I, II. Москва, 1938-9.
57. Рибаків, Б. Анты и Киевская Русь. Вестник Древней Истории, I, 1939.
58. " Древние русы. Советская Археология. 1953.
59. Сакач, С., о. Iranische Herkunft des kroatischen Volkstamens. Orient. Christ. Periodica, 15, 1949.
60. Сенютювич, В. Рецензія на працю М. Андрусяка про останніх Романовичів. Україна, 5, 1951.

61. Смішко, М. Раннеславянская культура Поднепровья. Краткие Сообщения... ИИМК, 44, 1952.
62. Софроненко, К. Общественно - политический строй Галицко-Волынской Руси. Москва, 1955.
63. Станкевич, Я. Кароткі начырк гісторыі Крывіч-Беларусі. Веда, 2-5, 1952.
64. Тихоміров, М. Исторические связи русского народа с южными славянами. Славянский Сборник, Москва, 1947.
65. Тавбе, М. Rome et La Russie avant l'invasion des Tatars. T. I. Paris, 1947.
66. Томашівський, С. Історія України. Мюнхен, 1948. 2-ге видання.
67. " Предтеча Изидора, Петро Акеревич. Записки ЧСВВ, 1927.
68. Третьяков, П. Востославянские племена. Москва, 1953. 2-ге видання.
69. Фйодоров, Г. Работа Славяно-Днестровской експедиции. Краткие Сообщения... ИИМК, 44, 1952.
70. Холмський, І. Історія України. Мюнхен, 1949.
71. Чижевський, Д. Über den Stil der Galizisch - Volhynischen Chronik. Südostforschungen, 1954.
72. Чубатий, М. Західна Україна і Рим у своїх змаганнях до церковної унії. ЗНТШ, 123-4, 1917.
73. Шпулер, Б. Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland. Leipzig, 1943.

ПОКАЗНИК ІМЕН І НАЗВ

Зладив Р. Кобринський

- Абрагам В. 151
авари 13, 16, 17
Агнеса, ж. Мстислава Ізяславича 50
аляни іранські 11
Альберт, архисп. пруський 103
Андрій, король угор. 46, 55, 62, 63, 65—67, 71, 74, 79, 106, 113
Андрій Андрієвич, угор. короле-
вич 71—74
Андрій, кн. овруцький 139, 140
Андрій, дворецький Данила 79,
112
Андрій, крем'янецький посадник
100
Андрій Всеволодович, кн. черні-
гівський 102
Андрій Мономахович 31
Андрій Юрієвич, кн. волинський
133, 141, 142, 148, 150
Андрій Ярославич, кн. Володи-
мирський 95—97, 99, 100, 104,
105, 124
Андрій Путивлич, восвода 139,
140
Андронік II. Палеолог, цісар
візант. 138, 139
Андрусак М. 15, 130, 134, 150, 151
Анжу (рід) 140
Анна, ж. Данила 67
Анна, ж. Романа Мстиславича
Великого 9, 55, 56, 61, 62, 64,
66, 68, 106
Анна, ж. Ростислава Михайлови-
ча 80, 106
анти, антська держава 10—12,
17, 52
Антонович В. 5
Антонович М. 113
Арпадовичі 36, 140
Артемій, єп. гал. 108
Асаф, єп. 139
Асень (Асєнь) Іван I., болг. цар
66, Михайло 81, Петро 66
Аскольд, кн. київ. 18, 52
Атанасій, єп. володим. 147
Барсов М. 29
баскак (татар.) 100, 121, 125
Батий, хан 86—89, 96—99, 101,
104
Баумгартен Н. 55, 69, 99, 134, 143
Беля IV., угор. 74, 76, 78—80,
86, 89, 90, 102, 105, 108, 131
Венешевича „Уривки” 144, 145,
147
берендичі 29
берестяни 64
берладники 39, 40
Биховця літопис, гл. Литовсько-
руські літописи
білгородці 145
білобережці 123
Богдан, воевода мармароський
122
Боз, цар антів 11, 12
болгари 29, 41, б. волзькі 86
Болеслав I, кн. мазовецький 91,
105
Болеслав Кривоустий 31, 50

- Болеслав Соромливий 80, 90, 126, 127
 Болеслав-Юрій II, гл. Юрій-Болеслав Тройденович, кн. болохівці 99, 123
 Боніфатій III, папа 136
 Борис Кратул, воевода 122
 Борис Ярославич, кн. 69
 бояри, боярство 21, 25, 33, 34, 39, 45, 46, 51, 54, 55, 57, 58, 60—62, 65, 66, 71—74, 76, 79, 106, 108—113, 122, 123, 130, 132, 151
 бродники 8, 43
 Бромберг Я. 13, 79
 бужани 13
 Бурундай, татар. воевода 101, 102, 142

 Вартоломей Англієць 44
 Василько Романович, кн. волинський 58, 61, 63—66, 68, 69, 78, 81, 85, 88, 92, 95, 99, 101—103, 107, 110, 116, 118, 119, 128, 131
 Василько Ростиславич, кн. теребовельський 8, 9, 21, 23—27, 29, 30, 38, 41, 47, 105
 Василько, кн. слонимський 134
 Вацлав II, король чеський 127
 Вацлав с. Вацлава II. 127
 Велемир 11
 Вельфи 56, 75
 Венедикт, палатин 108
 Вернадський Ю. 10—13, 19, 39, 43, 97, 100
 висляни 15
 Витень, в. кн. литовський 141
 Вінітар, король готів 11
 Влодарський Б. 59
 волиняни 13, 48, 112
 Володар Ростиславич, кн. 21, 23, 24, 27, 29, 31, 32, 38, 47
 Володимир, кн. володимирський 144, 145
 Володимир Василькович, кн. волинський 81, 102, 116, 119—121, 125, 126, 128—130, 134, 138, 144
 Володимир Великий, кн. київський 14, 15, 20
 Володимир Всеволодович Мономах 24—27, 29—31, 41
 Володимир Данилович, кн. 134, 144, 150
 Володимир Ігоревич, кн. галицький 62, 63
 Володимир Мстиславич 49
 Володимир Рюрикович, кн. київський 75—77, 85, 86, 100
 Володимир Святополкович 60
 Володимир Ярославич (11. в.) 20
 Володимир Ярославич, галицький 46, 47, 54, 62
 Володимирко Володаревич, галицький 32—40, 42, 47, 48, 63, 80
 Володислав IV., король угор. 128
 Володислав Кормильчич, гал. боярин і князь 62, 65, 66, 112
 Володислав Лісконогий, кн. поль. 59
 Володислав Локетек, король поль. 127, 140—142, 149
 волохи, гл. молдав'яни
 Войтишич Іван, воевода 30, 41
 Войшелк, с. Мендовга 117, 118
 Всеволод Володимирович, кн. волинський 20
 Всеволод Мстиславович, кн. белзький 49—51
 Всеволод Олександрович, кн. 60, 74
 Всеволод Ольгович, кн. київський 34, 35, 38, 39, 75
 Всеволод Святославич 75

- Всеволод Ярославич, кн. київський 30, 34, 42
 Всеволод Юрійович, кн. суздальський 47, 51, 53, 54, 57
 Всеслав, кн. 41, 42
 в'ятичі 14, 18, 19
 В'ячеслав, воєвода 57, 112
 В'ячеслав Мономахович 30, 41
- Габсбурги 81, 91, 130
 Гавриїл, митр. гал. 147
 „Галицько-Волинський літопис” 7, 8, 61, 78, 86, 130, 131, 135, 145
 галичани 33, 35, 65—67, 73, 76, 110, 112
 Генрик, кн. плеський 126
 германські гепіди 17
 „Герфордська мапа” 44
 Гліб, кн. волковиський 93
 Гогенштауфени 75
 Головацький Я. 147
 Голубець М. 126
 Гарайда І. 36
 Григорій Василевич, боярин 79, 112
 Григорій, ігумен 103, 108
 Григорій, єп. холмський 147
 греки 17, 19, 42
 Греков В. 12, 97
 Гремислава Інгварівна, ж. Лешка 64, 69
 Грушевський М. 5, 6, 10, 34, 38, 52, 87, 95, 121, 123, 124, 128, 135, 141—144, 147
 гуни 11
- Гедимін в. кн. литовський 144, 145, 148—150
 Гертруда з Бабенбергів, ж. Романа Даниловича 89, 90, 107
 Гейза, король угор. 36—38
 Готфрід з Вітербо 44
 готи 11
- Гурка О. 121
 Гуук, в. хан 88, 97
- Давид Ігоревич, кн. волинський 21, 25—30, 93
 Данило Романович, король гал. 6, 9, 45, 48, 49, 55, 56, 58, 61, 63—74, 76, 77, 79—82, 84—92, 94—98, 100—108, 110—117, 120, 123, 124, 126, 128, 130—133, 137, 151
 Данило Мстиславич, кн. 130, 134, 138
 Даскал, хронікар 122
 Дашкевич Н. 95, 144
 Дворнік Ф. 13, 17, 20, 44, 53
 Денис, воєвода угор. 73
 деревляни 14, 15, 18, 19
 Детько (Дедько) Дмитро, воєвода 151
 Джінгіс-хан, Джінгісхановичі 83, 86
 Дир, кн. київський 18
 Дмитро, воєвода 77, 79, 86
 Дмитро Любарт Гедимінович, кн. 146, 151
 Длугош І. 137
 Доброслав Судич, боярин 79, 112
 домінікани 103, 121
 дреговичі 14, 18, 19
 „Дубницька хроніка” 150
 дуліби 13, 14
 Дунай, воєвода 121
 духовенство, гл. Церква
 Душан Степан, сербський цар 152
- Близар Молданович, воєвода 122
- Жиди 129
 „Житіє Петра Ратенського” 137, 145, 146

- „Житіє Ярослава суздальського” 95
- жмудські племена 93
- Збігнев, кн. поль. 31
- Земовіт, кн. мазов. 78, 91, 105
- „Золота Буля” 113
- „Зоря-Гайнал”, журнал 36
- Зотов Р. 143, 144
- Іван IV. Ласкаріс, цісар візант. 81
- Іван X^{II}, папа 141
- Іван Василькович, кн. галицький 32
- Іван Володимир Іванович, кн. київський 139, 144
- Іван Мстиславич, кн. 77
- Іван Ростиславич (Берладник) 33—35, 38—43
- Іван, єп. смоленський 147
- Іван Станиславич, кн. київський (14 в.) 144
- Ігор Рюрикович, кн. київський 19
- Ігор Святославич 54
- Ігор Ярославич (11 в.) 21
- Ізяслав Давидович, кн. київський 42
- Ізяслав Мстиславич, кн. київський 33—40, 42, 48, 49, 53, 80, 85, 111, 115
- Ізяслав Ярославич, кн. київський 21
- Імор с. Молдая волоського 122
- Інгвар Ярославич, кн. луцький 49, 54, 57, 60, 64, 65, 68
- Інокентій III, папа 56
- Інокентій IV, папа 103—106, 108
- Інститут Історії Академії Наук СРСР 6
- „Іпатівський кодекс”, гл. „Галицько-Волинський літопис”. іранці 16
- Історія Русів 124
- Казимир Великий, король поль. 127, 149—151
- Казимир Справедливий, кн. 47
- Карло I. Роберт, король угор. 140, 150
- Карпатське Наукове Общество 36
- Карпіні Пляно Джованні, папський посол 95, 99, 103, 123
- Кирило, митр. 96, 108
- Кирило, печатник Данила 79, 112
- кияни 30, 35, 50, 56, 145
- Кінга, ж. Болеслава Соромливого 80, 90
- Клепатський П. 101
- „Книга знання всіх країв” (1350 р.) 121, 122, 135, 144—145
- Ковалевський П. 20
- Кольоман, король гал. 66, 70
- Конрад I., кн. мазовецький 71, 72, 77, 80, 91, 92, 105, 106
- Константин Багрянородний, цісар візант. 16, 19
- Константин, воєвода холмський 101
- Констанція, ж. Лева Даниловича 89, 107, 126, 131
- Кордуба М. 59, 126, 135, 141, 150, 151
- Кормильчичі 54, гл. Володислав Кормильчич.
- Костомарів М. 113
- Коструба Т. 106, 141
- Котян, хан 67, 72, 83, 84, 115
- Кох Г. 20
- кривичі 18
- Крип'якевич І. 38, 46, 84, 126, 141
- Крупницький Б. 33

- Кунгута Ростиславна, ж. Премислава-Отокара II. 81, 107, 127
- Куремса, воєвода 98, 99, 101
- Кучинський С. М. 92, 147
- Лаппо-Данилевський О. 153
- Лев Данилович, кн. галицький 56, 89, 90, 95, 102, 107, 116—122, 124—132, 134, 135, 137, 139, 143
- Лев Діогенович 41
- Лев Юрійович, кн. галицький 133, 141, 142, 144—146, 148
- Левкович І. 48, 116, 132, 137, 151
- Лешко (Лешек) Білий, кн. польс. 55, 62—64, 66, 67, 71, 72, 74
- Лешко (Лешек) Чорний, кн. польс. 107, 127
- Литовсько-руські літописі 144, 145, 147, 148
- литовці 67, 70, 92, 94
- Лозинський Г. 44
- Лондонський Псалтир 44
- Лужницький Г. 81
- Лука Іванович, воєвода холмський 101
- лучани 69, 111
- Любарт-Дмитро, кн. 149—151
- Любавський М. 153
- Людвик І., король угор. 151
- Магдебурське право 149
- мадяри, гл. угри
- Максим, митр. київський 138
- Мал, кн. деревлянський 20
- малополяни (гор. сточище Вибли) 140
- Маргарита, ж. Премислава-Отокара II. 89
- Марія Юрійвна, ж. Тройдена 148
- Марко, єп. перем 147
- Марко Польо 125
- Мархолт, нім. 118
- Масуді (Массуді) Абул Гассан Алі 19
- Мацяк В. 135, 136
- Мендовг в. кн. лит. 77, 78, 80, 92—94, 98, 102, 105, 117, 118
- Менгке вел. хан 98
- Меченосці (Орден) 92
- Микула, сотський Данила 112
- Милій, намісник 100
- Мирослав, боярин Данила 112
- Михайло Всеволодович, кн. чернігівський 74—78, 83—85, 95, 108, 113, 120, 139
- Міллер Г. 43
- міщани, міщанство 39, 58, 76, 101, 110, 115
- молдав'яни 122, 125
- монголи 83, 84, 87, 89, гл. також татари
- Мономаховичі 23, 48, 50, гл. також Володимир Всеволодович Мономах
- Мстислав Данилович, кн. волинський 100, 107, 116, 117, 119, 123, 126, 129, 130, 132, 134, 150
- Мстислав Ізяславич, кн. київський 49, 50
- Мстислав Мстиславич Удатний 55, 67, 70—72, 76, 83—85, 100, 110, 111, 113, 115
- Мстислав Романович, кн. київський 83, 85, 86, 115
- Мстислав Святославич, кн. чернігівський 83, 85, 115
- Мстислав Ярославич Німий, кн. пересопницький 49, 60, 64, 65, 68—70
- Насонов А. 30, 33, 52, 97, 99
- Настя Чагрова, ж. Ярослава Осмомисла 46
- Неврюй, воєвода 98, 99, 105
- Нерядець 24

- Никита Акомінат 43
 Ніфонт, митр. гал. 136, 139
 Новгородський літопис 144—146,
 152
 Ногай, татар. хан 124
- Огул-Гамиш, ханша 97, 98
 Оглоблин О. 17, 124
 Олаф з Б'єрке, кн. шведський
 18
 Олег, кн. київський 14, 19
 Олег, кн. переяславський 144—
 146
 Олег Ярославич, кн. галицький
 46
 Олександр Всеволодович, кн.
 белзький 60, 63—65, 67—69,
 71, 73, 77
 Олександр Невський, кн. воло-
 димирський 6
 Олександр Ярославич, кн. воло-
 димирський 98, 99, 105
 Ольга Васильківна, ж. Андрія
 Всеволодовича чернігівського
 102, 120
 Ольга Романівна, ж. Володимира
 Васильковича волинського
 102
 Ольга Юріївна ж. Ярослава Ось-
 момисла 36, 46
 Опізо, папський посол 105
 Остап Константинович, кн. 93
 Офка, ж. Болеслава-Юрія II. 149
- Павлицев Н. 123
 Пастернак Я. 10, 15
 Пашкевич Г. 14, 15, 20, 52, 135,
 141, 150, 151
 Пашуто В. 6, 7, 33, 55, 56, 76, 79,
 80, 92, 97, 110, 117, 120, 130,
 138
 Петро Акеревич, митр. київ. 108,
 139
 Петро Бориславич 37, 38
- Петро Ратенський, митр. галиць-
 кий 137, 145—147
 Петров А. 128
 печеніги 29
 пиняни 70
 „Повість временних літ” 13, 14
 поліщуки 49
 половці 24, 25, 56, 57, 68, 72, 83,
 84, 86
 Полонська-Василенко Н. 55, 63
 поляки 28, 67, 104, 123
 поляни 14, 16, 18, 19, 52
 Предслава Рюриківна, ж. Михай-
 ла Всеволодовича 75
 Премислав-Отокар II., король
 чеський 81, 89, 90, 102, 126—
 128
 Премислава Інгварівна, ж. Лешка
 Білого 107
 Прісьолков М. 56
 П'ясти 72
- Радимичі 14, 18, 19
 Рибаків В. 52
 Роман Данилович, кн. 90, 91, 93,
 107, 117, 134, 151
 Роман Діоген 41
 Роман Ігорович, кн. 62, 63, 65
 Роман Михайлович, кн. брянський
 і чернігівський 102, 144, 145
 Роман Мономахович, кн. волин-
 ський 30, 31
 Роман Мстиславич Великий, кн.
 волинський і галицький 9,
 29, 46, 47, 49—51, 53—61, 65,
 76, 77, 81, 82, 100, 106, 110,
 123, 133
 Ростислав, кн. пинський 60
 Ростислав Володаревич, кн. пе-
 ремиський 32
 Ростислав Володимирович, кн.
 галицький 21, 23
 Ростислав Іванович Берладничч
 46

- Ростислав Михайлович, кн. галицький 76—81, 87—90, 106, 113, 126, 127
- Ростислав Мстиславич, кн. київський (13 в.) 77
- Ростислав Мстиславич, кн. київський 40, 44, 50
- Ростислав Рюрикович, кн. київський 54, 57
- Рудольф Габсбург, цісар 126—128
- руси, руські племена 14, 43
- Рюрик Ростиславич, кн. київський 21, 23, 44, 51, 53—57, 62, 85, 100
- Сакач С. 16, 17
- Салядин, султан 45
- Саломея, гал. королева 66, 70
- Саломея, ж. Святополка поморського 78
- Святополк Ізяславич, кн. київський 25—30
- Святополк поморський 78, 91
- Святослав, кн. 81, 90
- Святослав Всеволодович, кн. київський 44
- Святослав Всеволодович, кн. перяславський 96—98
- Святослав Ігоревич, кн. володимирський 62, 63, 65
- Святослав Ольгович, кн. чернігівський 51
- Святослав Мстиславич 49
- Семен Дядькович, боярин 123
- селяни, сільське населення 110, 111
- синодики (списки) 139, 143, 144
- сіверяни 14, 18, 19, 52
- словени новгородські 18
- „Слово про Ігорів похід” 44, 45
- слов'яни східні 14, 15, західні 17
- Смішко М. 10
- Соболевський А. 142
- „Список руських городів” (14 в.) 145, 146
- Станислав Терентій, кн. київський 144, 145
- Станкевіч Я. 118, 153
- Степан У., король угор. 126, 128
- Стрийковський М. 95, 124
- Судислав, боярин 66, 70, 73, 112
- Тавбе М. 18, 52
- тавроскити 43
- татари 77—80, 82—84, 86—89, 91, 94—99, 101, 104, 105, 107, 109, 111, 116, 119—129, 131, 132, 137, 138, 141—143, 145, 149, 151, 152, гл. також монголи.
- Татіцев В. 41
- Татуш, кн. 41
- Темуджін, гл. Джінгіс-хан
- Теогност, митр. моск. 144, 145, 151
- Теофілакт, архиеп. охридський 29
- тиверці 14, 15, 18, 19
- Тимотей, київ. духов. 108
- Тіхоміров М. 43
- Тома Ратиборович, восвода 41
- Томашівський С. 45, 51, 65, 111, 113, 119, 132, 139
- торки 29
- Третьяков П. 11, 12, 52
- Трифон, єп. луцький 147
- Тройден, кн. лит. 118, 120, 148
- турівці 49
- турки 16, 83
- Угедай 86
- угри 28, 36, 37, 39, 60, 65, 70, 72—74, 88, 89, 104, 107, 113
- Узбек, хан 149
- уличі 14, 18, 19

- Фасмер М.** 17
Федір, єп. гал. 147
Федір, кн. київ. 144, 146
Филип Гогенставфен, нім. цісар
 56, 57
Філярет, архиеп. 144
Фридрих I. Варбаросса, нім. цісар 47
Фридрих II. Войовничий, австр. герцог 89
Фйодоров Г. 99
- Халдїв Іван, воєвода** 34
Хмельницький Б. 103
 хозари 18
Холмський І. 33, 86, 91, 95, 121
 холмщаки 107
 хорвати 14—17, 20, бальканські
 15, чеські 15
Хрестоносці (Орден) 45, 71, 74,
 77, 93, 94, 105, 108, 120, 132,
 137, 141, 148, 149
 християнство 20
- Церква, церковні справи** 25, 55,
 58, 73, 81, 96, 100, 103, 106—
 108, 113, 123, 129—131, 135—
 140, 143, 146—148, 151, 152
- Чернятинці** 123
 чехи 127
Чубатий М. 106
- Шараневич І.** 95
Шварно Данилович, кн. 90, 93,
 116—119
Юрій Болеслав Тройденович, кн. волинський 148-150, 152
- Юрій (Григорій) Василькович**
 32
Юрій Данилович, в. кн. московський 136
Юрій Довгорукий (Мономахович), кн. суздальський 36,
 37, 47, 53
Юрій I. Львович, король 119,
 127—130, 134—143, 148, 152
Юрій, кн. пороський 95, 101, 123
Юстиніян, цісар візант 12
- Ягайлони** 119
Яків Маркович, стольник Данила
 79, 112
 ярлик(грамота) 125
Ярополк Ізяславич, кн. волинський 21, 24, 26
Ярослав Володимирович, кн. київський 20, 24, 25
Ярослав Всеволодович, кн. переяславський 87, 88, 96, 97
Ярослав Ізяславич, кн. луцький
 49, 50, 54
Ярослав Інгваревич, кн. луцький
 60, 68—70, 77, 94, 96, 100, 111
Ярослав Мудрий, в. кн. київський
 21, 25
Ярослав (Володимиркович) Осьмомисл, кн. гал. 34, 36, 38,
 40—47, 82, 112
Ярослав Святополкович, кн. волинський 28, 30—32, 49
Ярослав Ярославич, кн. тверський 99, 128
ятвяги 105

ПОКАЗНИК МІСТ І КРАЇН

Зладив Р. Кобринський

- Австрія 80, 90, 91
Арагозія 17
Афганістан 17
Афон (Атос) 152
Африка 12
Бакота м. 100, 121
Балкани, Балканський півострів
12, 16, 17, 41, 121
Балтійське море 18, 64, 119
Басарабія, В. степи 29, 37, 122
Белз м. 32, 49, 64, 68, 74, 111,
116, 119, 134
Берестя м. над Бугом 26, 49, 64,
66, 68, 69, 105
Берлад (Бирлат) м. в Молдавії
42
Білгород м. над Дністром 122
Білорусь, Б. землі 25, 92, 93, 153
Вог р. 123
Волгарія 21, 30, 42, 81, 121
Вроди м. 32
Брянськ м. над Десною 116, 138,
139, 142, 143, 146, 147
Буг р., Побужжя, Забужжя 13—
16, 49, 66—69, 80, 121, 137
Буда, Будапешт 63, 65
Буджацька Орда 122, гл. також
татари
Бузьк (Бужськ, Буськ) м. над
Бугом 13
„Велика Скитія” 19
Венеція 108
Визна м. коло Городна 141
Висла р. 16
Вислок р. 15
Вичин (Дичин) 41, 42
Вігр р., доплив Сяну 28
Відень м. 91, 99
Візантійська (Східньоримська)
держава 12, 29, 33, 38, 39, 41,
55, 56, 66, 108, 121, 137, гл.
також Царгород.
Волковийськ м. 78, 119, 129
Володимир Волинський м. 20, 21,
24, 26, 30, 48—51, 58, 62, 63,
68, 69, 81, 82, 86, 95, 96, 101,
115, 117—119, 130, 137, 138,
144, 147, 148
Володимир суздальський над
Клязмою 97—99, 105, 138,
139, 143
Волинь, В. земля 5, 6, 9, 13, 20—
23, 26—32, 35, 48, 49, 53, 54,
59, 63—65, 68—70, 72, 75—79,
82, 92, 109, 111, 120, 127, 129,
130, 132—134, 136, 137, 145—
147, 151—153
Галич м. і князівство 23, 32, 33,
42, 46, 47, 51, 54, 62, 63, 66—
68, 70—74, 76, 77, 80, 82, 86,
87, 96, 108, 110, 112, 115—117,
132, 137, 138
Галичина 5, 6, 14, 16, 17, 20—22,
24, 26—29, 32, 33, 35, 36, 38—
47, 49, 50, 53, 57, 59, 60, 63—
67, 70—80, 82, 92, 95, 100, 101,
106, 108, 109, 111, 113, 116,
117, 119, 120, 122, 127, 128,
130, 133, 137, 145, 146, 150—
153
Гімберг п. Віднем 90
Горинь р., Погорина 37, 121
Городно м. 135, 141
Греція 138
Галлія 10
Данилів м. 86, 101
Данія 148
Десна р. 14, 121
Дон, Подоння 11, 17, 83

- Дорогичин м. 77, 94, 99, 105, 119, 120
- Дніпро, Подніпров'я 11, 13, 16, 18, 19, 55, 58, 69, 75, 77, 78, 142, 146, 147
- Дністер 10, 11, 13—15, 41, 42, 72, 99, 137
- Дунаєць р 15
- Дунай 11, 13, 30, 40—42, 44, 91, 116, 121
- Дядьків м. над Богом 123
- Європа 13, 20, 41, 56, 57, 75, 79, 88, 91, 104, 132, 150, 152, 153.
- Західня Е. 44, 75, 84, 121, 152, Східня Е. 11, 35, 44, 52, 88, 97, 98, 102, 121, 126, 135, 136, 149
- Еспанія 12
- Завихвост над Вислою 57, 61
- Звенигород гал. м. 10, 21, 24, 32—34, 63
- Звягель м. 100
- Золота Орда 87, 88, 98, 104, 132, 142, 143, 149
- Ірпень р. 100, 145
- Італія 12
- Кавказ 83, 125
- Каліш м 72
- Калка р. 84, 88
- Кам'янець м. н. Лісною 64
- Канів м. 123
- Каракорум 88
- Карпати, Підкарпаття 13, 14, 16, 21, 24, 26, 28, 31, 32, 35, 36, 44, 58, 69, 73, 77, 122, 128. К. семигородські 17
- Київ, Київщина 5, 8, 16, 18, 34—36, 42—44, 50, 51, 53—55, 57, 58, 67, 70, 72, 73, 75—79, 82, 84—86, 88, 95, 96, 98, 100, 111, 120, 123, 124, 129, 135, 138—140, 142, 143, 145—148, 153
- Київська держава 10, 14, 19, 20, 25, 26, 52
- Кобринь м. 129
- Козельськ м. 86, 147
- Константинопіль, гл. Царгород
- Краків м. 62, 80, 90, 127, 152
- Крем'янець м. 86, 101
- Крим 12, 23
- Куяви 78
- Литва 8, 76, 90, 92, 94, 102, 105, 116—120, 123—125, 129, 130, 135, 137, 140, 141, 145—149, 151—153
- Лівобережжя 24, 58, 135, 138, 139, 142, 147
- Ліон м 108
- Луцьк м. 49, 60, 68, 69, 78, 101, 111, 116, 117, 119
- Любеч м. 25
- Люблин м 87, 127, 140, 149
- Львів м. 15, 32, 58, 91, 101, 102, 121, 135, 137, 146, 151
- Мазовше 78, 91, 102, 149
- Малопольща (в гор. сточищі Вишли) 72, 87, 90, 91, 126, 127
- Мачва 81, 90
- Мезія 10
- Молдавія 37
- Монголія 88, 95, 96
- Моравія 105
- Муром м. 147
- Нікея м. 96
- Німан р. 18, 93
- Новгород Великий м. 50, 98
- Новгород Волинський м. 117, 129
- Новгород Сіверський м. 139, 142, 143
- Новгородок м 78

- Овруч м. 96, 100, 139
 Оксфорд м. 43
- Паннонія (Панонія), гл. Угорщина**
 Перемиль м. (на Волині) 69
 Перемишль м. 15, 21, 24, 27, 28, 32, 33, 36, 37, 46, 63, 64, 79, 93, 116
 Переяслав, Переяславщина 30, 53, 86, 103, 142, 143, 146
 Пересопниця м. 49, 60, 111
 Персія 17, 83
 Пинськ м. 93, 117, 130, 135, 147
 Поділля 32, 153
 Поморя 78, 105
 Полісся 14, 26, 53, 60, 135
 Полонне м. 54, 73
 Полоцьке князівство 92
 Польща 15, 21, 24, 28, 31, 38, 46, 79, 80, 90, 93, 102, 105, 113, 120, 125—128, 130, 134, 136, 140, 141, 146, 148—153
 Пониззя 37, 72, 73, 79, 100, 121, 122, гл. також Басарабія, Молдавія.
- Правобережжя 35, 77
 Прип'ять р. 18
 Прусія Сх. 93
 Псков м. 146
 Путивль 142
- Римська імперія** 10
 Романів Торг м. на Пониззі 56
 Росія 81, 93, 143
 Ростов Великий м. 143
 Рось, Поросся 51, 54, 72, 76, 99, 100, 120, 123, 124
 Русь, Р. держава 15, 16, 18, 19, 21, 24, 25, 27—29, 45, 47, 51—53, 56, 59, 66, 87, 88, 95—97, 101, 110, 121, 136, 151, 152
 Рязань м. 86, 147
- Сарай м. 88, 89, 94, 96
 Сербія 105, 129, 148
 Серет р. 42
 Сіверщина 142, 147, 152, 153
 Славонія 81
 Смоленськ м. 53, 120
 Солунь (Сальоники) м. 43
 Станиславів м. 32
 Степань м. 130
 Суздаль, Суздальщина 51, 53, 86, 95, 125
 Сян, Посяння 15, 16, 32, 80
 Сянік м. 100, 149
- Тверське князівство** 99, 143
 Теребовля м. 21, 27, 32, 62, 63, 116, 119
 Тернопіль м. 32
 Тетерів р. 99
 Тиса р. 86
 Тмуторокань м. 23
 Торчеськ м. 51, 54, 67, 72, 76, 100
 Турів, Т.-П. князівство 20, 93, 130, 135, 147
 Турійськ м. 119
- Увігичі м. 27, 28
 Угорщина 17, 21, 24, 31, 33, 36, 38, 46, 47, 60, 65, 66, 70, 73, 76—80, 86, 88, 89, 91, 104, 107, 108, 113, 120, 125, 128, 140, 146, 148, 150—153
 Україна 11, 21, 26, 31, 47, 58, 61, 83—86, 94, 97, 98, 103, 125, 129, 132, 133, 139, 141, 142, 145, 147, 153.
 Західньоукраїнські землі 9, 10, 13, 14, 16—20, 24, 58, 59, 63, 74, 79, 87, 100, 107, 109, 115, 119, 125, 137, 138.
 Східньоукраїнські землі 152

Холм, Холмщина 101, 107, 116, 119, 137, 150
Хотин м. 122

Царгород 18, 21, 23, 108, 136
Царіброд м. 43

Червень м. 15, 49
Чернігів, Чернігівщина 24, 26, 53, 58, 73, 85, 86, 92, 95, 116, 139, 143, 146, 147

Чехія 19, 90, 105, 126, 127
Чорна Русь 93, 94, 105, 117, 119, 134

Чорне море, Чорноморя 11, 12, 14, 21, 40—42, 64, 100, 119
Чорторийськ м. 70, 76

Швайфурт м. 43
Швеція 105
Шлеськ 72, 90
Шумськ м. 73

Юрів м. 100, 123

Ярослав м. 80, 88, 89, 92
Яси м. 122
Ясьолда р. 18

ПАВЛО ГРИЦАК

Уродився 25. червня 1925 р. в Перемишлі (Західня Україна), де його батько Євген був професором в місцевій гімназії. Батько походив з Ператина, Радехівського повіту, а мати Людмила Добржанська — з Угринова, Луцького повіту (Волинь). До гімназії ходив в Перемишлі та Ярославі, де 1943 р. здав матуру. Як доброволець служив в українській дивізії „Галичина” та брав участь в битві під Бродами, де в липні 1944 р. дістався до большевицького полону.

По повероті з полону 1946 р. скінчив філософічний факультет на Українському Вільному Університеті в Мюнхені 1949 р., студіюючи рівночасно історію на німецькому університеті. По приїзді до ЗДА студіював історію Східньої Європи на університеті в Міннеаполісі, Мін., де в 1951 р. одержав диплом „мастер оф арте”. В 1953 р. покінчив він бібліотекарський курс на тому ж університеті, опісля в роках 1955-58 студіював історію на Фордгам університеті, де здав всі іспити з дуже добрим вислідом та готовився до докторату. Передчасна смерть не дозволила йому закінчити дисертації про Михайла Глинського.

В рр. 1954-58 працював він бібліотекарем в Публічній Бібліотеці в Брукліні, опісля як асистент — в Слов'янськім Відділі Публічної Бібліотеки в Нью Йорку. Був членом Наукового Товариства ім. Шевченка в ЗДА і Української Вільної Академії Наук та професором в Українському Технічному Інституті в Нью Йорку; був членом Пласту та Т-ва Українських Студентів-Католиків „Обнова”.

Написав крім „Галицько-Волинської Держави” — спомини з часів військової служби та побуту в полоні (в рукописі) та поміщував багато статей, розвідок і рецензій в наукових та популярних журналах, головно на історичні теми. Брав теж участь в наукових конференціях обох наукових Т-ств, де виступав з доповідями та співпрацював в їхніх наукових виданнях.

Помер 2. квітня 1958 р.

Холм, Холмщина 101, 107, 116,
119, 137, 150
Хотин м. 122

Царгород 18, 21, 23, 108, 136
Царіброд м. 43

Червень м. 15, 49
Чернігів, Чернігівщина 24, 26,
53, 58, 73, 85, 86, 92, 95, 116,
139, 143, 146, 147

Чехія 19, 90, 105, 126, 127
Чорна Русь 93, 94, 105, 117, 119,
134

Чорне море, Чорноморя 11, 12,
14, 21, 40—42, 64, 100, 119
Чорторийськ м. 70, 76

Швайфурт м. 43
Швеція 105
Шлеськ 72, 90
Шумськ м. 73

Юрів м. 100, 123

Ярослав м. 80, 88, 89, 92
Яси м. 122
Ясьолда р. 18

ПАВЛО ГРИЦАК

Уродився 25. червня 1925 р. в Перемишлі (Західня Україна), де його батько Євген був професором в місцевій гімназії. Батько походив з Ператина, Радехівського повіту, а мати Людмила Добржанська — з Угринова, Луцького повіту (Волинь). До гімназії ходив в Перемишлі та Ярославі, де 1943 р. здав матуру. Як доброволець служив в українській дивізії „Галичина” та брав участь в битві під Бродами, де в липні 1944 р. дістався до большевицького полону.

По повероті з полону 1946 р. скінчив філософічний факультет на Українському Вільному Університеті в Мюнхені 1949 р., студіюючи рівночасно історію на німецькому університеті. По приїзді до ЗДА студіював історію Східньої Європи на університеті в Міннеаполісі, Мін., де в 1951 р. одержав диплом „мастер оф арте”. В 1953 р. покінчив він бібліотекарський курс на тому ж університеті, опісля в роках 1955-58 студіював історію на Фордгам університеті, де здав всі іспити з дуже добрим вислідом та готовився до докторату. Передчасна смерть не дозволила йому закінчити дисертації про Михайла Глинського.

В рр. 1954-58 працював він бібліотекарем в Публічній Бібліотеці в Брукліні, опісля як асистент — в Слов'янськім Відділі Публічної Бібліотеки в Нью Йорку. Був членом Наукового Товариства ім. Шевченка в ЗДА і Української Вільної Академії Наук та професором в Українському Технічному Інституті в Нью Йорку; був членом Пласту та Т-ва Українських Студентів-Католиків „Обнова”.

Написав крім „Галицько-Волинської Держави” — спомини з часів військової служби та побуту в полоні (в рукописі) та поміщував багато статей, розвідок і рецензій в наукових та популярних журналах, головно на історичні теми. Брав теж участь в наукових конференціях обох наукових Т-ств, де виступав з доповідями та співпрацював в їхніх наукових виданнях.

Помер 2. квітня 1958 р.

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	5
I. НА ПОРОЗИ ІСТОРІЇ	
Що таке Галицько-Волинська держава?	9
Анти	10
Племена Західньої України	13
Авари в Західній Україні	16
Аскольд і Дир	18
Західня Україна в 9. ст.	19
Галичина й Волин у складі Київської Русі	20
II. ГАЛИЦЬКЕ КНЯЗІВСТВО. МОНОМАХОВИЧІ НА ВОЛИНІ	
Ростиславичі в Галичині	23
Конфлікт з Давидом і Святополком	26
Політичні погляди Василька	28
Насліддя перших Ростиславичів	31
Володимирко й об'єднання Галичини	32
Галицько-київський конфлікт. Ізяслав на Волині ..	34
Кінець Володимирка галицького. Його значення ..	38
Ярослав Осьмомисл	40
Південна справа. Берладники. Іван Ростиславич ..	40
Бродники	43
Галичина часів Ярослава	44
Володимир II. Кінець династії Ростиславичів	46
III. РОМАН. ВОЛИНСЬКА МОНАРХІЯ. ГАЛИЦЬКА АНАРХІЯ	
Волинь у 12. ст.	48
Роман Мстиславич на Волині. Спроба захопити Галичину	50
Галицько-Волинська держава в українському історичному процесі	52
Роман у Галичині	53

Анна Романова -----	55
Політика Романа. Завихвост -----	56
Значення Романа -----	58
Західня Україна по смерті Романа -----	59
Перші роки Романовичів. Регентство Анни -----	61
Ігоровичі -----	62
Данило в Галичі; акт перший -----	65
Мстислав Удатний -----	67
Повнолітність Данила. Об'єднання Волині -----	68
Галицькі справи. Данило в Галичі; акт другий ----	70
Конфлікт з чернігівськими Ольговичами. Данило в Галичі; акт третій -----	74
Данило опановує Київ -----	77
Перемога над Ольговичами -----	79

IV. ВОЛИНСЬКО-ГАЛИЦЬКА МОНАРХІЯ

Частина перша:

Татари. Калка -----	83
Розвій політичної системи України -----	85
Батий -----	86
Данило й Батий -----	88
Угорські справи. Австрійська кампанія -----	89
Зовнішня політика Данила. Литовські справи ----	91
Відношення до татарів. Східня політика Данила ---	94
Боротьба з татарами -----	98
Відносини на східніх окраїнах -----	99
Бурундай -----	102
Рим, унія, коронація -----	103
Політичний світогляд галицько-волинського су- спільства -----	109

V. ВОЛИНСЬКО-ГАЛИЦЬКА МОНАРХІЯ

Частина друга:

Насліддя Данила -----	115
Литовські справи -----	117
Лев Данилович -----	119
Територіяльні проблеми Галицько-Волинської дер- жави -----	120
Відносини на Київщині -----	123
Татарська зверхність -----	124
Західня політика -----	126
Володимир Васильович -----	128
Галицько-Волинська держава під кінець 13. ст. ----	130

V. СУМЕРК І КІНЕЦЬ

Юрій I. -----	134
Галицька митрополія -----	137
Юрієвичі -----	141
Східні справи. Київ і Подніпров'я -----	142
Юрій II. -----	148
Бібліографія -----	154
Джерела -----	155
Література. Монографії й статті -----	156
Показник імен і назв -----	161
Показник міст і країн -----	169

